

รายงานประมวลเนื้อหา

เวที :

บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่

โดย

ภาติบุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่

สนับสนุนโดย

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ธันวาคม 2545

รายงานประมวลเนื้อหา

เวที :

บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่

โดย

ภาควิชาบุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่

สนับสนุนโดย

วันที่	27 ต.ค. 2546
เลขทะเบียน	๐๐361
เลขเรียกหนังสือ	RDC 44

0001

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ธันวาคม 2545

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 4 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ 17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงจตุจักร กรุงเทพฯ 10110
โทร 02-455 1000 โทรสาร 02-455 1076
e-mail : info@scf.or.th
web page : <http://www.scf.or.th>

คำนำ

เอกสารฉบับนี้ เป็นการรวบรวมเนื้อหาจากการจัดกิจกรรมใน โครงการบุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่ (Critical Mass for New Paradigm) ซึ่งเป็นโครงการที่จัดประภายโดยคนกลุ่มเล็กๆ จากหลายองค์กรมาพบปะแลกเปลี่ยนทัศนะ และประชุมร่วมกันหลายครั้ง ได้แก่ สถาบันขวัญเมือง โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โครงการวิทยาศาสตร์ท้องถิ่น สกว. ปาจารย์สาร สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา เสริมสิขาลัย และสถาบันวิถีธรรม์ ทั้งนี้โดยเห็นถึงความสำคัญของการรวบรวมองค์ความรู้เรื่อง "กระบวนทัศน์" ทั้งในแง่สากลและสังคมไทย รวมถึงการเผยแพร่ความคิดนี้ไปสู่สังคม

กิจกรรมดังกล่าวประกอบด้วย การจัดเวทีเสวนาและการสัมภาษณ์นักคิด นักวิชาการ ในเรื่องกระบวนทัศน์ในสาขาวิชาต่างๆ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวม ปะติดปะต่อ เรื่อง "กระบวนทัศน์" ขึ้น เป็นเค้าโครงสำหรับใช้สร้างความเข้าใจ และทำให้ประเด็นเหล่านี้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งทำให้สังคมตื่นตัวในเรื่องกระบวนทัศน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแวดวงคนทำงานทางสังคม ซึ่งในหมู่นักเหล่านี้ มีผู้ที่สนใจ เข้าใจเรื่องกระบวนทัศน์อยู่แล้ว แต่ทำอย่างไรจะให้มีการตื่นตัวมากขึ้น ได้คิดใคร่ครวญกับเรื่องกระบวนทัศน์ แสวงหาวิธีการ และนำไปใช้ได้มากขึ้น

ทั้งนี้ได้มีการจัดเวทีเสวนา และการสัมภาษณ์บุคคล รวม 5 ครั้ง นอกจากนี้ได้เชิญนักคิด นักวิชาการจากต่างประเทศมาบรรยาย 1 ครั้ง โดยทั้งหมดดำเนินการระหว่างเดือนมิถุนายน - ธันวาคม 2545 สำหรับเนื้อหาทั้งหมดได้รวมอยู่ในเอกสารฉบับนี้ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 : บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่ เป็นบทสังเคราะห์จากเนื้อหาการจัดกิจกรรมทั้งหมด ส่วนที่ 2 : กระบวนทัศน์ใหม่ด้านต่างๆ เป็นเนื้อหาที่ถอดเทปจากเวทีเสวนาย่อยและการสัมภาษณ์บุคคล ว่าด้วยเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ในแง่มุมต่างๆ ทั้งนี้ได้ใส่บทคัดย่อไว้ในส่วนต้นด้วย และ ส่วนที่ 3 : ทิศทางกระบวนทัศน์ใหม่ เป็นส่วนที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิด ทิศทางเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ทั้งในประเทศไทยและระดับสากลจากเวทีเสวนาเรื่อง "ทิศทางกระบวนทัศน์ใหม่ในสังคมไทย" และการบรรยายเรื่อง "ชีวฟิสิกส์กระบวนทัศน์ใหม่ : เพื่อความเข้าใจแห่งชีวิตและชีวนิตย" และ

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม และ
ภาคิบุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่

สารบัญ

หน้า

ส่วนที่ 1 : บุพนิมิตรกระบวนทัศน์ใหม่

1. บทสังเคราะห์นิยามคำว่า “กระบวนทัศน์ใหม่”	1
2. บทสังเคราะห์บุพนิมิตรกระบวนทัศน์ใหม่ จากเวทีเสวนาย่อยและบทสัมภาษณ์	11

ส่วนที่ 2 : กระบวนทัศน์ใหม่ด้านต่าง ๆ

3. บทคัดย่อเวทีเสวนาย่อยและบทสัมภาษณ์
ว่าด้วยกระบวนทัศน์ใหม่ด้านต่าง ๆ ในสังคมไทย	18
4. กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี
ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, นพ.วิชัย โชควิวัฒน์, ดร.อุทัย ดุลยเกษม,
อ.จรัส ดิษฐาอภิชัย และ อ.เทพศิริ สุขโสภา	28
5. กระบวนทัศน์ใหม่ทางเศรษฐศาสตร์ : บทสัมภาษณ์ ดร.อภิชัย พันธเสน	51
6. กระบวนทัศน์ใหม่ทางรัฐศาสตร์ : บทสัมภาษณ์ อาจารย์เสกสรรค์ ประเสริฐกุล	66
7. กระบวนทัศน์ใหม่ในสายตานักวิจารณ์สังคม : บทสัมภาษณ์ ส.ศิวรักษ์	80

ส่วนที่ 3 : ทิศทางกระบวนทัศน์ใหม่

8. ทิศทางกระบวนทัศน์ใหม่ในสังคมไทย
นพ.ประสาน ต่างใจ, นพ.ประเวศ วะสี, ดร.เอกวิทย์ ณ กลาง และ
ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ	90
9. ชีวฟิลิกส์กระบวนทัศน์ใหม่ : เพื่อความเข้าใจชีวิตและชีวนณฑล	
- ชีวฟิลิกส์ – ชีววิทยา คงต้องเรียนกันใหม่
นพ.ประสาน ต่างใจ	109
- ชีวฟิลิกส์กระบวนทัศน์ใหม่ เพื่อความเข้าใจชีวิตและชีวนณฑล
วิศิษฐ์ วัชรวิญญู	112
- การบรรยายเรื่อง “ฟิลิกส์กระบวนทัศน์ใหม่ : เพื่อความเข้าใจชีวิตและชีวนณฑล”
ดร. บรูซ ลิปตัน	115

ภาคผนวก

ก. ไขปัญหาด้วยหทัยคณิต ด็อก ซิลเดร	130
ข. สารานุกรมคำไขความแห่งกระบวนทัศน์ใหม่	140

1

บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่

บทสังเคราะห์ นิยามคำว่า “กระบวนทัศน์ใหม่”

คำว่ากระบวนทัศน์ แรกเริ่มเดิมที โทมัส กูห์น ใช้กับวิทยาศาสตร์ ซึ่งหมายถึงชุดของความคิดที่โยงใยทฤษฎี ความรู้ สมมติฐาน และความสำเร็จต่างๆ ในความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในเวลานั้นๆ แต่แล้วเมื่อมีเรื่องราวสะสมมากขึ้นเรื่อยๆ ที่กรอบความคิดของชุดความคิดเดิมไม่สามารถตอบคำถามได้ จนกระทั่งเกิดชุดความคิดใหม่ ที่อาจตอบคำถามที่ค้างคา เหล่านั้นได้มากกว่า และยังครอบคลุมการตอบคำถามในองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมได้ด้วย ชุดความคิดทั้งเก่าและใหม่นี้จึงเป็น กระบวนทัศน์ ที่เมื่อกระบวนทัศน์เก่าอธิบายอะไรต่ออะไรไม่ได้มากยิ่งขึ้นทุกที และมีชุดความคิดใหม่สามารถอธิบายเรื่องราว ได้ครอบคลุมกว้างขวางกว่า คืออธิบายเรื่องราวได้ทั้งเก่าและใหม่ เมื่อนั้นจึงเกิดการผ่านเปลี่ยนไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่

เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2545 ที่ป่วยเสวนาการ นักวิชาการและนักเคลื่อนไหวสังคมได้มาพบปะเสวนาในหัวข้อ “กระบวนทัศน์ใหม่กับการเคลื่อนไหวทางสังคมในรอบ 36 ปี” โดยมี ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ นพ.วิชัย โชควิวัฒน์ ดร.อุทัย ดุลยเกษม จรัส ดิษฐาภิชัย เทพศิริ สุขโสภา และวิศิษฐ์ วังวิญญู การพูดคุยครั้งนั้น ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ ได้ให้นิยามว่า ...กระบวนทัศน์ใหม่เป็นเรื่องของการ “กระแทกฐานคิดเดิมในเชิงปรัชญา และในเชิงการรับรู้ของเราต่อโลกที่เคลื่อนตัวมาถึงปัจจุบัน...(ที่) ไม่ใช่เรื่องอัตวิสัยที่เคลื่อนตัวอยู่ (เท่านั้น) แต่มีภาวะวิสัยในตัวเองที่ชุดความคิดเก่าเริ่มตอบไม่ได้”

แม้ว่าผู้เข้าร่วมเสวนาบางท่านอาจจะตริตรองว่า ขบวนการนักศึกษาและการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในรอบ 36 ปี เป็นการเปลี่ยนแปลงทางกระบวนทัศน์หรือไม่นั้น ดร.อุทัย ดุลยเกษม มองการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นว่าไม่ใช่การเปลี่ยนแปลง กระบวนทัศน์หากเป็นเพียงการปรับเปลี่ยนความคิด อันหนึ่งที่จะดูได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์หรือไม่ให้ดูที่ การมองธรรมชาติ โดยกระบวนทัศน์ใหม่จะมองธรรมชาติว่ามีคุณลักษณะต่างๆ เหล่านี้

1. ธรรมชาติมีความหลากหลาย (diversity)
2. สรรพสิ่งในธรรมชาติพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (interdependence)
3. ธรรมชาติมีความเป็นพลวัต (dynamic)
4. แต่ละหน่วยในสิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศ จะจัดการตัวเองได้ (self – regulation)

ในที่มทำงานเพื่อเตรียมงานวิจัยบุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่นี้ (ซึ่งมาจากองค์กรและประกอบด้วยบุคคลที่หลากหลาย เช่นเดียวกับธรรมชาติในกระบวนทัศน์ใหม่) นพ.ประสาน ต่างใจ ได้ให้ข้อคิดในเรื่องนิยามกระบวนทัศน์ ซึ่งมีความสำคัญยิ่งว่า การเปลี่ยนกระบวนทัศน์นั้นเกิดขึ้นเพียงไม่กี่ครั้งเท่านั้นในสังคมมนุษย์ ครั้งที่หนึ่ง จากที่มนุษย์เร่ร่อนหากินโดยการล่าสัตว์และเก็บพืชผลตามธรรมชาติมาทำเกษตรกรรมแบบตั้งรกราก และครั้งที่สอง เมื่อสมัยเรเนซองและการปฏิวัติอุตสาหกรรมตามมา โดยอาจมองเดการ์ต-นิวตัน เป็นนักคิดและนักวิทยาศาสตร์ที่ให้ความชัดเจนแก่กระบวนทัศน์ในยุคนั้น ซึ่งได้แบ่งกายออกจากจิตอย่างเด็ดขาด และนิวตันก็มองสรรพสิ่งว่าเป็นก้อน ดังเช่นลูกบิลเลียดที่เคลื่อนไหวกระทบกระทั่งกันหรือสัมพันธ์กันแต่ภายนอก ซึ่งจะตรงกันข้ามกับทัศนะในการมองธรรมชาติแบบกระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในการ

เปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ครั้งที่สาม ที่มนุษย์ชาติกำลังจะก้าวล่วงเข้าสู่ยุคควอนตัมฟิสิกส์ ความสัมพันธ์เครือข่ายอันเป็นพลวัตจากภายใน ภายในกับจิตคือหนึ่งเดียวไม่อาจแยกจากกันได้ เคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนแทรกซึมอยู่ในทุกสรรพสิ่ง

แต่ทั้งหมดนี้ นพ.ประสาน ต่างใจ ต้องการให้เราตระหนักว่า มันไม่ใช่แต่เปลี่ยนการเคลื่อนไหวของกรอบแนวคิดเท่านั้น หากเป็นการเคลื่อนเข้าหาเรื่องราวทางจิตวิญญาณด้วย ในกระบวนทัศน์ใหม่มนุษย์ได้กลับมาเห็นธรรมชาติว่ามีชีวิต เห็นว่าโลกทั้งใบเป็นองคาพยพของชีวิตๆ หนึ่ง เห็นวิวัฒนาการทั้งหมดเคลื่อนไปสู่ทิศทางแห่งจิตวิญญาณ นพ.ประสาน ยืนยันว่า ทศนะที่ดีความเช่นนี้มีใช้ทศนะของตนเองโดยลำพัง หากเป็นทศนะของนักคิดและนักวิทยาศาสตร์คนสำคัญของโลกในเวลานี้

อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักคิดและนักวิจารณ์สังคม ก็มีทศนะที่ดูเหมือนจะสอดคล้องกับแนวคิดของทีมงานดังนี้

“ฉะนั้น จะถามว่า กระบวนทัศน์ใหม่ คืออะไร? กระบวนทัศน์ใหม่คือกระบวนทัศน์ที่จะต้องไปให้พ้นจากไสยศาสตร์ ซึ่งพ้นได้ยาก วิทยาศาสตร์ตะวันตกเป็นเพียงส่วนหนึ่ง พูดอย่างนี้คนก็จะบอกว่า ก็คุณถือพุทธ ก็ต้องพูดอย่างนี้แน่นอน เพราะว่าวิทยาศาสตร์ตะวันตกก็รู้เฉพาะอย่าง บางเสีย นักวิทยาศาสตร์เหล่านั้นก็ยังไม่มีความเห็นแก่ตัวเป็นเจ้าเรือน อีกนัยหนึ่งถ้าคุณจะไปพ้นสู่วิทยาศาสตร์ที่แท้ก็คือว่า คุณจะเข้าใจในเรื่องไม่ยึดติดในตัวตน ไม่ยึดติดในความเห็นแก่ตัว ที่ผมบอกว่าเวลานี้ได้มีการสนทนากันระหว่างนักวิทยาศาสตร์กับองค์อะไร ลามะ ซึ่งนักวิทยาศาสตร์เวลานี้เริ่มเปลี่ยน มีความอ่อนน้อมถ่อมตัวมากขึ้น เริ่มรู้ว่าตัวเองมันจำกัด ที่แล้วๆ มาไปผูกติดอยู่กับวัตถุ ซึ่งวัตถุก็มีข้อจำกัด... และการเข้าถึงธรรมะได้ ไม่ได้ใช้ตัวเหตุผลอย่างเดียว เหตุผลเป็นเพียงส่วนหนึ่ง ถ้าคุณใช้ตัวภาวณา จิตลึกลับ สมาธิ อันนี้จะเข้าถึงตัวปัญญาได้ ซึ่งเป็น กระบวนทัศน์ใหม่”

ความสำคัญ

คงเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักวิทยาศาสตร์และนักคิดชั้นนำระดับโลกแล้วว่า ปัญหาของโลกไม่ใช่เป็นเพราะว่าเรายังมีวิทยาการและเทคโนโลยีไม่เพียงพอ แต่ปัญหาที่สำคัญยิ่งกลับเป็นปัญหามุมมองหรือปัญหาของกระบวนทัศน์นี้เอง

เวลานี้ในระดับนักคิด นักวิชาการของไทย ต่างเห็นพ้องต้องกันในเรื่องนี้ว่า วิกฤตของประเทศและวิกฤตของโลกเป็นเรื่องเดียวกัน คือเป็นเรื่องของกระบวนทัศน์ จากงานสัมภาษณ์และการจัดเวทีย่อย นักวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นายแพทย์อาวุธ และนักคิดอย่าง นพ.ประเวศ วะสี นายแพทย์อาวุธและนักศึกษาเรื่องราวของกระบวนทัศน์ใหม่นานพ.ประสาน ต่างใจ รวมถึงนักการศึกษาอย่าง อาจารย์ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ต่างก็เห็นความสำคัญของงานและการทำงานเพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทั้งในวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ และในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงสังคมในด้านต่างๆ

นพ.ประเวศ วะสี กล่าวถึงการประชุมกันของนักวิทยาศาสตร์สามคน คือปีเตอร์ร็สเซิล สตานิสลาฟ กรอฟ และเออวิน ลาสโล พวกเขาบอกว่า “อารยธรรมตะวันตกจะพาโลกทั้งโลกเข้าสู่วิกฤตการณ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น เพราะอารยธรรมวัตถุนิยม บริโภคนิยม มันต้องดึงโลกเข้าสู่วิกฤต สิ่งที่จะทำให้เราไปพ้นวิกฤตก็คือการปฏิวัติทางจิตสำนึก ที่ใช้คำว่า consciousness revolution ปฏิวัติจิตสำนึก... เหมือนลูกไก่ที่อยู่ในไข่ เดิมเปลือกไข่เป็นเครื่องคุ้มกัน แต่วามันโต โตจนคับไข่แล้ว มันต้องจิกเปลือกไข่ให้แตกออกมาจากภพภูมิเดิม” (เสวนากระบวนทัศน์ใหม่ 16 สิงหาคม 2545)

ดร.เทียนชัย วงศ์สุวรรณ ก็ได้ให้ความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า "แทนที่จะทำเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ ผมมาทำเรื่องกลียุค เหตุผลที่ผมใช้คำๆ นี้ก็เพราะว่า สิ่งแรกต้องทำอะไรให้คนไทยเข้าใจว่า เดียวนี้เราเกิดภาวะกลียุคขึ้นแล้ว ทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม... โศคตีกอีกแง่หนึ่ง มันเกิดวิกฤตฟองสบู่ เพราะว่ามันทำให้คนหยุดคิด... คือผมคิดว่า เราอยู่ในยุคที่มันมี chaos อยู่บนฐานที่มันจะช่วยให้เราไม่ใช่ใครคนใดคนหนึ่ง หากเป็นทุกคนในสังคมที่ได้เรียนรู้ ได้เข้าใจ และในที่สุดมันก็นำไปสู่การรู้แจ้ง ไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง หากผมคิดว่ามันเป็นไปทั้งกระบวนการทางสังคม" (เสวนากระบวนทัศน์ใหม่ 16 สิงหาคม 2545)

ในงานเสวนาเดียวกัน นพ.นิรันดร์... สมาชิกวุฒิสภาได้กล่าวว่า "ผมได้มาประสบกับปัญหาที่มีความหลากหลาย ชัดเจน ความคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงกลไกของระบบราชการที่ยังยึดติดในเรื่องของวิทยาศาสตร์กายภาพ วัตถุ หรือแม้กระทั่ง คนที่เป็นนักทำงานสังคม ที่เรียนรู้ทางกฎหมาย ก็ยังยึดติดในอารยธรรมที่เป็นกรอบความคิดตะวันตก อันนี้มันทำให้เกิด ความขัดแย้ง หรือกระบวนการการทำงานที่เราต้องการเข้าไปสู่การปลูกจิตวิญญาณใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นในการเปลี่ยนแปลง สังคมที่เราว่ามันเป็นปัญหา มันเกิดการปะทะและเกิดการวิวาทะในทางความคิดพอสมควร"

ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้แสดงความเห็นต่อเรื่องนี้ไว้ว่า "อิทธิพลของวิทยาศาสตร์กายภาพ ทำให้จิตสำนึกเปลี่ยน จริงๆ มันเปลี่ยนมาสองสามร้อยปีแล้ว และขณะนี้มันเต็มทีของมันอยู่... อิทธิพลของวิทยาศาสตร์ มันทำให้เราปรับตัวไม่ทัน เราเป็นลูกศิษย์เชื่องๆ ว่านอนสอนง่าย... เรามองถึงจุดที่รู้สึกแล้วว่าผิด... เมืองไทยเราก็ลุ่มหลงไปกับกระแสพัฒนาต่างๆ เสียเวลามาก หลับไหลไปหลายทศวรรษ ทั้งเรื่องสิ่งแวดล้อม เรื่องชีวิต เรื่องมนุษย์ถูกข่มขืนฆ่าฟันกัน เรื่องเชื้อโรค เรื่องสมดุล อะไรต่างๆ มากมาย เลยเริ่มได้คิดว่า consciousness หรือสำนึกร่วมของคนทั้งโลกเห็นที่จะผิด อันนี้ก็มาสอดคล้องกับ คำเตือนของไอน์สไตน์ที่ว่า ถ้ามนุษย์ไม่เปลี่ยนวิธีคิด ไม่เปลี่ยนสำนึกให้ดียิ่งขึ้นและถูกต้องกว่านี้ เห็นที่จะบรลัยแน่ มันก็ มาถึงจุดวิกฤติที่เราทุกคนเข้าใจตรงกันในขณะนี้"

กระบวนทัศน์กับการเคลื่อนไหวทางสังคม

การเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นหนึ่งในสามของสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาของ นพ.ประเวศ วะสี อีกสองนั้นได้แก่องค์ความรู้และกลไกรัฐโดยผ่านการปฏิรูปทางกฎหมาย ในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ การเคลื่อนไหวทางสังคม และการแสวงหาคำตอบหรือภูมิปัญญาจะเป็นสิ่งที่เกิดก่อน อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่างพร้อมกันไป ทางโครงการบูรณมิติ กระบวนทัศน์ใหม่ได้เชื้อเชิญนักเคลื่อนไหวและนักคิดมาพูดคุยกันเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2545 ที่ปวยเสวนาคาร ผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ นพ.วิชัย โชควิวัฒน์ ดร.อุทัย ดุลยเกษม อ.จรัส ดิษฐาภิรักษ์ อ.เทพศิริ สุขโสภา ดำเนินรายการโดย วิศิษฐ์ วัชโรจน์ ใช้ชื่อเรื่องว่า "กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี"

การเสวนาอาจแบ่งออกสองแนวทาง โดยนพ.วิชัย เห็นว่าการเปลี่ยนกระบวนทัศน์นั้นเริ่มมาจากการสัมมนาเรื่อง "ความรับผิดชอบทางจริยธรรม เป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ" เมื่อปี 2509 และการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในลำดับต่อไป มา อาจารย์จรัสเห็นว่ากระบวนทัศน์เป็นประเด็นของนักวิชาการ นักรัฐศาสตร์ นักสังคมศาสตร์และอื่นๆ แต่การเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นเป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึก และการเคลื่อนจากการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยไปจนถึงการปฏิบัติ ก็เป็นความต่อเนื่องของความรู้สึกดังกล่าว ซึ่งอ.จรัสเห็นว่าเป็นความต่อเนื่องทางความคิดและอุดมการณ์ อ.จรัสกล่าวว่า "ผมคิดว่า paradigm นี้ถ้าเราพูดในแง่ขบวนการการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วง 36 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง ที่มา

เสริมส่ง มาเพิ่มเติม มีเหตุการณ์ที่ทำให้คนรุ่นผมเปลี่ยนความคิด โดยที่จุดยืนยังคงเหมือนเดิม อุดมการณ์ อุดมคติยังคงเหมือนเดิม แต่เราเปลี่ยนการคิด... การต่อสู้แบบที่ต้องการให้มีประชาธิปไตย มีเสรีภาพ ที่ทำมาเป็นสิ่งที่ไม่ได้ผล เราจะต้องเปลี่ยนไปคิดไปเป็นแบบปฏิวัติ"

ดร.เทียนชัย เห็นต่างออกไป เขาไม่ได้มองว่าเรื่องกระบวนทัศน์เป็นแต่เพียงเรื่องความคิด "ไม่ใช่เรื่องของอัตวิสัยที่เคลื่อนตัวอยู่ แต่มีภาววิสัยในตัวเอง ซึ่งชุดความคิดเก่าเริ่มตอบไม่ได้ เพราะถ้ามันตอบได้ ผมคิดว่าจะไม่เกิดสิ่งที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ใหม่ ถ้ากระบวนทัศน์เก่า เส้นทางทุนนิยม ถ้าเราบอกว่ายังไม่ตัน ก็ไม่จำเป็นต้องไปสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ หรือว่าเส้นทางสังคมนิยมที่เราเดินมา สมัยก่อนเราวิ่งไปหา ถ้าหากไม่ตันก็ไม่จำเป็นต้องไปสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ ทำไมก็เพราะว่าตันจริง ๆ เริ่มหาคำตอบไม่ได้ และต้องเริ่มปรับตัวครั้งใหญ่"

และต่อเรื่องเดียวกันนี้ ดร.อุทัยได้พูดว่า "ผมคิดว่าหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา กระบวนทัศน์เก่ากลายเป็นตัวกรอบใหญ่ที่ครอบงำโลกมาจนถึงปัจจุบันนี้ และก็ยังไม่เปลี่ยน และเราเองในยุค 2509 เป็นต้นมา อาจจะมีปฏิกริยาต่อระบบทุนนิยม แต่ต้องไม่ลืมว่าเรารับเสรีนิยม (liberalism) และตัวที่คุมอยู่ทั้งหมดในโลกปัจจุบันนี้ นับแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 คือหนึ่ง เสรีนิยม เราต่อสู้เพื่อจะได้ความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็นประชาธิปไตยสำหรับชนชั้นนำ (elite democracy) เรายังรับอยู่แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้... สำหรับตัวที่สามที่คุมเราอยู่มากคือเรื่องของ Political Hegemony (การยึดครองความเป็นเจ้าทางการเมือง) สามตัวหลักๆ นี้ยังคุมโลกอยู่ทั้งหมด เป็นกระบวนทัศน์หลักพื้นฐาน ที่กลุ่มของเราไปมีปฏิกริยาตอบสนองกับเขา... ผมคิดว่าเราไม่เพียงแต่ปฏิกริยาตอบสนองต่อสิ่งเหล่านี้ แต่ทั้งหมดไม่ได้เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ในความหมายเฉพาะเจาะจงอย่างที่ ดร.เทียนชัยพูดถึง"

ดร.อุทัยได้ต่อประเด็นอาจารย์จรัสในเรื่องของอุดมการณ์ว่า ถ้ามองแบบพุทธธรรม กระบวนทัศน์จะเป็นเรื่องของทฤษฎี และกระบวนทัศน์ที่ถูกตองก็คือสัมมาทฤษฎี สัมมาทฤษฎีนี้จะต้องดูความสอดคล้องต้องกันกับเรื่องธรรมชาติเป็นหลัก และเราจะเข้าหาสัมมาทฤษฎีหรือกระบวนทัศน์ที่ถูกตองนี้ด้วยธรรมอันทะ ส่วนเรื่องของอุดมการณ์จะต้องมีส่วนประกอบของศรัทธาเข้ามา หมายถึงเอาความเชื่อมาเป็นตัวนำ เพื่อเชื่ออะไรสักอย่างและต่อสู้ให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้น

ดร.อุทัย มองต่อไปอีกว่า เมื่อเรื่องของกระบวนทัศน์เป็นเรื่องที่จะต้องสอดคล้องไปกับธรรมชาติ เขาได้ให้เกณฑ์การมอง 4 ประการ ที่เป็นลักษณะหลักของธรรมชาติและเป็นเกณฑ์สัประการของการเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ที่สอดคล้องต้องกันกับความเป็นไปของธรรมชาติมากกว่ากระบวนทัศน์เก่า ซึ่งมี

- ความหลากหลาย ธรรมชาตินั้นมีความหลากหลาย แต่โลกาภิวัตน์ "คือกระบวนกรการทำลายความหลากหลายทั้งหมด กินเหมือนกัน แต่งตัวเหมือนกัน สร้างบ้านเหมือนกัน พุดจาเหมือนกันหมดแล้วในขณะนี้"
- "ธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (interdependence) ... ถ้าเรามองว่าทุกสิ่งทุกอย่างแยกส่วน ไม่มีความเชื่อมโยงถึงกัน นั่นไม่ใช่ธรรมชาติ เพราะผิปกติและสิ่งที่คราปาพุดใน Web of Live ก็คือประเด็นนี้"
- "ธรรมชาติจะต้องมีลักษณะเป็นพลวัต คือเปลี่ยนแปลง"
- "อะไรที่เป็นธรรมชาติสามารถจัดการตัวเองได้ (self regulated)... มนุษย์ก็จัดการตัวเองได้ เราไม่จำเป็นต้องครอบงำเสียทั้งหมด วิธีการนี้คนเข้าใจกันน้อย เวลาเราเลี้ยงลูก สอนหนังสือนักเรียน ฯลฯ"

เราเข้าไปจัดการเขาหมดทุกเรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ยิ่งดีกว่าธรรมชาติอื่นๆ เพราะฉะนั้นจึงสามารถจัดการตัวเองได้”

อาจารย์จรัสได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแรงขับเคลื่อนทางสังคมในยุคปัจจุบันว่า มีแรงขับเคลื่อนสามอย่างหลักๆ คือ เรื่องของโลกาภิวัตน์ เรื่องชาตินิยม และเรื่องของท้องถิ่นนิยม

อีกประการหนึ่ง อาจารย์จรัสเห็นว่ามิมิติใหม่ที่เกิดขึ้นในการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อนอยู่ สองประการ ประการแรก “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเมื่อก่อน เป็นเรื่องของชนชั้นกรรมกร ชาวนาอาชีพ แต่เวลานี้ ขบวนการทางสังคมแบบใหม่นำมารวมกัน อย่างเช่นในการเคลื่อนไหวพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คนทุกชนชั้น ทุกอาชีพ มาอยู่ในขบวนการนี้หมด เขาจึงเรียกว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ ชนชั้น อาชีพ แต่ว่าเป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิด หรือการมองเห็นปัญหาว่าเรื่องไหนเป็นเรื่องเดือดร้อน เรื่องเลวร้าย ที่กำลังจะทำลาย สังคม ประเทศ หรือโลก คนก็มาร่วมกัน”

ประการที่สอง “ในอดีตขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีแนวคิดที่มุ่งไปยังการเมือง ในทางที่จะไปเปลี่ยนแปลงรัฐ อำนาจอรัฐ เข้าไปยึดอำนาจอรัฐ แต่ขบวนการสังคมแบบใหม่จะไม่สนใจเรื่องรัฐ”

ต่อประเด็นแรงขับเคลื่อนสามประการนั้น เรื่องของโลกาภิวัตน์ และชาตินิยม ดร.อุทัย คงเห็นว่าอยู่ในข่ายของ เสรีนิยม ซึ่งยังเป็นไปในนโยบายของกระบวนทัศน์เก่า แต่เรื่องของท้องถิ่นนิยมซึ่งโยงกับมิติใหม่ทางการเมืองการเคลื่อนไหวสังคม ที่อาจารย์จรัสพูดถึงนั้น น่าจะมีอะไรเชื่อมโยงกับประเด็น “สิทธิชุมชน” ที่ดร.อุทัยกล่าวถึงเป็นกรณีพิเศษ ที่ยกขึ้นมาเป็น ตัวแทนของคุณค่าอย่างใหม่ของกระบวนทัศน์ใหม่

“แต่ว่าเรื่องสิทธิชุมชน คือเปลี่ยนจากเรื่องที่รัฐเป็นใหญ่ กลายเป็นเรื่องที่ทำให้ความสัมพันธ์กับสิทธิชุมชน... เราต้อง ไม่ลืมว่าในแต่ละชุมชน มีทุนของชุมชนอยู่ 3 ชนิดด้วยกันคือ”

- ทุนในระบบนิเวศ “แต่ก่อนเป็นเรื่องรัฐ เอาไปทั้งหมด จะไปเอาเมื่อไรก็ได้ ลำน้ำ แผ่นดิน สรรพสัตว์ ป่าไม้ ทั้งหลาย ฯลฯ รัฐจัดการหมด ทั้งๆ ที่จริงแล้วสิ่งเหล่านี้เป็นทุนของชุมชนแห่งนั้น หลังๆ มาแนวคิดเรื่องชุมชน เขาเป็นเจ้าของทุน มีการเรียกร้องสิทธิในหลายๆ เรื่อง มีคนไปแปลว่าชาวบ้านหาเรื่องวุ่นวาย ที่บ่อนอกกิติ ที่หินกรูดกิติ เป็นเรื่องของความพยายามในการรักษาทุนด้านระบบนิเวศให้คงไว้... เพราะที่ผ่านมาในกระบวนการพัฒนาของเรา 40-50 ปีมานี้ ทำให้ทุนนิเวศของชุมชนไหลออกสู่ภายนอกเกือบหมด โดยคนข้างนอกมา เอาไปใช้ประโยชน์”
- ทุนทางสังคม-วัฒนธรรม (Social Culture Capital) “ระบบการศึกษาและการสื่อสารมวลชนได้ทำลายทุนอันนี้ ให้อ่อนกำลังลงไปมาก แท้ที่จริงเป็นจุดแข็งของสังคมเรา ตอนที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 อาเซ็ม (ASEM) ให้ทุนผ่านธนาคารโลก ผ่านมาทางสภาการศึกษาให้ทำวิจัยดูว่า ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจทำให้นักเรียน ไทยต้องออกจากโรงเรียนกลางคันไหม ไม่มีเลย เพราะอะไร เพราะทุนทางสังคม-วัฒนธรรม ของเราเป็นตัว เอื้อ”
- ทุนสติปัญญา (Wisdom Capital) “ตอนหลังเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น... แต่ก่อนเราไม่สนใจเลย เพราะเราใช้ ปัญญาของคนอื่น ถ่ายทอดเข้ามา เราถ่ายทอดปัญญาจากวัฒนธรรมอื่นทั้งนั้นเลย... ผมเห็นคนปักขี้ไต้กิน ยอดไม้เป็นอาหาร สำคัญมากเลยทีเดียว... ถ้าคุณเด็ดยอดมา ต้นไม้ก็จะแตกยอดใหม่ออกมา แต่คนปัจจุบัน ดัดจริต กินบร็อคเคอรี่ แล้วฟันต้นไม้ทั้งหมด ป่าไม้ถูกทำลาย ชัดเจนมากเลย”

มิติทางสังคมศาสตร์และการเมือง

อาจารย์เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นอาจารย์คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะทำงานได้ไปสัมภาษณ์อาจารย์ที่คณะ วันที่ 27 มิถุนายน 2545

“ตัวผมเองในช่วง 10 ปีมานี้ ผมติดตามอ่านงานทางด้านวิทยาศาสตร์ค่อนข้างมากและสม่ำเสมอ เมื่อพิจารณาโดยอาชีพเราอยู่ในสายสังคมศาสตร์ ถ้าถามว่าทำไมผมถึงทำอย่างนั้น? เพราะว่าหลังจากผ่านการคิด การเคลื่อนไหวในความเป็นจริงมาช่วงหนึ่ง ผมรู้สึกว่าการแบ่งแยกความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมออกเป็นภาคต่างๆ มีอันตรายในการที่จะเข้าใจความเป็นมนุษย์ทั้งหมด รวมทั้งสังคมที่มนุษย์ผูกพันอยู่ด้วย ซึ่งผมเองไม่ได้มองว่าคนเราแค่สังกัดประเทศ หรือแค่สังกัดพื้นที่ภพแห่งนี้ แต่เราสังกัดไปถึงจักรวาล ผมจึงพยายามหาความรู้เกี่ยวกับด้านวิทยาศาสตร์มาทำความเข้าใจกับการดำรงอยู่ของมนุษย์... ในส่วนของผมที่เป็นปัจเจกบุคคลเป็นปัญญาชนคนหนึ่ง ผมเคยสังเกตมานานแล้วว่าในสมัยโบราณคนที่ไขว่คว้าทางปัญญาเกือบทั้งหมด เขาไม่แยกความรู้ของเขาส่งออกเป็นศาสตร์แขนงต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่แยกระหว่างวิทยาศาสตร์กับสังคมศาสตร์ เมื่อเราอ่านงานของนักปรัชญาชาวกรีกก็จะพบว่าหลายท่านเขียนปรัชญาการเมืองทั้งคั่นควาททางด้านธรรมชาติวิทยา หรือแม้แต่ในซีกโลกตะวันออกเราก็จะพบว่าคำอธิบายต่างๆ ของศาสตร์หรือนักคิดโบราณย้อนไปเป็นพันๆ ปี ก็จะพูดถึงองค์รวม นอกเหนือจากพูดถึงธรรมชาติในระดับสังคมแล้ว ทำไมโลกเป็นเช่นนี้ จักรวาลเป็นเช่นนี้ แสดงว่าเขาก็มีการครุ่นคิดในเรื่องพวกนี้พร้อมๆ กันไป”

อาจารย์เสกสรรค์เห็นว่าเมื่อสังคมศาสตร์แยกตัวออกมาจากวิทยาศาสตร์เกิด “ทุพพลภาพทางปัญญาไม่น้อยในช่วงหนึ่งการเลียนแบบวิทยาศาสตร์ อย่างที่ทุกคนทราบ มันได้กลายเป็นแนวคิดแบบกลไกเหมือนกับว่าหยุดโลกไว้หนึ่งๆ แล้วก็เอาตัวเลขมาบวกลบคูณหารกัน สร้างโมเดลอะไรต่างๆ ขึ้นมา ในขณะที่โมเดลยังไม่เสร็จ ความเป็นจริงอาจจะเคลื่อนไปข้างหน้าแล้วก็ได้ ถึงแม้สร้างโมเดลเสร็จแต่พอมาบังคับใช้กับความเป็นจริงที่มันเคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา” มันยังมีเรื่องการสร้างงานวิชาการให้เป็นที่ยอมรับของตลาดแรงงานอีกด้วย เราจึงให้ความสำคัญกับความสำคัญที่เปลี่ยนนอกเขาเห็นว่าเรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่ในบ้านเรายังเป็นเรื่องของคนส่วนน้อยที่มีลักษณะตื่นรู้

นอกจากนี้ก็ยังมีย่อจำกัดของความเป็นสังคมศาสตร์อยู่อีกดังนี้

ในฐานะที่เคยทำงานทางด้านทฤษฎีสังคมมาก่อน ผมอยากจะบอกว่าทฤษฎีการเมืองที่ใช้กันมาในอดีตมันเป็นตัวกำหนดเลยว่า คุณจะรับข้อมูลไหนหรือไม่รับ เพราะฉะนั้นถ้าคุณจำกัดไว้อย่างเดิม มันก็จะกำหนดให้คุณรับข้อมูลเดิมๆ ยกตัวอย่างถ้าคุณยึดติดในทฤษฎีของลัทธิมากซ์แบบที่เคยตีความกันมา ข้อมูลของคุณก็จะเน้นเรื่องขนาดของชนชั้น เน้นเรื่องความสัมพันธ์ทางการผลิตอะไรต่างๆ แต่คุณอาจจะยังไม่มีที่มากนักสำหรับเรื่องสิ่งแวดล้อม หรือว่าในเรื่องของปัจเจกบุคคล คุณก็จะรับแต่เรื่องของโครงสร้างในระดับมหภาคเป็นหลัก ในทางตรงกันข้ามถ้าคุณยึดติดแนวคิดทางด้านจิตวิทยา หรือมานุษยวิทยาอย่างเดียวนั้น บางทีคุณก็มองชีวิตแคบเกินไป คุณก็ลงไปสู่ระดับ micro ของชีวิตโดยมองไม่เห็นความเชื่อมโยงอะไรต่างๆ ในระดับโครงสร้าง

วิธีคิดอะไรด้านเดียวเช่นนี้นับวันจะกลายเป็นเรื่องที่ล้าสมัย คงจะต้องมองโลกมองชีวิตให้ครบถ้วนทุกด้าน ถ้าอยากจะทำวิจัยปัญหาให้ต้องแก้ สำหรับปัจเจกบุคคลที่ทำงานด้านนี้มาโดยตลอด มันอาจจะไม่ใช่เรื่องเลือกว่าแรง นักที่จะมาถึงจุดเชื่อมทางปัญญาเช่นนี้ แต่มันเป็นเรื่องยากกว่าหลายเท่าที่จะพาสังคมทั้งสังคมมาถึงจุดเดียวกัน จุดที่คุณมองทุกอย่างเป็นเรื่องรวม”

เขาเห็นว่าเรื่องการเมืองก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ การเห็นประชาธิปไตยด้วยตัวแทนว่ามีข้อจำกัด ไม่ได้หมายความว่าเขาจะไม่เอาประชาธิปไตยด้วยตัวแทน เรื่องของการเลือกตั้งและพรรคการเมืองก็ต้องดำเนินไป แต่เวลานี้มันมาถึงทางตันบางประการ ที่จะต้องหากรอบใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่

“ยกตัวอย่างเช่นเราบอกว่าเป็นประชาธิปไตยแล้วจะดี แต่ความเป็นจริงคลี่คลายออกมาบังคับให้เราต้องคิดถึงด้านที่ไม่ดีด้วย เวลาเราพูดถึงเพื่อนบ้านบางประเทศว่าไม่เป็นประชาธิปไตย ไม่มีสิทธิมนุษยชน เราก็เห็นชัดว่ามีการกดขี่เบียดเบียน แต่ว่าในประเทศประชาธิปไตยอย่างบ้านเราก็มีสิ่งเหล่านี้ แล้วเราจะอธิบายมันว่าอย่างไร อันนี้มันทำให้เราต้องขยายกรอบคิดออกไปแล้วว่าสภาพโครงสร้างของการเลือกตั้งอย่างเดียวไม่น่าพอ เพราะฉะนั้นก็เริ่มมีคนคิดหาทางออกใหม่ๆ อย่างผมเองก็คิด ที่ผมพูดเรื่องการเมืองภาคประชาชนจริงๆ ก็เป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ ผมไม่ติดยึดอำนาจรัฐ ผมไม่ติดยึดในเรื่องของการผลักดันให้ประชาชนเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองภาคตัวแทน แต่สร้างกระบวนการของเขาเองเพื่อแชร์อำนาจ โดยไม่ต้องมีอำนาจอย่างเป็นทางการ หมายความว่ามีส่วนร่วมในกระบวนการการตัดสินใจ ตรงนี้เป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ในทางการเมือง และจะต้องแหวกออกไปจากกรอบของความเคยชินในเรื่องของระบบการเมืองแบบพรรคการเมือง

ผมคิดว่าในอนาคตข้างหน้าเมื่อสังคมคลี่คลายมากกว่านี้ บางทีเราอาจจะเห็นบทบาทของพรรคการเมืองลดลง การเมืองแบบตัวแทนก็จะลดลง แต่การเมืองแบบมีส่วนร่วมจะขึ้นมามีความสำคัญ รวมถึงดังที่หลายๆ คนตั้งข้อสังเกตว่า ในขณะที่กระแสโลกาภิวัตน์เริ่มสลายพรมแดนระหว่างประเทศชาติต่างๆ แล้ว บางทีก็ทำให้ผลประโยชน์ของคนในชาติโยงกันได้โดยอัตโนมัติ ตรงนี้อาจจะไปกระตุ้นทำให้บรรดาชุมชนเล็กๆ ในชาติต่างๆ รู้สึกว่าตนเองต้องดูแลผลประโยชน์ของตนเอง เพราะไม่อย่างนั้นก็จะถูก bypass ถูกมองข้ามและถูก claim ว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งของผลประโยชน์ที่เป็นนามธรรม แต่รูปธรรมไม่ได้รับมา เราจะเห็นปรากฏการณ์ใหม่ๆ ที่คนในชุมชนท้องถิ่นออกมาเคลื่อนไหวตักตัก ปกป้องสิ่งพึงมีพึงได้ของตัวเอง ตรงนี้มันอยู่ในระดับที่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้จากคำท้าต่างๆ และก็คงต้องมีคนที่มาคิด ซึ่งผมก็เป็นคนหนึ่งที่กำลังพยายามคิดเรื่องพวกนี้ ว่าจะสังเคราะห์ความเป็นจริงตรงนี้ออกมาเป็นวิธีคิดในการมองการเมืองแบบประชาธิปไตยให้ต่างจากเดิมได้อย่างไร

นั่นะ ถึงตรงนี้กระบวนการทัศน์ใหม่เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงแล้ว ไม่ใช่แค่แบบแผนทางปัญญา ยกตัวอย่างเช่น ประชาชนเราต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิตเขาเอง แต่ผู้กุมอำนาจกลับบอกว่าเป็นความวุ่นวาย เขาใช้กระบวนการทัศน์เก่ามาตัดสินคดี มันก็จะเกิดปัญหา เพราะฉะนั้นผมอยากจะฟันธงลงไปเลยว่า ถ้าเราพูดถึงกระบวนการทัศน์ใหม่ในทางสังคมศาสตร์ มันแยกไม่ออกจากการต่อสู้ทางสังคม ผมไม่ได้หมายความว่าต้องหยิบดาบจับปืนกันรุนแรงเสมอไป แต่อย่างน้อยก็ต้องมีกระบวนการมาต่อสู้เพื่อหักล้าง ได้แย้งกับกระบวนการทัศน์เก่า ซึ่งแคบกว่าและเข้าใจความจริงน้อยกว่า และสร้างปัญหามากกว่า”

พุทธศาสนากับกระบวนการทัศน์ใหม่และพุทธเศรษฐศาสตร์

คราปาได้เขียนให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างรหัสényของการค้นพบใหม่ทางควันตัมฟิสิกส์กับศาสนธรรมอันเก่าแก่ของตะวันออก อันรวมถึงพุทธธรรมด้วย การพูดคุยกับสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๐ แห่งประเทศไทยในหลายสาขาที่ยืนยันความพ้องพาดระหว่างพุทธธรรมกับกระบวนการทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ อาจารย์สุลักษณ์เสนอว่าโครงการบูรณมิตกระบวนการทัศน์ใหม่น่าจะจัดแปลหนังสือที่เกิดจากการสนทนาระหว่างนักวิทยาศาสตร์กับองค์ทะไลลามะดังกล่าว

“หากจะดู “กระบวนการทัศน์ใหม่” ในทางวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับพุทธ คุณจะต้องศึกษา ซึ่งปัจจุบันทำออกมาเป็นชุดเลเยทะไลลามะท่านคุยกับพวกนี้ทุกปี อันนี้น่าสนใจมาก ถ้า สกว. มีทุนในการแปล ผมเสนอให้แปลชุดนี้ทั้งชุด เพราะชุดนี้เป็นเรื่องซึ่งนักวิทยาศาสตร์เริ่มมาเห็นความสำคัญของจิตวิญญาณ และผมว่าอันนี้จะเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ เพราะวิทยาศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นนิวตันก็โยนเข้าหาศาสนาคริสต์ตลอด ใครๆ มาบอกว่านิวตันเป็นบิดาของฟิสิกส์สมัยใหม่ต่างๆ ถ้าคุณไปอ่านประวัติของนิวตัน ก็จะพบว่านิวตันยังเล่นแร่แปรธาตุ ยังมีความเชื่อว่าวันพิพากษาโลกจะมาถึง ในที่สุดพระเยซูจะลงมาตรัสรู้

ซึ่งนิวตันเองก็บวชในนิกายอังกฤษอยู่ในเคมบริดจ์ คุณต้องเข้าใจอันนี้ วิทยาศาสตร์ที่หลีกพ้นไปจากศาสนาคริสต์ก็เมื่อ ยุคของไอส์ไตน์นี่เอง ถ้าคุณจะมองเรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่จะต้องมาจากจุดนี้"

ในทางด้านเศรษฐศาสตร์ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของสังคมศาสตร์ ในทางนิเวศวิทยาแล้ว เศรษฐศาสตร์เดินสวนทางกับ นิเวศวิทยาโดยตลอด ไม่มากก็น้อย เลสเตอร์ บราว ผู้นำของสถาบันเวลวอช ซึ่งรายงานสภาวะความเป็นไปของโลกเป็น รายปีนั้น เคยประกาศว่า เศรษฐศาสตร์จะต้องปรับเปลี่ยน โดยนำนิเวศวิทยาเข้าไปผสมกลมกลืน มิฉะนั้นโลกก็จะถึงกาล วิบัติ

ดร. อภิชัย พันธเสน เห็นควรว่าเราจะต้องรื้อเศรษฐศาสตร์เสียใหม่ และเริ่มตั้งต้นใหม่ให้เป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ อาจารย์เองได้เริ่มต้นแล้วด้วยการเขียนพุทธเศรษฐศาสตร์เล่มหนา และอาจารย์กับคณะที่กำลังจะแปลตัวพุทธเศรษฐศาสตร์ หลักเล่มนี้เข้าสู่ทุกแขนงของวิชาเศรษฐศาสตร์ ข้อวิจารณ์หลักของดร. อภิชัยก็คือ เศรษฐศาสตร์ดังที่เป็นอยู่เป็นเศรษฐ ศาสตร์เอ่อ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเศรษฐศาสตร์ปัญญาอ่อน

"เศรษฐศาสตร์เอ่อ เริ่มจากนักศึกษามหาวิทยาลัยปารีสวิชาเศรษฐศาสตร์ ช่วงที่ผมเรียนใครรู้เศรษฐศาสตร์แบบ Advance theory ถือว่าเยี่ยมยอด แล้วหลังจากนั้นใช้ mathematics เพิ่มเข้ามาเรื่อยๆ จนกระทั่งวิชาเศรษฐมิติ econometric ถือว่าเป็นจอมยุทธ์ แต่ตอนหลังผู้รู้วิชาทางเศรษฐศาสตร์ econometric วางงานกันเป็นแถว แล้วผู้ที่ได้งานเป็นพวก Development economy ซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์เคยถือว่าพวกเรียน Development economy เป็นพวก lowbrow (พวก ปัญญาอ่อน) อีกกลุ่มเป็น highbrow ปรากฏว่าพวก Development economy ได้งานดีในสถาบันองค์กรระหว่างประเทศเน้น ปัญหาเรื่องการพัฒนา เพราะพวกนี้เรียนกว้าง เรียนจิตวิทยา สังคมวิทยา ต่างๆ เนื่องจากอาจารย์มหาวิทยาลัยพวกนี้เป็น พวก econometric และทำอย่างอื่นไม่เป็นคราวนี้นักศึกษากลัวว่าจบแล้วจะไม่มีการทำ ก็เลยเขียนจดหมายในอินเทอร์เน็ตว่า เศรษฐศาสตร์ที่เรียนอยู่เป็นอย่างนี้ คนเห็นด้วยกันไหม คนก็เขียนมาสนับสนุนกันมาก นักศึกษาที่เคมบริดจ์ ก็บอกว่ามี ปัญหาเช่นเดียวกัน จึงต่อรองกับอาจารย์ว่าปรับทิศทางหน่อยได้ไหม เพราะอย่างไรพวกอาจารย์เป็นพวกที่จะให้จบหรือไม่ จบ"

อีกด้านหนึ่งในงานของอาจารย์ก็คือการตั้งคำถามขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะในเป้าหมายวัตถุประสงค์ของวิชาเศรษฐ ศาสตร์ ว่าจะกันไปเพื่ออะไร ที่เขาหันมาทางพุทธก็เพราะว่า เขาตั้งเป้าหมายว่าเศรษฐศาสตร์จะต้องเป็นไปเพื่อความ พอดีเพียง เพียงจุดนี้จุดเดียว เศรษฐศาสตร์ของเขาก็เป็นการปฏิบัติในการบวนการหาความรู้ทางเศรษฐศาสตร์โดยสิ้นเชิง เขาได้กล่าวถึงความผิดพลาดของเศรษฐศาสตร์เอ่อโดยพื้นฐานไว้สรุปประการว่า

"ประการแรก เศรษฐศาสตร์ยุคนี้อยู่ในยุคนิวตัน แต่เริ่มจะเปลี่ยนคือมี system analysis เข้ามา แต่เดิมเป็นเรื่อง deterministic เป็นจุดผิดพลาด ประการที่สอง ไม่ได้วิเคราะห์บนพื้นฐานความเป็นจริง วิเคราะห์อยู่บนตรรกะ แล้วก็ใช้ assumption เป็นตัวกำหนด ข้อสรุปถูกต้องตามตรรกะ แต่ว่าตรรกะนั้น specific เป็นตรรกะของคณิตศาสตร์ นักคณิตศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ก็ไม่เข้าใจว่าจริงๆ แล้วคณิตศาสตร์ก็คือภาษา หรือวัฒนธรรมแขนงหนึ่งของคนที่อยู่ในภาษานั้นและ วัฒนธรรมนั้นใช้เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกัน แต่ว่าเผชิญอันนี้มี powerful และมาครอบพวกเราทุกคน เศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามบนตรรกะอันนี้แล้วก็มาครอบเราอีกทีหนึ่ง แต่ว่าข้ออ่อนก็คือหลายการวิเคราะห์เป็นการวิเคราะห์ ที่ไม่อยู่บนฐานของความเป็นจริง ประการที่สาม เป็นลักษณะของ newtonian physic ก็คือ การวิเคราะห์แบบแยกส่วน เอาเฉพาะส่วนที่สามารถดึงออกมาได้ ในที่สุดก็ไม่ใกล้ความจริง ประการที่สี่ ความสุขของเศรษฐศาสตร์เอ่อ อยู่ที่ hedonism หรือว่าความสุข ไม่ไปพ้นความสุข ประเด็นเหล่านี้คุณไปพูดที่ไหนก็ถูกทั้งนั้น ผมไม่คิดว่านักเศรษฐศาสตร์ที่ไหนกล้าปฏิเสธ ประเด็นเหล่านี้"

อาจารย์สุลักษณ์ยังได้พูดถึงความตายของคณิตศาสตร์ไว้อย่างน่าฟังว่า

"ในปรากฏการณ์ที่ผมจะไปพูดที่มหาวิทยาลัยเที่ยงคืนเรื่อง "อุดมศึกษาเพื่อความเป็นไทย" ผมอ้างถึง จอห์น คอรัป และ จอห์น คอรัป ก็ไปอ้าง ไวท์เฮด นี่เป็นตะวันตกทั้งนั้น ซึ่งไวท์เฮดถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เขียนเรื่อง Principia Mathematica ในเวลานั้นคนเชื่อว่าคำตอบของตะวันตกอยู่ที่คณิตศาสตร์เพราะเป็นวิชาเดียวที่พิสูจน์ได้ คณิตศาสตร์ก็มาเป็น logic (ตรรกศาสตร์) ไวท์เฮดปฏิเสธอันนี้"

ส่วนในเรื่องความผิดพลาดที่สำคัญของสังคมฝรั่ง อาจารย์สุลักษณ์ก็พูดไว้ชัด โดยอ้างเดวิด ลอย ซึ่งลอยพูดเรื่อง ประวัติศาสตร์แห่งความขาดแคลน เป็นการวิเคราะห์ทั้งหมดว่ารากเหง้าของความทุกข์ในสังคมฝรั่งมาจากตัวนี้ คือมาจาก ความรู้สึกขาด หรือ lack มันเป็นที่มาของอารยธรรมของฝรั่งทั้งหมด บริโภคนิยม วัตถุนิยม อันเป็นรากฐานของวิชา เศรษฐศาสตร์ด้วย

"ในความเห็นของผมหนังสือ A Buddhist History of the West : Studies in Lack , David Loy หนังสือเล่มนี้ ผมเห็นว่าสำคัญมากในเรื่อง "กระบวนทัศน์ใหม่" ไม่รู้ว่าสนใจจะแปลกันหรือเปล่า เพราะเหตุว่าเป็นเล่มแรกที่เรามองประวัติศาสตร์ตะวันตกในแง่มุมมองของพุทธ Studies in Lack ความหมายของคำว่า Lack คือทุกข์ เอาทุกข์มาจับ และ เดวิด ลอย ได้เปรียบเพราะเขาสอนวิชาภาษาอังกฤษอยู่ที่ญี่ปุ่น เขามีเวลาทบทวน เขามองทุกเรื่องของตะวันตกว่าเป็นเรื่องของ ความทุกข์เท่านั้นเอง ถ้าเรามองดูปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากอหังการ เกิดจากความทุกข์และเราก็พยายามหนีจากความทุกข์ และเมื่อเราพยายามที่จะหนีจากทุกข์ เราก็ยิ่งสร้างทุกข์ นี่เป็นมุมมองของ เดวิด ลอยซึ่งความทุกข์ถ้าเราจะแก้ทุกข์ก็ต้อง กลับมาหาอริยสัจสี่ ต้องกลับมาหาเหตุแห่งทุกข์ให้ได้และกดับให้ได้ ซึ่งทางตะวันตกไม่ยอมดับทุกข์เลย เพราะฉะนั้นสิ่งที่ ตะวันตกทำมาทั้งหมดในรอบสหัสวรรษที่ผ่านมาได้สร้างความหายนะอยู่ตลอดเวลา และเวลานี้ความหายนะยิ่งใหญ่มากเลย มองในแง่ของ เดวิด ลอยและคนที่ไปเรียนตะวันตก โดยเฉพาะคนไทยที่ไปเรียนตะวันตกไม่เคยจับประเด็นนี้ เราไปติดติด กับตะวันตกทุกเรื่อง และในขณะเดียวกันเราก็รู้สึกว่าเราด้อยกว่าเขาก็พยายามสลัดภูมิปัญญาเดิมๆ ของเราเพื่อจะเดินตาม ตะวันตก"

คงใคร่อยากจะจับบทสังเคราะห์ในขั้นนี้ของโครงการด้วยคำเตือนของอาจารย์สุลักษณ์ว่า เรายังไม่รู้รากเหง้า ความเป็นมาของความคิดฝรั่งว่าโยงอยู่กับคริสต์ศาสนาอย่างไร และเราก็ไม่รู้รากเหง้าทางปัญญาของเราเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจะรู้สึกขาดอยู่ตลอดเวลา และรู้สึกว่าคนอื่นจะต้องดีกว่าเรา เราไม่มีฐานทางปัญญาของตัวเองที่จะคิดอ่านได้อย่างเป็น อิสระที่แท้จริง ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะพัฒนาปัญญา

"ถ้าคุณพูดถึงเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ในเวลานี้ผมเห็นว่า หนึ่ง เราต้องรู้จักตะวันตกเท่าที่ความเป็นจริงของตะวันตก ซึ่งเราไม่รู้จัก สอง เราต้องรู้จักตัวเองซึ่งคนไทยส่วนใหญ่ก็ไม่รู้จักตัวเอง ประเด็นอยู่ตรงนี้ เพราะการเรียนรู้แบบตะวันตก จะสร้างให้คนเกิดความอหังการ และในขณะเดียวกันคุณก็รู้สึกด้อย(Lack) ถ้าคุณได้ปริญญาตรีคุณรู้สึกด้อยกว่าคนที่ได้ ปริญญาโท คนที่ได้ปริญญาโทก็รู้สึกด้อยกว่าคนที่ได้ปริญญาเอก และคนพวกนี้ก็รู้เฉพาะเรื่องของตัวเอง เขาก็ถูกจำกัดอยู่ใน แวดวงที่แคบมาก และถ้าจะพยายามมองอะไรให้กว้างออกไปก็เป็นเรื่องยาก อันนี้เป็นปัญหาหลัก"

และอาจารย์ยังได้วิเคราะห์ลงลึกไปอีกว่า

"อันนี้คนไทยเราไม่เข้าใจเพราะคนไทยไปเรียนตะวันตกไม่เคยเรียนเรื่องศาสนาคริสต์วันแต่คุณเป็นคริสเตียน คุณไปเรียนเพื่อที่จะสมานานามาใช้เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน หรือถ้าพูดให้ใกล้เคียงก็ต้องบอกว่าคุณไปเรียนมาก็เพื่อมา รับใช้พระเจ้ารับใช้ศาสนจักรของคุณ แต่คนไทยนอกนั้นที่ไม่สนใจเรื่องเทววิทยา ปัญหาก็คือเทววิทยาเป็นพื้นฐานเพราะให้ คำตอบในสิ่งที่ลึกซึ้งหรืออีกโลกหนึ่ง ที่นี้ตะวันตกก็เริ่มปฏิเสธเรื่องโลกหน้าเรื่อย ๆ มา ทีหลังก็เริ่มมาปฏิเสธพระเจ้า เมื่อคุณปฏิเสธพระเจ้าคุณก็ต้องมีอะไรมาแทนที่ เวลานี้ก็คือเงินมาแทนที่ ความสำเร็จมาแทนที่ ความทุกข์ที่เราไม่ พบแสวงหาไม่ได้ ฝ่ายคริสต์ก็บอกว่าถ้าแสวงไม่ได้ก็ไปโลกหน้าไปอยู่กับพระเจ้า ตอนนี้อาจารย์ปฏิเสธโลกหน้า เราปฏิเสธ

พระเจ้า เพราะฉะนั้นปัญหาเรื่องเซ็กซ์จึงเป็นเรื่องใหญ่ เพราะคุณเชื่อว่าเซ็กซ์ให้ความสุขกับคุณได้อย่างน้อยก็ให้ตอนที่เสพกันนั้นแหละ และปรากฏว่าเมื่อเสพแล้วก็ยังไม่ได้ ถึงได้วนเวียนกัน เกิดปัญหาเรื่องผู้ชายเสพผู้ชาย ผู้หญิงเสพผู้หญิงเพราะเหตุนี้

ผมว่าอันนี้เป็นเรื่องหลักและเหตุที่ฝรั่งหันมาถือพุทธเป็นจำนวนมาก เพราะเขาเริ่มเห็นแล้วว่าระบบของตนใช้ไม่ได้วิธีที่ใช้อยู่ไปไม่รอด แต่วิธีนี้เป็นกระบวนการที่ชนชั้นนำในสังคมไทยยังถือตามอยู่ เพราะเราถูกรอบโดยตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชการที่ 4 ที่ 5 เป็นต้นมา และเรายังไม่เคยประกาศความเป็นไทยให้ตัวเอง"

บทสังเคราะห์บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่ จากเวทีเสวนาย่อยและคำสัมภาษณ์

การทบทวนกระบวนทัศน์(Paradigm)ในปรากฏการณ์ของสังคมไทย

คำว่า กระบวนทัศน์ หรือ ทักษะแม่บท หรือกระทั่งความคิดแม่บท ได้รับการบัญญัติขึ้นเพื่อใช้แทนความหมายของคำว่า paradigm ที่ถูกนำเข้ามาในวงวิชาการไทยเมื่อกว่า 2 ทศวรรษก่อน โดยที่เมื่อกระแสภูมิปัญญาความคิดอ่านระดับสากล โดยสื่อวารสารและหนังสือเล่มต่างๆ ได้นำเสนอผลงานของนักคิดระดับนำ เช่น ฟรีดริช ฮาเย็ค คาปรัว โดยเฉพาะในปรากฏการณ์ชุกชุมมากเกอร์ เพื่อเป็นเกียรติแก่นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ที่คาปรัวได้รับเชิญเป็นปาฐก เขาได้นำเสนอเรื่อง paradigm shifts หรือ “การเคลื่อนย้ายตัวแบบ” (เวลานั้นยังไม่เกิดศัพท์บัญญัติ “กระบวนทัศน์” ฯลฯ) ซึ่งได้รับการถ่ายทอดและตีพิมพ์เป็นภาษาไทยในจุลสารของชุมนุมพุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2525-26 จนกระทั่งต่อมาเมื่อมีการแปลและจัดพิมพ์ผลงานของคาปรัวเป็นเล่ม โดยมี ตำแหน่งฟิลลิปส์ (2527) และ จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (2529) ต่อเนื่องมาตามลำดับ จึงมีการแสวงหาศัพท์บัญญัติมาใช้สื่อสาระความหมายของถ้อยคำจำเพาะที่ผู้เขียนนำมาใช้ โดยที่ paradigm ที่ประกอบด้วยธาตุภาษากรีก para (beside) ข้างเคียง คู่ขนาน + deigma (example) ซึ่งให้ดู แสดง พิสูจน์ รูปศัพท์เดิมคือ paradeigma (นาม) หรือ paradeiknynai (กริยา) ย่อมมีความหมายว่า แสดงให้เห็นคู่เคียงกันไป คำนามจึงน่าจะแปลว่า แม่แบบ หรือรูปแบบ ผู้รู้บางท่านเห็นว่าควรกรุปศัพท์ขึ้นเป็น “ปรเทศก์” ก็มี (ซึ่งน่าจะตรงกับความหมายเดิมที่สุด) แต่คณะผู้แปลงานของฟรีดริช ฮาเย็ค โดยเฉพาะเล่มหลัง ก็ได้เลือกใช้ “ทักษะแม่บท” เพื่อแทนที่ความหมายของคำว่า paradigm ในภาษาจากต้นฉบับ

อย่างไรก็ตาม ในทางวิชาการโดยเฉพาะในสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งได้รับแนวความคิดใหม่ๆ ของวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ในระยะเวลาเดียวกันนั้น ภายหลังได้สร้างศัพท์คำว่า “กระบวนทัศน์” ขึ้นใช้แทนความว่า ความคิดแม่บท หรือทักษะแม่บท ซึ่งได้รับการยอมรับจากวงการได้ยิ่งกว่า จนปัจจุบัน กระบวนทัศน์ ได้กลายเป็นคำแปลทางการของถ้อยคำดังกล่าวแล้วโดยปริยาย

ในทางความหมายนั้น ชั้นแรกๆ คาปรัวได้กล่าวสรุปไว้อย่างรวบรัด ในการที่เขานำเอามาเสนอแนะเพื่อบอกให้รู้ถึงเหตุผลความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนว่า “ต้องการทักษะแม่บทอย่างใหม่ ซึ่งเป็นการมองความเป็นจริงด้วยสายตาใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในทางความคิด การรับรู้โลก และระบบคุณค่าต่างๆ ของเรา” และ (โดยอ้างอรรถาธิบายของ ทอมัส คูห์น) “ปัจจุบัน เราเริ่มเรียกการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า ‘การเปลี่ยนแปลงทักษะแม่บท’ อันหมายถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงแก่น ในทางความคิด ความรับรู้ และคุณค่าต่างๆ ซึ่งทำให้เราเกิดทักษะการมองสภาพความเป็นจริงแบบหนึ่ง” ยิ่งไปกว่านั้นเขาก็ได้นิยามกระบวนทัศน์ทางสังคมเอาไว้ว่า ได้แก่กลุ่มความคิด คุณค่า การรับรู้ และการปฏิบัติที่ใช้ร่วมกันในประชาคมหนึ่งๆ โดยทั้งหลายทั้งปวงนี้ก่อรูปขึ้นเป็นทักษะต่อความจริงแบบหนึ่ง และวิถีปฏิบัติต่างๆ ภายในประชาคมนั้นก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทักษะดังกล่าว

พระไพศาล วิสาโล หนึ่งในคณะแปลหนังสือสำคัญของฟรีดริช ฮาเย็ค คือเรื่อง *The Turning Point* ได้กล่าวถึงความหมายของ ทักษะแม่บทหรือกระบวนทัศน์ สรุปความได้ว่าหมายถึง ทักษะของมนุษย์ที่มีต่อความเชื่อมโยงระหว่างตนเองกับสังคมและธรรมชาติ(โลกทัศน์) รวมทั้งทักษะของมนุษย์ที่มีต่อโลกว่าควรดำรงอยู่อย่างไร(ชีวทัศน์) โดยโลกทัศน์และชีวทัศน์เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคม ธรรมชาติและสิ่งสูงสุด หากทุกคนในสังคมมีกระบวนทัศน์อย่างเดียวกัน กระบวนทัศน์นั้นย่อมกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชีวิต สังคม และธรรมชาติของสังคมนั้นๆ หรือกล่าวโดยสรุป กระบวนทัศน์ก็คือความเข้าใจที่มนุษย์มีต่อตนเองและสรรพสิ่งอันได้แก่สังคม และธรรมชาติ ซึ่งเป็นแบบแผน

ให้กับวิธีการคิด การรับรู้ ทฤษฎี หรือแบบจำลองต่างๆ ทั้งยังเป็นแบบของการให้คุณค่าตลอดจนเป็นกรอบให้กับวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ อีกด้วย

ในขณะที่ไกรยุทธ ชิตยาคินันท์ ได้กล่าวไว้ใน *แก่นสารของเศรษฐศาสตร์* (2532) ว่า paradigm คือฐานสมมติ (premises) ชุดหนึ่ง ทศณะหนึ่ง ความเชื่อแบบหนึ่ง กฎเกณฑ์ที่ว่าด้วยวิธีคิดและวิธีวิเคราะห์บางอย่างที่ประกอบกันเข้าเป็นแบบแผนความคิดซึ่งตรงกับลักษณะของปัญหาหรือเรื่องและผู้เชื่อมีศรัทธาใน paradigm ดังกล่าวจะให้ความสนใจหรือพยายามหาคำตอบ... paradigm เป็นแบบแผนการคิดหรือแนวคิดของนักวิชาการที่ได้รับอิทธิพลจาก paradigm นั้นๆ โดยทั่วไปภายในกรอบของ paradigm หนึ่งจะมีทฤษฎีหรือแบบจำลองมากมายซึ่งแตกต่างกันในเนื้อหาเพื่อใช้อธิบายปัญหาประเภทหนึ่ง แต่ได้รับอิทธิพลหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลของ paradigm อันเดียวกัน...(นอกจากนั้น) paradigm ยังเป็นตัวเชื่อมทฤษฎีหรือแบบจำลองต่างๆ ที่อยู่ในกรอบแบบแผนการคิดอันเดียวกันให้มีความสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกัน (133-134)

จะอย่างไรก็ตาม ในหนังสือ *The Structure of Scientific Revolutions* ซึ่งเขียนโดย ทอมัส คูห์น นั้น ได้มีการนำเอาคำว่า paradigm มาใช้ในความหมายในทางที่เป็นทศณะแม่บทหรือความคิดความเชื่อพื้นฐานของนักวิทยาศาสตร์แต่ละยุคสมัย ที่ใช้เป็นตัวแบบเพื่อการอธิบายปรากฏการณ์ ทฤษฎี กฎเกณฑ์ต่างๆ ของวิทยาศาสตร์ในยุคหนึ่งๆ โดยคุณเล็งเห็นว่าความคลี่คลายของวิทยาศาสตร์เป็นผลเนื่องมาต่อการเปลี่ยนแปลงทศณะแม่บทหรือกระบวนทัศน์ (paradigm shift) (แม้ว่าในงานชิ้นดังกล่าว จะไม่ได้ให้คำนิยามที่ชัดเจนเอาไว้ก็ตาม) ซึ่งในเรื่องนี้ น.พ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้ให้คำอธิบายว่า "กระบวนทัศน์" ที่ผู้เขียนใช้นั้นมีความหมายต่างๆ กันมากกว่า 20 ความหมาย แต่เราอาจแบ่งคร่าว ๆ ได้เป็น 2 ลักษณะคือ

(1) กระบวนทัศน์เป็นทศณะแม่บทที่มีอิทธิพลเหนือความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและการปฏิบัติของชุมชนนักวิทยาศาสตร์

(2) ผลงานการค้นคว้าหรือการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ชิ้นสำคัญ ที่ได้กลายเป็นแม่แบบของวิธีคิดและวิธีการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ในระยะต่อๆ มา ที่กลายเป็นต้นแบบที่นักวิทยาศาสตร์ใช้เป็นตัวอย่างในการแสวงหาคำตอบให้กับโจทย์ทางวิทยาศาสตร์อื่นๆ

ประเด็นสำคัญในความคิดของทอมัส คูห์น ดังกล่าวอยู่ตรงที่การยกระดับหน่วยของการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงความคิดทางวิทยาศาสตร์ จากในอดีตที่เฝ้ามองและพยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงในระดับทฤษฎีวิทยาศาสตร์ย่อยๆ ไปสู่การมองในระดับทศณะแม่บทที่เป็นฐานรากของทฤษฎีต่างๆ อันช่วยให้เราเห็นว่าในประวัติศาสตร์นั้นวิทยาศาสตร์ไม่ได้มีเพียงแบบเดียว และหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์หาที่เที่ยงแท้ถาวรอย่างที่มีมักจะเข้าใจกัน (ปาฐกถาเสวนาพริ้งพวงแก้ว ครั้งที่ 7 พ.ศ.2544)

และในท้ายที่สุด ได้มีความพยายามของกลุ่มบุคคลเพื่อค้นหาทิศทางและนิยามความหมายของคำว่ากระบวนทัศน์ในสังคมไทย โดยวิธีการศึกษาจากเอกสาร การสอบถาม สัมภาษณ์ ตลอดจนร่วมเสวนาวิสาสะกับผู้รู้และนักคิดในวงการสาขาวิชาชีพต่างๆ อาจนำบางส่วนมาประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

"(ทอมัส) คูห์นกล่าวไว้ว่า กระบวนทัศน์คือตัวยึดโยงทฤษฎีต่างๆ สมมุติฐานและความเชื่อ(ในเมื่อทุกสิ่งยังพิสูจน์ไม่ได้ทั้งหมด) เข้าไว้ด้วยกัน เป็นเหมือนกับทฤษฎีแม่บท ที่ทำให้ทฤษฎีย่อยๆ ทั้งหมดมีความหมาย แต่ต่อมาเมื่อมีหลักฐาน ที่แม่บทนี้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ โดยสะสมมากขึ้นๆ ทุกที กระบวนทัศน์เก่าไม่สามารถอธิบายได้กระจ่าง และอาจจะขัดแย้งกันด้วยซ้ำ กระบวนทัศน์ใหม่ก็จะก่อเกิด "กระบวนทัศน์ใหม่" ไม่ใช่อะไรที่มัลลัมล้างกระบวนทัศน์เก่า แต่จะรวมเอาทฤษฎีและความรู้ความเข้าใจในกระบวนทัศน์เก่าเข้ามาไว้ โดยสามารถอธิบายเรื่องราวต่างๆ ในกระบวนทัศน์เก่าได้ด้วย และยังสามารถอธิบายสิ่งต่างๆ ที่กระบวนทัศน์เก่าไม่สามารถอธิบายได้อีกด้วย ถือการรวมเข้ามาและข้ามพ้นแต่ไม่ใช่การขัดแย้งกัน ดังที่ความรู้ทางสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์สามารถอธิบายทฤษฎีของนิวตันได้ด้วย เป็นต้น"(วิศิษฐ์ วัจวิญญู: *สารานุกรมคำไขความแห่งกระบวนทัศน์ใหม่*, 2545)

“...ในปัจจุบันสิ่งที่ถือว่าเป็น “กระบวนทัศน์เก่า” คือยุคเหตุผลนิยม ซึ่งเริ่มถูกตั้งคำถามอย่างรุนแรงว่าแก้ปัญหาได้หรือไม่ โดยที่เหตุผลนิมนั้นอยู่ที่การแยกโลกเป็นส่วนๆ เป็นชุดทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้กรอบความเชื่อที่เชื่อว่าโลกแบ่งออกได้เป็น นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันเหตุผลนิยมชุดนี้กำลังถูกทำลายได้นำไปสู่ความพยายามที่จะสร้างกรอบวิธีคิดใหม่ซึ่งกว้างเกินกว่าเหตุผลนิยมชุดเดิม เป็นพัฒนาการที่น่าสนใจ มีการทำลายพรมแดนทางด้านความรู้เดิมที่มีอยู่ อาทิ การเชื่อมระหว่างวิทยาศาสตร์-สังคมศาสตร์ ความเชื่อมระหว่างปรัชญาตะวันตก-ปรัชญาตะวันตกอีกครั้งหนึ่งของประวัติศาสตร์ นี่คือการเริ่มต้นกำเนิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ใหม่ เริ่มที่การกระแทกฐานคิดเดิมในเชิงปรัชญาและในเชิงการรับรู้ของเราต่อโลกที่เคลื่อนตัวมาถึงปัจจุบัน โลกปัจจุบันในภาวะไม่ใช่เรื่องของอัตวิสัยที่เคลื่อนตัวอยู่ แต่มีภาวะวิสัยในตัวเอง ซึ่งชุดความคิดเก่าเริ่มตอบไม่ได้ เพราะหากตอบได้ ก็ย่อมจะไม่เกิดสิ่งที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ใหม่ ...เพราะว่าถึงจุดสุดตันจริงๆ เริ่มหาคำตอบไม่ได้ และต้องปรับตัวอย่างครั้งใหญ่ ถึงเวลาปรับกระบวนทัศน์ใหม่อีกครั้ง ...จุดเหล่านี้เองที่ทำให้เกิดคำว่า turning point ได้ ซึ่ง turning point จะเกิดขึ้นได้เมื่อทุกอย่างถึงทางตันและก็เกิดการ swing กลับอย่างรุนแรงในการค้นหา ซึ่งอาจจะตรงกันข้ามกับระบบคิดในเชิงรากฐานทางปรัชญาของการรับรู้แบบเดิม...

“...ในท่ามกลางความปั่นป่วน สับสน และความวุ่นวายทั้งหลายที่เกิดขึ้น มีทฤษฎีที่อ้างว่าเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ได้กำเนิดขึ้น

1. เป็นทฤษฎีฟิสิกส์ที่ชัดเจน คือทฤษฎี chaos เพื่อตอบคำถามโดยตรงว่าในภาวะซึ่งโลก-สังคม-ระบบธรรมชาติทั้งหมด มีลักษณะเป็น “กลียุค” หรือ chaos ...จะหาทางออกอย่างไรในการเผชิญภาวะการณนั้น จึงได้เกิดฟิสิกส์ที่เรียกว่าทฤษฎี chaos ขึ้น ทฤษฎีนี้บอกว่าในสภาวะ chaos นั้นก็มีระบบระเบียบอยู่ในนั้น จำเป็นจะต้องหา order out of chaos ให้พบ หากหาไม่ได้ความปั่นป่วนวุ่นวายก็ยังคงดำเนินต่อไป ...

2. “กระบวนทัศน์ใหม่” ที่ฟริตซ์ จอป คาปรั พยายามเสนอ เพื่อเชื่อมแนวคิดตะวันออก-ตะวันตก โดยเอาวิทยาศาสตร์และฟิสิกส์สมัยใหม่มาเชื่อมกับแนวคิดตะวันออก แบบเต๋า แบบพุทธ พยายามให้คำตอบ โดยบอกว่านั้นอาจจะเป็นวิถีในการอธิบายโลกหรือการสร้างสิ่งที่เรียกว่า กระบวนทัศน์ใหม่

3. นิเวศแนวลึก ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการการเข้าใจโลกใหม่ โดยการตีความว่าทั้งหมดของโลกเป็นหน่วยที่มีชีวิต โดยใช้ทฤษฎี GAIA หมายความว่าทั้งหมดของโลกสังคมเป็นหน่วยที่มีชีวิตและประกอบเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวกัน...” (ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี, 1 มิ.ย.2545)

“...(กระบวนทัศน์)หมายถึง แบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกและชีวิต ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยความจริงหรือสัจจะของสรรพสิ่งและหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งซึ่งเป็นมิติด้านอภิปรัชญา รวมทั้งมิติทางด้านญาณวิทยาที่ว่าด้วยวิถีทางหรือวิธีการรู้ความจริงหรือสัจจะตลอดจนธรรมชาติหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โดยแบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานดังกล่าวเป็นตัวกำหนดระบบคุณค่า และแบบแผนของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติของประชาคมหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่ง

“...ในช่วงวิกฤติ(crisis) ของกระบวนทัศน์ เป็นช่วงเวลาที่มนุษยชาติพยายามแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ และแก้ไขปัญหที่กำลังเผชิญอยู่ ดังเช่นปัญหาในปัจจุบันที่เกิดจากกระบวนทัศน์และผลจากกระบวนทัศน์เดิมที่มีอิทธิพลสืบเนื่องมานับแต่การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์เป็นต้นมา ปัจจุบันจึงเป็นช่วงเวลาของความสับสนและวิกฤติ อันจะนำไปสู่การปฏิวัติกระบวนทัศน์เดิมในที่สุด ดังจะเห็นได้จากขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อเสนอทางเลือกใหม่ออกจากกระบวนทัศน์เดิมซึ่งกำลังเสื่อมอิทธิพล เช่น กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก(Deep Ecology) กลุ่มนิเวศวิทยาการเมือง(Political Ecology) กลุ่มสตรีนิยม(Feminism) และกลุ่มนวยุค(New Age) (โกศล ช่อผกา, พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก, 2542)

“...ในความเห็นของผม paradigm คือทัศนคติที่มนุษย์เรามีต่อสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนั้น มีปัจจัยใหญ่ๆ อยู่ 3 ประการคือ

1. เรามีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร

2. เรามีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับว่า “How thing works” หรือสิ่งทั้งหลายในโลกทำงานอย่างไร ดังที่คาปรัพพูดว่า ทุกๆ อย่างมีแนวโน้มที่จะให้ความสัมพันธ์กันและกันมากกว่าเพียงการแยกส่วน ดังที่เดส์คาร์ทส์ เบคอน หรือนิวตัน เคยพูดมาก่อน นำไม่ได้ประกอบเพียงแต่ ไฮโดรเจน สองอะตอม ออกซิเจนหนึ่งอะตอม เช่นเดียวกับที่ครอบครัวยังไม่ได้เป็นเพียง พ่อ แม่ ลูก ซึ่งคาปรับบอกว่าความเป็นครอบครัวคือ “ความสัมพันธ์” ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก มากกว่า นี่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ความหมายก็คือว่า How thing works

3. คือ How thing changed เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในโลกได้อย่างไร ผมคิดว่าอันนี้แหละที่ทำให้ Paradigm ต่าง ๆ เคลื่อนย้ายไป (shift)...

“...สิ่งที่เรียกว่า Paradigm คำที่น่าจะใกล้เคียงที่สุดก็คือ “ทฤษฎี” ในทางพุทธศาสนา ถ้าเรามี Paradigm ที่ไม่ตรงกับความเป็นจริงในธรรมชาติ มีกระบวนทัศน์ที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงทางธรรมชาติ เหมือนกับภาษาวัดเรียกว่ามีมิจฉาทิฏฐิ ทัศนคติที่เรามีต่อสิ่งทั้งหลายในโลก การที่เรามีสมมัตถ์ที่เรียกว่าสมมัตถิฏฐิ ก็แปลว่าเรามี Paradigm หรือมีระบบคิด ระบบการมองสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องธรรมชาติก็ดี ของมนุษย์ก็ดี การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งที่ทำงานตามระบบของตัวเองอย่างถูกต้อง...” (ดร.อุทัย ดุลละเกษม, กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี, 1 มิ.ย.45)

“...คำว่า “กระบวนทัศน์” หากพูดง่ายๆ ในความเห็นส่วนตัวอาจหมายความว่า “ระบบคิด” หลักๆ นั้นเอง แต่ดั้งเดิมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังมีข้อจำกัด แต่ก็เติบโตมาเป็นระยะๆ เมื่อมาถึงจุดที่มีการค้นพบทฤษฎีฟิสิกส์ใหม่ที่บอกว่าท้ายที่สุดเมื่อเราตัดองค์ประกอบของสรรพสิ่งลงไปจนกระทั่งถึงจุดที่เล็กที่สุด เป็นอนุภาคที่เล็กกว่าอนุภาคที่เราเคยเข้าใจ การดำรงอยู่ของสิ่งนั้นๆ พบว่ากลับกลายเป็นเรื่องของความสัมพันธ์มากกว่าเป็นเรื่องของวัตถุสิ่งของ รวมทั้งสิ่งนั้นมีความสัมพันธ์กับผู้ที่สังเกตการณ์มาด้วย เราไม่อาจวัดขนาดหรือชั่งน้ำหนักได้ในเวลาเดียวกัน ทั้งหมดขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้ไปสังเกต ซึ่งเมื่อตีความออกมาในเชิงสังคมศาสตร์ สิ่งนี้อาจจะหมายความว่าโลกทางด้านอัตวิสัยมีความสำคัญ ในฐานะที่เป็นชาวตะวันออก การสัมผัสโลกด้วยความรู้สึกนึกคิดทางด้านอัตวิสัย เป็นสิ่งที่เราถูกอบรมบ่มเพาะมาโดยตลอด รวมทั้งการดัดแปลงโลกภายในของเราด้วย

“...เวลาพูดถึง “กระบวนทัศน์ใหม่” เราเองก็ต้องใช้อัตวิสัยของตัวเองไปนิยามด้วยส่วนหนึ่ง เหมือนกับว่ากระบวนทัศน์ใหม่นั้นแผ่ร่นไปด้วยวัตถุประสงฆ์ที่อยากจะให้โลกดีขึ้นหรือไม่ หรือว่าเป็นเพียงแค่การเปลี่ยนวิถีเปลี่ยนมุมมอง คือเป็นแค่การทำแบบฝึกหัดทางปัญญา หรือว่าเราจะไปแก้ไขสรรพสิ่งที่ก่อความทุกข์ร้อน ผมยังเห็นว่าบางเรื่องกระทำไปแล้วก่อความทุกข์ร้อน บางเรื่องก่อความร่วมมือ เราคงไม่ได้พูดกันเกินเลยไปนักว่าลึกๆ ที่สุดแล้วมนุษย์ก็ปรารถนาชีวิตที่มันสงบ สันติและก็มีความสุขในการอยู่ร่วมกัน ถ้าเราถือว่าตรงนั้นเป็นจุดหมายถาวรของคนในการอยู่ร่วมกันทางสังคม กระบวนทัศน์ก็น่าจะมีนัยยะในเรื่องของการทำ ‘ความเข้าใจ’ โลก และนำไปสู่การ ‘ปรับปรุง’ โลกด้วย...” (ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเมือง, 27 มิ.ย.2545)

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า จนกระทั่งปัจจุบัน ในการให้คำนิยามและอธิบาย “กระบวนทัศน์” ภายใต้ความคิดระดับสากลและในระดับของสังคมไทย มีแนวโน้มไปในทิศทางใหญ่ๆ เดียวกัน คือการมองเห็น รับรู้ เข้าใจ กระทั่ง “ค้นพบ” ซึ่งความเป็นจริง ด้วยสายตาหรือทัศนคติใหม่ และความเปลี่ยนแปลงในวิถีปฏิบัติของประชาคมหนึ่งใด อันเนื่องมาแต่การมองเห็น ฯลฯ หรือการค้นพบดังได้กล่าว อันหมายถึงการดำเนินการในทางวิถีปฏิบัติอย่างสอดคล้องไปกับความเป็นจริงอันใหม่

ที่ได้รับรู้ (แม้ว่าโดยจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม) ไม่ว่าจะโดยการซึมซับเข้ามาในทางความคิด คุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ และแบบแผนพฤติกรรมที่รองรับ

การปรับเปลี่ยนในทางกระบวนทัศน์จากแบบเดิมซึ่งมีวิทยาศาสตร์แบบกลไกที่เพ่งความสำคัญไปยังตัววัตถุธรรม แต่อย่างเดียว ซึ่งเป็นภววิสัยเป็นตัวแบบ นั้น กำลังก้าวข้ามพรมแดนดังกล่าวไปสู่การยอมรับความสำคัญ(หรือการดำรงอยู่) ของจิตใจ หรือด้านนามธรรมที่เป็นอัตวิสัยอย่างที่กำลังดำเนินอยู่ ในยุคปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนในทางกระบวนทัศน์ลักษณะนี้ ส.ศิวัรักษ์ ได้นำเอามาประมวลเอาไว้ว่า

"บทสรุปที่ได้จากนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ก็คือ จำต้องหาข้อแตกต่างขั้นพื้นฐานระหว่างความรู้ที่รับรู้ได้โดยตรง กับที่รับรู้ได้โดยอ้อม ความรู้อย่างแรกอาจใช้วิธีปรนัย โดยที่ความรู้อย่างหลังไม่จำเป็นต้องถูกจำกัดโดยวิธีดังกล่าว ครั้นว่า จะใช้วิธีอัตนัยหรืออัตวิสัย(subjective) ก็ถือกันว่าเป็นถูกต้องตามกระบวนทางวิทยาศาสตร์ บัดนี้จึงมีการใช้ถ้อยคำอย่างใหม่ ว่าเป็นการใช้หลักการหาเหตุผลให้เหมาะกับแต่ละเรื่อง แต่ละโครงการ (projective) คำๆ นี้บ่งว่าความรู้ที่รับรู้ได้ ไม่ใช่ได้มาโดยการรับรู้โดยตรง แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะได้มาด้วยการคิดคะเนเอาเป็นการส่วนตัว หากเกิดจากการคิดค้น ตั้งเป็นโครงการเอาไว้ในความคิด แล้วสรุปออกมา โดยหาเหตุผลสนับสนุนเท่าที่จะทำได้ แทนการรับรู้ได้โดยตรง

"สำหรับนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ ได้ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์อย่างใหม่ตามขั้นตอนต่างๆ ดังนี้ คือ

1) ใช้หลักปรนัย ในแวดวงที่อาจรับรู้ได้โดยตรง เพราะมนุษย์ส่วนมากมีอายุนะที่จะรับรู้สภาพสัทยอย่างหยาบได้โดยตรง แต่แวดวงดังกล่าวเป็นเพียงส่วนย่อยอันเล็กน้อยมาก จากส่วนทั้งหมดของธรรมชาติ

2) ใช้หลักการหาเหตุผลในแวดวงที่ไม่อาจรับรู้ได้โดยตรง คือจำต้องตั้งเป็นโครงการด้านความรู้ขึ้น (projective knowledge) แล้วนำมาประยุกต์ใช้กับธรรมชาติที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อน แต่ธรรมชาติยิ่งลึกซึ้งละเอียดอ่อนเท่าไร หลักแห่งเหตุผลก็ใช้ได้ยากเท่านั้น โดยเฉพาะในเรื่องกาลและอวกาศ(space-time) และปรากฏการณ์ที่ย่อยลงไปจากปรมาณู(sub-atomic phenomena) เลยจำต้องละหลักการเหตุผลไปใช้สิ่งซึ่งอยู่เหนือเหตุผล (supra-rationality)

ในวงการวิทยาศาสตร์อย่างใหม่ มักเน้นไปที่พัฒนาการด้านเพิ่มพูนความชำนาญเพื่อการวิเคราะห์(development of analytical skills) เพื่อขยายแวดวงแห่งการรับรู้ทางอ้อม เพราะการรับรู้โดยตรงนั้นจำกัดตายตัวเสียแล้ว และเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักวิทยาศาสตร์ฝรั่งรุ่นใหม่ที่มีหัวก้าวหน้าด้วยว่า ความรู้ที่รับรู้ได้โดยทางอ้อม จากวิธีที่เหนือเหตุผลนั้น ไม่จำกัดอยู่แต่ทางตะวันตก ได้มีการรับรู้มาแล้วแต่อดีตสมัย ในหลายๆ ดินแดน โดยศาสดา ครู อาจารย์ ฤษี นักบุญ(saints) หรือนักภาวนาที่เข้าถึงธรรมชาติโดยรหัสยานัย(mystics) (ส.ศิวัรักษ์, *โลกคราบน้ำตมธรรมฝรั่ง*, 2530)

พร้อมๆ กับที่พรมแดนความรู้ทางอ้อมดังกล่าวจะขยายตัวเปิดเป็นพื้นที่ของการสร้างองค์ความรู้ใหม่ จึงได้กลายเป็นเหตุผลความจำเป็นของการที่จะต้องมีการสร้างสรรค์นวัตกรรมในทางภาษาใหม่ๆ ขึ้นมาอธิบายหรือใช้เพื่อกำหนดสาระความจริงอย่างใหม่ที่ถูกต้องพบและสื่อสารแสดงออกมา ซึ่งเป็นสิ่งยากลำบากที่จะทำความเข้าใจกันด้วยภาษาภายใต้กระบวนทัศน์แบบเดิม เนื่องจากกระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ ได้นำพาเราออกมาอย่างไกลห่างจากวิธีการทางวิทยาศาสตร์แบบเดิมของกระบวนทัศน์เก่า ตลอดจนทำให้ต่อความรู้และการหาความรู้อย่างสิ้นเชิง โลกภววิสัย (objective world) นั้นไม่มีอยู่ต่อไป ด้วยการสังเกตนั้น ผู้สังเกตและปรากฏการณ์ที่ถูกสังเกตได้กลายเป็นหนึ่ง มิได้แยกเป็นสอง เครื่องมือทั้งหมดที่มนุษย์ใช้ในการสังเกตอันได้แก่อายุนะ (ประสาทสัมผัสรับรู้) ตลอดจนสมมติฐานและวิธีคิด ที่กล่าวโดยรวมก็คือ "จิต" ผู้สังเกตนั้นได้เข้าไปหลอมรวมกับเรื่องราวที่ค้นพบจากการสังเกตอย่างแยกไม่ออก ความจริงอันปรากฏขึ้นเช่นนี้จึงกลายเป็นแรงกระตุ้นให้มีการค้นร่นขวานววยในทางถ้อยคำภาษา กระทั่งอาจเป็นความเรียกร้องต้องการ "การปฏิวัติ" ในทางนิรุกติศาสตร์เอาเลย

รูปการณ์ทำนองนี้ก็คล้ายกับที่เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงใช้ความหมายในทาง อริยวินัย ในการสร้างความ
รับรู้ใหม่ขึ้นในหมูชนจำนวนมากแต่ครั้งกระโน้น (วีระ สมบูรณ์, *อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21*, ปาฐกถา เสม
พรังพวงแก้ว ครั้งที่ 6, 2543)

2

กระบวนการทัศน์ใหม่ด้านต่าง ๆ

บทคัดย่อ เวทีเสวนาย่อย และบทสัมภาษณ์ ว่าด้วยกระบวนทัศน์ใหม่ด้านต่าง ๆ ในสังคมไทย

1. กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี, เวทีเสวนาย่อย วันที่ 1 มิ.ย. 2545

โดย เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ วิชัย โชควิวัฒน์ อุทัย ดุลยเกษม จรัส ดิษฐาภิรักษ์ เทพศิริ สุขโสภา วิศิษฐ์ วังวิญญู

ผู้ร่วมเสวนามีความเห็นว่ “กระบวนทัศน์ใหม่”(New Paradigm) ที่กำลังกล่าวถึงกันอยู่ในขณะนี้ เป็นเรื่องของเหตุการณ์ที่เพิ่งก่อเกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นความพยายามอธิบายหรือทำความเข้าใจชีวิตหรือโลกใหม่ทั้งกระบวนภายหลังจากยุคสมัยที่สังคมในระบบทุนนิยมและแม้กระทั่งสังคมนิยม ที่มีต้นกำเนิดมาแต่ยุคแห่งการรู้แจ้ง (Enlightenment age) ซึ่งอาศัยใช้ปัญญาในทางเหตุผลนิยมเป็นเครื่องกำหนดนั้น ไม่อาจมีคำตอบให้ หรือสามารถไขปัญหาวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่มนุษย์เผชิญอย่างได้ผลอีกต่อไป จึงอาจกล่าวได้ว่าการ “โผล่ผุด” ของกระบวนทัศน์ใหม่ บังเกิดขึ้นในช่วงปลาย (late) ของระบบทุนนิยม (ในขณะที่สังคมนิยมโดยรัฐล่มสลายไปก่อนหน้านี้แล้ว) โดยที่ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ซึ่งเป็นภาวะระส่ำระสายหรือ “กลียุค” (chaos) ที่มีหลายๆ กระแส เพียรที่จะนิยามคำเรียกขาน อาทิ สายสกุลความคิดประเภท Post—ต่างๆ อย่างไรก็ตาม กระบวนทัศน์ใหม่ เป็นเรื่องของ การ “กระแทกฐานความคิดเดิมในเชิงปรัชญา และในเชิงการรับรู้ของเราต่อโลกที่เคลื่อนตัวมาถึงปัจจุบัน...(ที่)ไม่ใช่เรื่องอัตวิสัยที่เคลื่อนตัวอยู่(เท่านั้น) แต่มีภาวะวิสัยในตัวเองที่ชุดความคิดเก่าเริ่มตอบไม่ได้”(เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ) ซึ่งในท่ามกลางความระส่ำระสายที่กระบวนทัศน์เก่า (Old Paradigm) ไม่อาจจัดการได้ ก็พลันบังเกิดขึ้นซึ่งทฤษฎีที่นำเสนอตัวเข้ามาในฐานะกระบวนทัศน์ใหม่ โดยหากสามารถกระทำสำเร็จ ก็เท่ากับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ อาทิ

(1) Chaos Theory หรือทฤษฎีไร้ระเบียบ ที่ให้ความสำคัญกับวิกฤตการณ์ และการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งนำมาสู่ทางแพร่ง (bifurcation)

(2) กระบวนทัศน์ใหม่ทางสังคมของฟริตซ์ จอฟ คาปรา เพื่อการมองเห็นความจริงในสายตาใหม่ และเป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นรากฐานในทางความคิด การรับรู้ ตลอดจนระบบคุณค่าต่างๆ โดยที่กระบวนทัศน์ทางสังคม (social paradigm) ที่คาปรานำเสนอวางอยู่บนพื้นฐานของกลุ่มความคิด คุณค่า การรับรู้ และการปฏิบัติที่ประพจน์ร่วมกันในประชาคมหนึ่งใด โดยทั้งหมดก่อให้เกิดทัศนะต่อความเป็นจริงแบบหนึ่ง และวิถีทางของการจัดระเบียบต่างๆ ภายในประชาคมนั้นๆ ก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทัศนะดังกล่าว

(3) นิเวศแนวลึก หรือ Deep Ecology ซึ่งมองเห็นว่า ธรรมชาติมีค่าในตัวเอง ที่มีพื้นฐานอยู่บนทฤษฎี GAIA ในความหมายว่าโลกเป็นสิ่งมีชีวิตขนาดใหญ่ที่ประกอบอยู่ด้วยมนุษย์ พืช สัตว์ และสรรพสิ่งมากมายมหาศาล เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของโลกที่มีชีวิต โลกมีฐานะเป็นชีวอินทรีย์ภาพ(Living Organism) ขนาดมหึมา ที่มีความพยายามปรับตัวให้กายของโลก(กายา)ทั้งหมดดำรงชีวิตอยู่ โดยนิเวศแนวลึกนี้มีอิทธิพลแผ่สานเข้ากับแนวคิดสังคมนิยมประเภท Eco-Socialism ร่วมสมัยด้วย ซึ่งสังคมนิยมสายนี้เฝ้ามองว่าวิกฤตของสังคมและธรรมชาติในปัจจุบันเป็นผลโดยตรงจากพัฒนาการของยุคเศรษฐกิจโลก ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายทุนนิยมหรือสังคมนิยม ทางออกของวิกฤตการณ์ก็คือการปฏิวัติระบบโครงสร้างอำนาจและโครงสร้างผลประโยชน์ใหม่ ประสานกับการนำเสนอแนวคิดในเรื่องความยั่งยืนทางนิเวศ

ในขณะที่ผู้ร่วมเสวนาเวที่ย่อยบางท่านเห็นว่า ไม่ว่าจะตกอยู่ภายใต้สภาวะของความระส่ำระสายหรือไม่ก็ตาม แต่สภาพสังคมในปัจจุบันก็มีความก้าวหน้าในทางวิทยาการ โดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีการพัฒนาทางด้าน

ข้อมูลข่าวสาร และการแข่งขันเสรี ที่มีอิทธิพลกระทบถึงความคิดและวิถีชีวิตของมนุษยชาติโดยรวม ข้อเท็จจริงก็คือ “โลกทุกวันนี้ยังคงถูกครอบงำด้วยความคิดของเดส์คาร์ทส์-นิวตัน อยู่ ...ในการพยายามอธิบายความเป็นจริงหลายๆ ระดับ ...ปัจจุบันนี้ยังไม่สามารถค้นหาทฤษฎีที่จะมาตอบได้ทุก ๆ ปัญหา...ยังคงต้องใช้ทฤษฎีฟิสิกส์ 2 ทฤษฎี” (วิชัย โชควิวัฒน์) ซึ่งในการที่จะได้มาซึ่ง “กระบวนทัศน์ใหม่” นั้น จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจลักษณะดังกล่าวข้างต้นของสังคมปัจจุบัน เพื่อปรับวิธีคิดต่างๆ ให้สอดคล้อง แล้วลงมือแก้ไขเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานของความเข้าใจธรรมชาติ มนุษย์ และสังคม

ผู้ร่วมเสวนาอีกท่านหนึ่งเห็นว่า กระบวนทัศน์หรือกรอบความคิดในโลก นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังคงเหมือนเดิม ไม่มีความเปลี่ยนแปลง นั่นคือ แนวคิดเรื่องเสรีนิยม ระบบทุนนิยม ลัทธิครองความเป็นเจ้าในทางการเมือง ซึ่งภายในบริบทของสังคมไทยขบวนการนักเรียนนิสิตนักศึกษา องค์การพัฒนาเอกชน หรือกระทั่งองค์กรประชาชน อาจจะแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบกับบางแง่มุมของอิทธิพลดังกล่าวบ้าง “แต่ทั้งหมดไม่ได้เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ...ถ้าจะถามว่า Paradigm เปลี่ยนแปลงไปจากเก่าสู่ใหม่หรือไม่ ในระหว่างรอบ 36 ปีที่เรามีปฏิกิริยาตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางสังคม คำตอบคือไม่เคยเปลี่ยน” (อุทัย ดุลยเกษม) โดยที่ผู้ร่วมเสวนายังได้ให้คำนิยาม “กระบวนทัศน์” ว่า หมายถึงทัศนะที่มนุษย์มีต่อสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นคำจำกัดความ ทิฎฐิ ในพุทธศาสนานั่นเอง ซึ่งโดยบทสรุปของข้อพิจารณาว่ามีความเปลี่ยนแปลงในทางกระบวนทัศน์หรือไม่นั้น อาจดูได้จากทัศนะที่เรามองเห็นสรรพสิ่งว่า ด้วยทัศนะนั้นเราอาจแลเห็นได้ถึงความหลากหลาย (diversity) พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (interdependence) มีความเป็นพลวัต (dynamic) และจัดการตัวเองได้ (self regulated) ในสรรพสิ่งหรือไม่ ซึ่งเมื่อได้ประเมินจากความเคลื่อนไหวในรอบกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา พบว่ามีความปรับเปลี่ยนไปในทางกระบวนทัศน์มีใช้น้อย อาทิ แนวคิดในเรื่องการพึ่งพาอาศัยกัน ระยะเวลา เราแลเห็นถึงแนวคิดความเคลื่อนไหวทางสังคม ว่ามีการให้ความสำคัญกับเรื่องของ partnership หรือ networking มากขึ้นกว่าเดิม แม้กระทั่งเรื่องระบบทุน ก็มีแนวโน้มที่จะกลับมาทบทวนถึงคุณค่าแท้ในเรื่องของ security มากขึ้นๆ ซึ่งผู้เสวนาได้นำเสนอว่า ในทางกระบวนการณ์เคลื่อนไหวทางสังคมที่สอดคล้องกับ “กระบวนทัศน์ใหม่” นั้นสมควรที่จะให้ความสำคัญในประเด็นธรรมชาติมนุษย์ โดยเน้นที่ “กระบวนการณ์เรียนรู้” อย่างมีจิตนาการและหัวใจ สร้างสรรค์ สอดประสาน เป็นตัวเดินเรื่องในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ใหม่ ซึ่งขึ้นกับ “กระบวนทัศน์” พื้นฐานที่กำลังปรับเปลี่ยนไป

ผู้ร่วมเสวนาอีกท่านหนึ่งมีความเห็นว่าในทางการเมืองเคลื่อนไหวด้านสังคม มีความแตกต่างกันอยู่ระหว่าง “กระบวนทัศน์” กับ “อุดมการณ์” ในแง่มุมความหมายที่ว่าอย่างแรกหมายถึงการมองเห็น การขบคิดตีความ ซึ่งไม่มีน้ำหนักความหมายในทางการเมืองปฏิบัติปฏิบัติการทำกับอย่างหลังคือ อุดมการณ์ และพัฒนาการในทางการเมืองเคลื่อนไหวทางการเมืองในรอบ 3 นักษัตริย์มีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการเมืองหลายครั้ง ตั้งแต่ยุคก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลา 16 เรื่อยมาจนเมื่อมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ฯลฯ โดยมี “กระบวนทัศน์อื่นๆ มาเกี่ยวข้อง เพิ่มเติม เสริมหนุน นำ อย่างค่อนข้างหลากหลาย...กระบวนทัศน์ปัจจุบันก็ยังเป็นเรื่องเก่า ...แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าไม่มีกระบวนทัศน์ชุดอื่นๆ อยู่อีกเลย จริงๆ ยังมีความคิดอีกหลากหลายมาก แล้วแต่ใครจะมี หรือจะไปเกี่ยวข้องหรือร่วมมือกับกระบวนทัศน์นั้นๆ”(จรัส ดิษฐาอภิขัย) ในขณะที่สภาวะการณ์ระดับโลกปัจจุบันเกิดกระแสการมอง การคิด และการกระทำ อยู่ 3 กระแสหลัก ที่ทั้งมีส่วนเสริมและขัดแย้งกัน นั่นคือ กระแสโลกาภิวัตน์ กระแสชาตินิยม กระแสท้องถิ่นนิยม

คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ แท้ที่จริง “กระบวนทัศน์” และ “อุดมการณ์” มีความเหมือนหรือต่างกันอย่างไร ในเรื่องนี้ผู้ร่วมเสวนาท่านหนึ่งให้ทัศนะเอาไว้ว่า “เมื่อมนุษย์จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มนุษย์ย่อมจะเห็นความหมายของสิ่งที่ต้องการจะทำ...ความหมายนั้นเป็นส่วนที่เป็นทั้งอัตวิสัยและภาววิสัย ไม่เหมือนกัน...อาจจะเรียกว่าเป็น ฉันทะ ก็ได้ อาศัยปัญญาคิดวิเคราะห์ แต่มนุษย์ก็ทำอีกหลายเรื่องโดยใช้ศรัทธา เป็นตัวชักนำ มนุษย์ใช้ศรัทธาเยอะเหมือนกันในการทำงาน และ อุดมการณ์ เข้ามาตรงนี้”(อุทัย ดุลยเกษม)

แองกมุด

โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม

อย่างไรก็ตาม ในวิทยานิพนธ์เรื่อง พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวสิก (2542) ได้ให้ความหมายเชิงเปรียบเทียบระหว่างสองคำศัพท์นี้ตอนหนึ่งว่า “กระบวนทัศน์(Paradigm) มีความหมายกว้างกว่าแนวคิดและทฤษฎี เพราะกระบวนทัศน์ครอบคลุม และเป็นตัวเชื่อมโยงแนวคิด หรือทฤษฎีต่างๆ ให้เป็นระบบความคิดที่สัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน ในการอธิบายโลกและชีวิต กระบวนทัศน์จึงเป็นเสมือนกรอบความคิดพื้นฐาน ซึ่งเป็นโครงสร้างทางความคิดที่สำคัญที่สุดในการกำหนดแนวคิดหรือทฤษฎีต่างๆ อีกทีหนึ่ง นอกจากนี้ยังแตกต่างจากอุดมการณ์ (Ideology) อีกด้วย กล่าวคือ กระบวนทัศน์เป็นตัวกำหนด หรือเป็นรากฐานความคิดให้กับอุดมการณ์ เนื่องจากอุดมการณ์นั้นเป็นระบบความเชื่อแบบหนึ่งที่มีลักษณะชักจูงให้นามาปฏิบัติ โดยมุ่งผลประการใดประการหนึ่ง...เนื้อหาของอุดมการณ์เหล่านั้นจะได้มาจากกระบวนทัศน์ ซึ่งอุดมการณ์นำมาใช้อธิบายและสนับสนุนเพื่อให้เกิดความสมเหตุสมผลของอุดมการณ์ อันจะนำมาซึ่งการยอมรับและนำมาปฏิบัติของบุคคลหรือประชาคม”(โกศล ช่อผกา)

2. กระบวนทัศน์ใหม่ทางเศรษฐศาสตร์, เวทีเสวนาย่อย วันที่ 3 มิ.ย.2545 โดย อภิชัย พันธเสน

ภมรศักดิ์ วงศ์ทิพย์ พงษธร ดันติฤทธิศักดิ์ วิศิษฐ์ วังวิญญู

ผู้นำเสวนามีความเห็นว่าการเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก หรือที่ปัจจุบันเรียกขานกันในชื่อ เศรษฐศาสตร์เอ้อ (Autistic Economic) นั้น มีความเป็นศาสนายิ่งกว่าข้อเสนอละเลยอีก เนื่องจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีสมมติฐานอยู่บนความเชื่อ มิใช่ความจริง ดังที่เคยเข้าใจกัน ซึ่งในทางองค์ความรู้ของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั้นมีพื้นฐานอยู่ที่การสร้างอรรถประโยชน์หรือความพึงพอใจในระดับความสุข ที่วางฐานอยู่บนพฤติกรรม ที่ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานเรื่องความปลอดภัย เรื่อยไปสู่การได้บริโภคสูงสุด ที่เป็นไปในแนวสุขนิยม โดยอาจจะมีการขยายขอบเขตของการมีความสุขจากการเพียงแค่การมี ไปสู่การเป็น หรือเกี่ยวข้องเชื่อมโยงมากขึ้นบ้าง โดยเฉพาะกลุ่มที่จัดอยู่ในพวกเศรษฐศาสตร์แบบ Humanistic Economic ซึ่งเริ่มได้ขึ้นสู่ขั้นการมีทัศนะต่อโลกและชีวิตโดยอาศัย vision logic คือพ้นจากการใช้เหตุผลเพื่อหาประโยชน์ให้เฉพาะแต่ตัวเองขึ้นไป หากแต่ยังไม่ก้าวไปจนถึงขั้น phythic หรือจิตวิญญาณ ซึ่งพุทธเศรษฐศาสตร์เองในระดับกว้างก็จัดว่าอยู่ในระดับที่ให้ความสำคัญกับ vision logic เช่นกัน (ในเรื่องของจิตวิญญาณไม่จำเป็นต้องอธิบาย เพราะแต่ละคนให้ความหมายต่างกัน) ผู้นำเสวนาชี้ว่าจุดอ่อนของ Humanistic Economic อยู่ตรงที่ไม่ได้อธิบายสภาพจิตของคนว่าจะมีพัฒนาการต่อไปได้อย่างไร ในขณะที่พุทธเศรษฐศาสตร์วางหลักในเรื่องพัฒนาการของมนุษย์ไว้ในเรื่องของ ศีล สมาธิ และปัญญา อย่างชัดเจน

ในความพยายามที่จะหาทางไปให้พ้นจากเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ได้ก่อให้เกิดกลุ่มต่างๆ มากมาย เช่นกลุ่มนักศึกษาเศรษฐศาสตร์ที่ปารีส พวก post-autistic economics living economic real life economic ตลอดจน green economic และ institutional economic โดยที่บรรดาเศรษฐศาสตร์กระแสใหม่เหล่านี้ต่างก็ค้นพบข้อจำกัดของเศรษฐศาสตร์เดิมว่า ประกอบด้วย 1.แนวคิดแบบนิยัตินิยม (deterministic) แม้ภายหลังจะคลี่คลายลงบ้างโดยการยอมรับการวิเคราะห์ระบบเข้ามาใช้บ้างแล้วก็ตาม 2. การวิเคราะห์หาความจริงอาศัยใช้ตรรกวิธีในทางคณิตศาสตร์ ที่มีสมมติฐานเป็นตัวกำหนดการวิเคราะห์หลายต่อหลายกรณีดำเนินอยู่บนสมมติฐานที่ไม่สอดคล้องกับความจริง 3.เศรษฐศาสตร์เก่าวางอยู่บนหลักคิดเรื่องการแยกส่วน และ 4.นิยามความสุขของเศรษฐศาสตร์เก่าอยู่แต่เรื่องความสุข ซึ่งข้อแตกต่างที่เป็นเสมือนจุดเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางเศรษฐศาสตร์เก่า—ใหม่ ก็คือ การตีประเด็นในเรื่อง self interest ซึ่งในสังคมมนุษย์มีการวิ่งไปวิ่งมา ระหว่าง security(ความมั่นคงปลอดภัย) desire(ความอยาก) greed(ความโลภ) ซึ่งไม่อาจขีดขึ้นลงไปได้อย่างชัดเจนโดยอาศัยตรรกวิธีแบบเดิม แต่สามารถจัดลำดับได้โดยใช้ตรรกะแบบยืดหยุ่น ที่เรียกว่า Fuzzy logic หรือ non-dual clarity ซึ่งเราจะพบได้ว่าพระพุทธองค์ทรงใช้เกณฑ์ดังกล่าวมาช่วยในการวินิจฉัยปัญหาต่างๆ ทั้งสิ้น

3. กระบวนทัศน์ใหม่ในทางการเมือง, สัมภาษณ์ วันที่ 27 มิ.ย.2545 โดย เสกสรรค์ ประเสริฐกุล วิศิษฐ์ วัชรวิญญู

ผู้ให้สัมภาษณ์ตระหนักถึงข้อจำกัดของการแบ่งแยกพรมแดนความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมออกเป็นเสี่ยงๆ ดังที่ศาสตร์ทั้งหลายมักกระทำกัน เพราะจะก่อให้เกิดความคับแคบในการทำความเข้าใจเรื่องความเป็นมนุษย์ทั้งหมด โดยเมื่อสังเกตและติดตามความก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะฟิสิกส์ให้ถี่ถ้วนแล้ว นักสังคมศาสตร์ก็จะได้รู้และเข้าใจว่าไม่แต่เฉพาะโลกภววิสัยเท่านั้นที่เป็นจริง หากอัตวิสัยก็มีความสำคัญและเป็นจริงไม่น้อยไปกว่าโลกภายนอก หมายความว่า การค้นพบทางฟิสิกส์ช่วยปลดปล่อยให้อิสระภาพแก่นักสังคมศาสตร์ ว่าการมีอัตวิสัยไม่ใช่ความผิด และก็เช่นเดียวกับวงการวิทยาศาสตร์ การค้นพบความจริงทำนองนี้ทำให้เกิดการปรับกระบวนคิดหรือทฤษฎีในทางสังคมศาสตร์ตามสิ่งที่ได้พบเห็นใหม่ๆ นั้นด้วย โดยที่ "กระบวนทัศน์" ในความหมายนี้ย่อมหมายถึงวิธีคิด ซึ่งต้องใช้อัตวิสัยของแต่ละคนนิยามด้วยส่วนหนึ่ง กระบวนทัศน์จึงมีนัยยะของวัตถุประสงค์ของการทำความเข้าใจโลก เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงโลกด้วย

สภาพปัญหาที่รุมล้อมบีบคั้นสังคมมนุษย์อยู่ในปัจจุบัน อาจเป็นแรงกดดันเร่งเร้าให้นักคิดปัญญาชนต้องมาขบคิดหาทางออกจากสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น เสมือนเป็นคำท้าทายที่ต้องขยายกรอบคิดของมนุษย์ออกไปให้กว้างกว่าเดิมซึ่งแก้ไขปัญหาใหม่ๆ ไม่ได้แล้ว ตัวอย่างเช่นความจำเป็นที่จะต้องมีการเมืองอย่างใหม่ เป็นการเมืองภาคประชาชน ซึ่งบัดนี้มีปรากฏการณ์ใหม่ๆ ชี้บ่งว่า คนในท้องถิ่นได้รับรู้ถึงการเมืองใหม่นี้มากขึ้นๆ แม้บางครั้งการขับเคลื่อนในท้องถิ่นหรือการเมืองภาคประชาชนอาจเกิดขึ้นโดยสัญชาตญาณ ทิศนะเก่า หรือ "กระบวนทัศน์เก่า" เพราะแลไม่เห็นวาทะ ภายใต้โครงสร้างสังคมการเมืองที่เป็นอยู่ไม่อาจแก้ปัญหาให้ทันได้ ซึ่งในระยะต่อไป พลเมืองจะค่อยๆ สร้างสมกระบวนทัศน์ใหม่ทางการเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ขณะเดียวกันก็เป็นหน้าที่ของนักคิดปัญญาชนที่จะต้องมอง วิเคราะห์ กระทั่งเข้าร่วมในสภาพความเคลื่อนไหวเหล่านี้ เพื่อแปรและสังเคราะห์ปรากฏการณ์ออกมาเป็นวิธีคิดและการมองเห็นการเมืองแบบประชาธิปไตยที่แตกต่างไปจากเดิม ในรูปของการใช้อธิปไตยอย่างต่อเนื่อง สิทธิชุมชน หรือการเมืองภาคประชาชนก็ตามที่ เพื่อให้ประชาชนสามารถควบคุมและกำกับการใช้อำนาจของรัฐในทุกระดับมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม เราก็ไม่อาจกล่าวได้ว่า กระบวนทัศน์ใหม่ในทางการเมืองเป็นสิ่งที่ครอบคลุมทุกมิติของชีวิต เช่นความสำนึกในเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือจักรวาล แม้ในการเมืองภาคประชาชนจะบังเกิดขึ้นซึ่งกระบวนทัศน์ใหม่ แต่หากไม่มีการขยายโลกทัศน์ให้กว้างขวางออกไปในมิติอื่นๆ เช่นธรรมชาติ ก็ย่อมจะเกิดภาวะหยุดชะงักของกระบวนทัศน์ใหม่ ดังนั้นจึงจำต้องมีปัจจัยอื่นมาหนุนเสริมการพัฒนากระบวนทัศน์ใหม่อย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญก็คือภายใต้กระบวนทัศน์ใหม่นี้ เราจะต้องแลเห็นว่าการเมืองภาคประชาชนมิใช่เรื่องของโครงสร้าง(structures) โดยส่วนเดียว แต่ต้องเป็นไปในทางกระบวนการ(process)ใช้อำนาจให้มาก ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการกำหนดนโยบาย หรือกระบวนการบริหารจัดการ เพราะฉะนั้นด้วยการเมืองใหม่สังคมจะมีโครงสร้างน้อยลง หรืออาจถึงขั้นเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางการเมืองใหม่ทั้งหมดก็ได้ ซึ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้หมายความว่า จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางการเมืองกันพอสมควร

4. กระบวนทัศน์ใหม่ในสายตานักวิจารณ์สังคม, สัมภาษณ์ วันที่ 16 ก.ค.2545 โดย ส.ศิริรักษ์ วิศิษฐ์ วัชรวิญญู

จุดอ่อนในงานเขียนของฟริดริช คอปป์ เรื่อง *Web of Life* คือผู้เขียนยังมีความรู้ในเรื่องกระบวนทัศน์ทางตะวันออกไม่เพียงพอ แท้ที่จริงในเรื่องของกระบวนทัศน์ใหม่ในเรื่องวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาที่ชัดเจนที่สุดในเวลานี้คือ บทสนทนาขององค์ทะไลลามะที่มีกับนักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของโลก ซึ่งจัดให้มีขึ้นทุกปี เป็นสิ่งที่บ่งชี้ว่านักวิทยาศาสตร์ในวันตกซึ่งแต่เดิมเคยสนใจแต่ในเรื่องทางวัตถุหันมาให้ความสำคัญกับจิตวิญญาณมากยิ่งขึ้นทุกที เหล่านี้ย่อมเรียกได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของ "กระบวนทัศน์ใหม่" เพราะแสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนและเริ่มรู้และยอมรับข้อจำกัดของตนเองที่เคยผูกติดอยู่แต่เรื่องวัตถุ โดยพยายามจะพาให้พ้นกรอบจำกัดนั้น

สิ่งที่สำคัญและน่าสนใจที่สุดในการเปลี่ยนแปลงในทางกระบวนทัศน์ ย่อมได้แก่การเปลี่ยนทัศนคติขั้นพื้นฐาน การมีความเห็นแก่ตัวน้อยลง อ่อนน้อมมากขึ้น จนอาจมองเห็นว่าความจริงที่แท้ว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งการที่จะเข้าใจดังนี้ได้ไม่อาจใช้เหตุผลเพียงประการเดียว หากต้องอาศัยทั้งศีล สมาธิ และปัญญา นี่คือ “กระบวนทัศน์ใหม่” ที่แท้จริง โดยสิ่งเหล่านี้ย่อมนำไปสู่การที่คนจำนวนน้อยทั้งตะวันออก และตะวันตกร่วมมือกัน พยายามกระทำอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น และมีการขยายตัวออกไป การเปลี่ยนแปลงในทางกระบวนทัศน์ใหม่นี้ย่อมจะบังเกิดขึ้นและเป็นไปได้

งานศึกษาค้นคว้าที่เป็นการทบทวนพัฒนาการในทางประวัติศาสตร์ของตะวันตกด้วยทัศนะแบบพุทธศาสนาชิ้นสำคัญที่สุดในเวลานี้ คือเรื่อง *A Buddhist History of the West: Studies in Lack* ของ David Loy ซึ่งผู้เขียนตีความว่าคำว่า lack นี้ก็คือสภาวะทุกข์ในพระพุทธศาสนานั้นเอง และชี้ให้เห็นว่าอารยธรรมตะวันตกตลอดมาไม่ยอมดับความทุกข์เอาเลย สิ่งที่ทำในมาในรอบสหัสวรรษนี้จึงเป็นการสร้างหายนะให้กับชีวิตตลอดมา ซึ่งความสำคัญของผลงานชิ้นนี้ ได้ถูกกล่าวถึงไว้โดยแกรี สไนเดอร์ กวีอเมริกันชาวพุทธเอาไว้ว่า “เป็นเล่มที่ขยายการสนทนาวิสาสะ เพิ่มพูนคำศัพท์ โดยรับการเรียนรู้จากประเพณีทางวัฒนธรรมกระแสอื่นๆ แล้วช่วยให้แสงสว่างกับปัญหาทางตะวันตกของเรา ข้าพเจ้าชอบความชัดเจนในบริเวณที่ต้องวิพากษ์อย่างสำคัญ และเป็นเรื่องที่ยากเย็นในตัวของมันเองด้วย นับว่าหนังสือเล่มนี้ช่วยให้เข้าถึงหนทางที่จะเข้าถึงอารยธรรม ประวัติศาสตร์ การเมือง และปัญหาทางจิตวิทยาของคนเรา เพื่อให้แลเห็นว่า ทำไมบางปัญหาจึงเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า เช่นเรื่องสงครามและการเอารัดเอาเปรียบ นับได้ว่าเดวิด ลอย เปิดให้เราเข้าถึงดินแดนใหม่ที่มีคุณค่ายิ่ง”

การพยายามนำแง่มุมในทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการพิจารณาสังคมตะวันตกในรอบพันปี ในงานของเดวิด ลอย นับว่าเป็นสิ่งสำคัญมากในกระบวนทัศน์ใหม่ ดังเดียวกับการมองประวัติศาสตร์อเมริกันในแง่มุมของภาคประชาชนของโอเวอร์ริต ชิน เรื่อง *A People History of the United State (1492-Present)* เนื่องเพราะการที่โลกทุกวันนี้จะเกิดขึ้นได้ซึ่งกระบวนทัศน์ใหม่นั้นจำเป็นต้อง 1. รู้จักทำความเข้าใจกับตะวันตกเท่าที่ความเป็นจริงของโลกตะวันตกได้กระทำ 2. รู้จักทำความเข้าใจสังคมไทยหรือตะวันออกให้ดีที่สุด

บทสังเคราะห์บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่ จากเวทีเสวนาย่อยและคำสัมภาษณ์

การทบทวนกระบวนทัศน์(Paradigm)ในปรากฏการณ์ของสังคมไทย

คำว่า กระบวนทัศน์ หรือ ทัศนะแม่บท หรือกระทั่งความคิดแม่บท ได้รับการบัญญัติขึ้นเพื่อใช้แทนความหมายของคำว่า paradigm ที่ถูกนำเข้ามาในวงวิชาการไทยเมื่อกว่า 2 ทศวรรษก่อน โดยที่เมื่อกระแสภูมิปัญญาความคิดอ่านระดับสากล โดยสื่อวารสารและหนังสือเล่มต่างๆ ได้นำเสนอผลงานของนักคิดระดับนำ เช่น ฟรีดริช ฮาเย็ค คอปป์รา โดยเฉพาะในปาฐกถาซุมมากเกอร์ เพื่อเป็นเกียรติแก่นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ที่คอปป์ราได้รับเชิญเป็นปาฐก เขาได้นำเสนอเรื่อง paradigm shifts หรือ “การเคลื่อนย้ายตัวแบบ” (เวลานั้นยังไม่เกิดศัพท์บัญญัติ “กระบวนทัศน์” ฯลฯ) ซึ่งได้รับการถ่ายทอดและตีพิมพ์เป็นภาษาไทยในจุลสารของชุมนุมพุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2525-26 จนกระทั่งต่อมาเมื่อมีการแปลและจัดพิมพ์ผลงานของคอปป์ราเป็นเล่ม โดยมี เต๋าแห่งพิลิกส์ (2527) และ จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (2529) ต่อเนื่องมาตามลำดับ จึงมีการแสวงหาคำศัพท์บัญญัติมาใช้สื่อสารความหมายของถ้อยคำจำเพาะที่ผู้เขียนนำมาใช้ โดยที่ paradigm ที่ประกอบด้วยธาตุภาษากรีก para (beside) ข้างเคียง คู่ขนาน + deigma (example) ชี้ให้ดู แสดง พิสูจน์ รูปศัพท์เดิมคือ paradeigma (นาม) หรือ paradeiknynai (กริยา) ย่อมมีความหมายว่า แสดงให้เห็นคู่เคียงกันไป คำนามจึงน่าจะแปลว่า แม่แบบ หรือรูปแบบ ผู้รับงานเห็นว่าควรสรุปศัพท์ขึ้นเป็น

“ประเทศ” ก็มี (ซึ่งน่าจะตรงกับความหมายเดิมที่สุด) แต่คณะผู้แปลงานของฟริตจ็อฟ คาปรา โดยเฉพาะเล่มหลัง ก็ได้เลือกใช้ “ทัศนะแม่บท” เพื่อแทนที่ความหมายของคำว่า paradigm ในภาษาจากต้นฉบับ

อย่างไรก็ตาม ในทางวงวิชาการโดยเฉพาะในสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งได้รับแนวความคิดใหม่ๆ ของวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ในระยะเวลาเดียวกันนั้น ภายหลังได้สร้างศัพท์คำว่า “กระบวนทัศน์” ขึ้นใช้แทนความว่า ความคิดแม่บทหรือทัศนะแม่บท ซึ่งได้รับการยอมรับจากวงการได้ยิ่งกว่า จนปัจจุบัน กระบวนทัศน์ ได้กลายเป็นคำแปลทางการของถ้อยคำดังกล่าวแล้วโดยปริยาย

ในทางความหมายนั้น ชั้นแรกๆ คาปราได้กล่าวสรุปไว้อย่างรวบรัด ในการที่เขานำเอามาเสนอแนะเพื่อบอกให้รู้ถึงเหตุผลความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนว่า “ต้องการทัศนะแม่บทอย่างใหม่ ซึ่งเป็นการมองความเป็นจริงด้วยสายตาใหม่ เป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นปฐมฐานในทางความคิด การรับรู้โลก และระบบคุณค่าต่างๆ ของเรา” และ (โดยอ้างอรรถาธิบายของ ทอมัส คูณ) “ปัจจุบัน เราเริ่มเรียกการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า ‘การเปลี่ยนแปลงทัศนะแม่บท’ อันหมายถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงแก่น ในทางความคิด ความรับรู้ และคุณค่าต่างๆ ซึ่งทำให้เราเกิดทัศนะการมองสภาพความเป็นจริงแบบหนึ่ง” ยิ่งไปกว่านั้นเขาก็ได้นิยามกระบวนทัศน์ทางสังคมเอาไว้ว่า ได้แก่กลุ่มความคิด คุณค่า การรับรู้ และการปฏิบัติที่ใช้ร่วมกันในประชาคมหนึ่งๆ โดยทั้งหลายทั้งปวงนี้ก่อรูปขึ้นเป็นทัศนะต่อความจริงแบบหนึ่ง และวิถีปฏิบัติต่างๆ ภายในประชาคมนั้นก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทัศนะดังกล่าว

พระไพศาล วิสาโล หนึ่งในคณะแปลหนังสือเล่มสำคัญของฟริตจ็อฟ คาปรา คือเรื่อง *The Turning Point* ได้กล่าวถึงความหมายของ ทัศนะแม่บทคือกระบวนทัศน์สรุปความได้ว่าหมายถึง ทัศนะของมนุษย์ที่มีต่อความเชื่อมโยงระหว่างตนเองกับสังคมและธรรมชาติ(โลกทัศน์) รวมทั้งทัศนะของมนุษย์ที่มีต่อโลกว่าควรดำรงอยู่อย่างไร(ชีวทัศน์) โดยโลกทัศน์และชีวทัศน์เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคม ธรรมชาติและสิ่งสูงสุด หากทุกคนในสังคมมีกระบวนทัศน์อย่างเดียวกัน กระบวนทัศน์นั้นย่อมกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชีวิต สังคม และธรรมชาติของสังคมนั้นๆ หรือกล่าวโดยสรุป กระบวนทัศน์ก็คือความเข้าใจที่มนุษย์มีต่อตนเองและสรรพสิ่งอันได้แก่สังคม และธรรมชาติ ซึ่งเป็นแบบแผนให้กับวิธีการคิด การรับรู้ ทฤษฎี หรือแบบจำลองต่างๆ ทั้งยังเป็นแบบของการให้คุณค่าตลอดจนเป็นกรอบให้กับวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ อีกด้วย

ในขณะที่ไกรยุทธ ธีรยาศินันท์ ได้กล่าวไว้ใน *แก่นสารของเศรษฐศาสตร์* (2532) ว่า paradigm คือฐานสมมติ (premises) ชุดหนึ่ง ทัศนะหนึ่ง ความเชื่อแบบหนึ่ง กฎเกณฑ์ที่ว่าด้วยวิธีคิดและวิธีวิเคราะห์บางอย่างที่ประกอบกันเข้าเป็นแบบแผนความคิดซึ่งตรงกับลักษณะของปัญหาหรือเรื่องที่มีศรัทธาใน paradigm ดังกล่าวจะให้ความสนใจหรือพยายามหาคำตอบ... paradigm เป็นแบบแผนการคิดหรือแนวคิดของนักวิชาการที่ได้รับอิทธิพลจาก paradigm นั้นๆ โดยทั่วไปภายในกรอบของ paradigm หนึ่งจะมีทฤษฎีหรือแบบจำลองมากมายซึ่งแตกต่างกันในเนื้อหาเพื่อใช้อธิบายปัญหาประเภทหนึ่ง แต่ได้รับอิทธิพลหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลของ paradigm อันเดียวกัน...(นอกจากนั้น) paradigm ยังเป็นตัวเชื่อมทฤษฎีหรือแบบจำลองต่างๆ ที่อยู่ในกรอบแบบแผนการคิดอันเดียวกันให้มีความสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกัน (133-134)

จะอย่างไรก็ตาม ในหนังสือ *The Structure of Scientific Revolutions* ซึ่งเขียนโดย ทอมัส คูณ นั้น ได้มีการนำเอาคำว่า paradigm มาใช้ในความหมายในทางที่เป็นทัศนะแม่บทหรือความคิดความเชื่อพื้นฐานของนักวิทยาศาสตร์แต่ละยุคสมัย ที่ใช้เป็นตัวแบบเพื่อการอธิบายปรากฏการณ์ ทฤษฎี กฎเกณฑ์ต่างๆ ของวิทยาศาสตร์ในยุคหนึ่งๆ โดยคุณเล็งเห็นว่าความคลี่คลายของวิทยาศาสตร์เป็นผลเนื่องมาต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนะแม่บทหรือกระบวนทัศน์ (paradigm shift) (แม้ว่าในงานชิ้นดังกล่าว จะไม่ได้ให้คำนิยามที่ชัดเจนเอาไว้ก็ตาม) ซึ่งในเรื่องนี้ น.พ.โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้ให้คำอธิบายว่า “กระบวนทัศน์” ที่ผู้เขียนใช้นั้นมีความหมายต่างๆ กันมากกว่า 20 ความหมาย แต่เราอาจแบ่งคร่าว ๆ ได้เป็น 2 ลักษณะคือ

(1) กระบวนทัศน์เป็นทัศนะแม่บทที่มีอิทธิพลเหนือความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและการปฏิบัติของชุมชนนักวิทยาศาสตร์

(2) ผลงานการค้นคว้าหรือการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ชิ้นสำคัญ ที่ได้กลายเป็นแม่แบบของวิธีคิดและวิธีการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ในระยะต่อๆ มา ที่กลายเป็นต้นแบบที่นักวิทยาศาสตร์ใช้เป็นตัวอย่างในการแสวงหาคำตอบให้กับโจทย์ทางวิทยาศาสตร์อื่นๆ

ประเด็นสำคัญในความคิดของทอมัส กูน์ ดังกล่าวอยู่ตรงที่การยกระดับหน่วยของการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงความคิดทางวิทยาศาสตร์ จากในอดีตที่เฝ้ามองและพยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงในระดับทฤษฎีวิทยาศาสตร์ย่อยๆ ไปสู่การมองในระดับทัศนะแม่บทที่เป็นฐานรากของทฤษฎีต่างๆ อันช่วยให้เราเห็นว่าในประวัติศาสตร์นั้นวิทยาศาสตร์ไม่ได้มีเพียงแบบเดียว และหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์หาที่เที่ยงแท้ถาวรอย่างที่จะมักจะเข้าใจกัน (ปาฐกถาเสมพรังพวงแก้ว ครั้งที่ 7 พ.ศ.2544)

และในท้ายที่สุด ได้มีความพยายามของกลุ่มบุคคลเพื่อค้นหาทิศทางและนิยามความหมายของคำว่ากระบวนทัศน์ในสังคมไทย โดยวิธีการศึกษาจากเอกสาร การสอบถาม สัมภาษณ์ ตลอดจนร่วมเสวนาวิสาสะกับผู้รู้และนักคิดในวงการศึกษาวิชาชีพต่างๆ อาจนำบางส่วนมาประมวลสรุปได้ดังต่อไปนี้

“(ทอมัส) กูน์กล่าวไว้ว่า กระบวนทัศน์คือตัวยึดโยงทฤษฎีต่างๆ สมมุติฐานและความเชื่อ(ในเมื่อทุกสิ่งยังพิสูจน์ไม่ได้ทั้งหมด) เข้าไว้ด้วยกัน เป็นเหมือนกับทฤษฎีแม่บท ที่ทำให้ทฤษฎีย่อยๆ ทั้งหมดมีความหมาย แต่ต่อมาเมื่อมีหลักฐาน ที่แม่บทนี้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ โดยสะสมมากขึ้นๆ ทุกที กระบวนทัศน์เก่าไม่สามารถอธิบายได้กระจ่าง และอาจจะขัดแย้งกันด้วยซ้ำ กระบวนทัศน์ใหม่ก็จะก่อเกิด “กระบวนทัศน์ใหม่” ไม่ใช่อะไรที่มาล้มล้างกระบวนทัศน์เก่า แต่จะรวมเอาทฤษฎีและความรู้ความเข้าใจในกระบวนทัศน์เก่าเข้ามาไว้ โดยสามารถอธิบายเรื่องราวต่างๆ ในกระบวนทัศน์เก่าได้ด้วย และยังสามารถอธิบายสิ่งต่างๆ ที่กระบวนทัศน์เก่าไม่สามารถอธิบายได้อีกด้วย คือการรวมเข้ามาและข้ามพ้น แต่ไม่ใช่การขัดแย้งกัน ดังที่ความรู้ทางสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์สามารถอธิบายทฤษฎีของนิวตันได้ด้วย เป็นต้น”(วิศิษฐ์ วัจวิญญู: *สารานุกรมคำไขความแห่งกระบวนทัศน์ใหม่*, 2545)

“...ในปัจจุบันสิ่งที่ถือว่าเป็น “กระบวนทัศน์เก่า” คือยุคเหตุผลนิยม ซึ่งเริ่มถูกตั้งคำถามอย่างรุนแรงว่าแก้ปัญหาได้หรือไม่ โดยที่เหตุผลนิยมนั้นอยู่กับการแยกโลกเป็นส่วนๆ เป็นชุดทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาจากกรอบความเชื่อที่เชื่อว่าโลกแบ่งออกได้เป็น นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันเหตุผลนิยมชุดนี้กำลังถูกทลายได้นำไปสู่ความพยายามที่จะสร้างกรอบวิธีคิดใหม่ซึ่งก้าวเกินกว่าเหตุผลนิยมชุดเดิม เป็นพัฒนาการที่น่าสนใจ มีการทำลายพรมแดนทางด้านความรู้เดิมที่มีอยู่ อาทิ การเชื่อมระหว่างวิทยาศาสตร์-สังคมศาสตร์ ความเชื่อมระหว่างปรัชญาตะวันตก-ปรัชญาตะวันออกอีกครั้งหนึ่งของประวัติศาสตร์ นี่คือการเริ่มต้นกำเนิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ใหม่ เริ่มที่การกระแทกฐานคิดเดิมในเชิงปรัชญาและในเชิงการรับรู้ของเราต่อโลกที่เคลื่อนตัวมาถึงปัจจุบัน โลกปัจจุบันในภาวะไม่ใช่เรื่องของอัตวิสัยที่เคลื่อนตัวอยู่ แต่มีกาววิสัยในตัวเอง ซึ่งชุดความคิดเก่าเริ่มตอบไม่ได้ เพราะหากตอบได้ ก็ย่อมจะไม่เกิดสิ่งที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ใหม่ ...เพราะว่าถึงจุดสุดตันจริงๆ เริ่มหาคำตอบไม่ได้ และต้องปรับตัวอย่างครั้งใหญ่ ถึงเวลาปรับกระบวนทัศน์ใหม่อีกครั้ง ...จุดเหล่านี้เองที่ทำให้เกิดคำว่า turning point ได้ ซึ่ง turning point จะเกิดขึ้นได้เมื่อทุกอย่างถึงทางตันและก็เกิดการ swing กลับอย่างรุนแรงในการค้นหา ซึ่งอาจจะตรงกันข้ามกับระบบคิดในเชิงรากฐานทางปรัชญาของการรับรู้แบบเดิม...

“...ในท่ามกลางความปั่นป่วน สับสน และความวุ่นวายทั้งหลายที่เกิดขึ้น มีทฤษฎีที่อ้างว่าเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ได้กำเนิดขึ้น

1. เป็นทฤษฎีฟิสิกส์ที่ชัดเจน คือทฤษฎี chaos เพื่อตอบคำถามโดยตรงว่าในภาวะซึ่งโลก-สังคม-ระบบธรรมชาติทั้งหมด มีลักษณะเป็น "กลียุค" หรือ chaos ...จะหาทางออกอย่างไรในการเผชิญภาวะการณั้ นั้น จึงได้เกิดฟิสิกส์ที่เรียกว่าทฤษฎี chaos ขึ้น ทฤษฎีนี้บอกว่าในสภาวะ chaos นั้นก็มีระบบระเบียบอยู่ในนั้น จำเป็นจะต้องหา order out of chaos ให้พบ หากหาไม่ได้ความปั่นป่วนวุ่นวายก็ยังคงดำเนินต่อไป ...

2. "กระบวนทัศน์ใหม่" ที่ฟริตจอฟ คาปรา พยายามเสนอ เพื่อเชื่อมแนวคิดตะวันออก-ตะวันตก โดยเอาวิทยาศาสตร์และฟิสิกส์สมัยใหม่มาเชื่อมกับแนวคิดตะวันออก แบบเต๋า แบบพุทธ พยายามให้คำตอบ โดยบอกว่ำนั่นอาจจะเป็นวิถีในการอธิบายโลกหรือการสร้างสิ่งที่เรียกว่า กระบวนทัศน์ใหม่

3. นิเวศแนวลึก ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการการเข้าใจโลกใหม่ โดยการตีความว่าทั้งหมดของโลกเป็นหน่วยที่มีชีวิต โดยใช้ทฤษฎี GAIA หมายความว่าทั้งหมดของโลกสังคมเป็นหน่วยที่มีชีวิตและประกอบเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวกัน..." (ดร. เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี, 1 มิ.ย.2545)

"...(กระบวนทัศน์)หมายถึง แบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกและชีวิต ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยความจริงหรือสาระของสรรพสิ่งและหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งซึ่งเป็นมิติด้านอภิปรัชญา รวมทั้งมิติทางด้านญาณวิทยาที่ว่าด้วยวิถีทางหรือวิธีการรู้ความจริงหรือสาระตลอดจนธรรมชาติหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โดยแบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานดังกล่าวเป็นตัวกำหนดระบบคุณค่า และแบบแผนของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติของประชาคมหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่ง

"...ในช่วงวิกฤติ(crisis) ของกระบวนทัศน์ เป็นช่วงเวลาที่มนุษยชาติพยายามแสวงหากระบวนทัศน์ใหม่เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ และแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ ดังเช่นปัญหาในปัจจุบันที่เกิดจากกระบวนทัศน์และผลจากกระบวนทัศน์เดิมที่มีอิทธิพลสืบเนื่องมานับแต่การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์เป็นต้นมา ปัจจุบันจึงเป็นช่วงเวลาของความสับสนและวิกฤติ อันจะนำไปสู่การปฏิวัติกระบวนทัศน์เดิมในที่สุด ดังจะเห็นได้จากขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เพื่อเสนอทางเลือกใหม่ออกจากกระบวนทัศน์เดิมซึ่งกำลังเสื่อมอิทธิพล เช่น กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก(Deep Ecology) กลุ่มนิเวศวิทยาการเมือง(Political Ecology) กลุ่มสตรีนิยม(Feminism) และกลุ่มนวยุค(New Age) (โกศล ช่อผกา, พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก, 2542)

"...ในความเห็นของผม paradigm คือทัศนะที่มนุษย์เรามีต่อสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนั้น มีปัจจัยใหญ่ๆ อยู่ 3 ประการคือ

1. เรามีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร

2. เรามีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับว่า "How thing works" หรือสิ่งทั้งหลายในโลกทำงานอย่างไร ดังที่คาปราพูดว่า ทุกๆ อย่างมีแนวโน้มที่จะให้ความสัมพันธ์กันและกันมากกว่าเพียงการแยกส่วน ดังที่เตส์ตาตส์ เบคอน หรือนิวตัน เคยพูดมาก่อน นำไม่ได้ประกอบเพียงแต่ ไฮโดรเจน สองอะตอม ออกซิเจนหนึ่งอะตอม เช่นเดียวกับที่ครอบครัวไม่ได้เป็นเพียงพ่อ แม่ ลูก ซึ่งคาปราบอกว่าความเป็นครอบครัวคือ "ความสัมพันธ์" ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก มากกว่า นี่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ความหมายก็คือว่า How thing works

3. คือ How thing changed เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในโลกได้อย่างไร ผมคิดว่าอันนี้แหละที่ทำให้ Paradigm ต่าง ๆ เคลื่อนย้ายไป (shift)...

"...สิ่งที่เรียกว่า Paradigm คำที่น่าจะใกล้เคียงที่สุดก็คือ "ทฤษฎี" ในทางพุทธศาสนา ถ้าเรามี Paradigm ที่ไม่ตรงกับความเป็นจริงในธรรมชาติ มีกระบวนทัศน์ที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงทางธรรมชาติ เหมือนกับภาษาวัดเรียกว่ามีมัจฉาทฤษฎี ทัศนะที่เรามีต่อสิ่งทั้งหลายในโลก การที่เรามีสัมมาทัศนะที่เรียกว่าสัมมาทฤษฎี ก็แปลว่าเรามี Paradigm หรือมีระบบคิด ระบบการมองสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะเรื่องธรรมชาติก็ดี ของมนุษย์ก็ดี การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งที่ทำงานตามระบบ

ของตัวเองอย่างถูกต้อง...” (ดร.อุทัย ดุลละเกษม, กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี, 1 มิ.ย.45)

“...คำว่า “กระบวนทัศน์” หากพูดง่าย ๆ ในความเห็นส่วนตัวอาจหมายความว่า “ระบบคิด” หลักๆ นั้นเอง แต่ดั้งเดิมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังมีข้อจำกัด แต่ก็เติบโตมาเป็นระยะๆ เมื่อมาถึงจุดที่มีการค้นพบทฤษฎีฟิสิกส์ใหม่ที่ยกกว่าท้ายที่สุดเมื่อเราผ่าตัดองค์ประกอบของสรรพสิ่งลงไปจนกระทั่งถึงจุดที่เล็กที่สุด เป็นอนุภาคที่เล็กกว่าอนุภาคที่เราเคยเข้าใจ การดำรงอยู่ของสิ่งนั้นๆ พบว่ากลับกลายเป็นเรื่องของความสัมพันธ์มากกว่าเป็นเรื่องของวัตถุสิ่งของ รวมทั้งสิ่งนั้นมีความสัมพันธ์กับผู้ที่สังเกตการณ์มาด้วย เราไม่อาจวัดขนาดหรือชั่งน้ำหนักได้ในเวลาเดียวกัน ทั้งหมดขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของผู้ไปสังเกต ซึ่งเมื่อตีความออกมาในเชิงสังคมศาสตร์ สิ่งนี้อาจจะหมายความว่าโลกทางด้านอัตวิสัยมีความสำคัญในฐานะที่เป็นชาวตะวันออก การสัมผัสโลกด้วยความรู้สึกนึกคิดทางด้านอัตวิสัย เป็นสิ่งที่เราถูกอบรมบ่มเพาะมาโดยตลอด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงโลกภายในของเราด้วย

“...เวลาพูดถึง “กระบวนทัศน์ใหม่” เราเองก็ต้องใช้อัตวิสัยของตัวเองไปนิยามด้วยส่วนหนึ่ง เหมือนกับว่ากระบวนทัศน์ใหม่นั้นแผ่เร้นไปด้วยวัตถุประสงค์ที่อยากจะให้โลกดีขึ้นหรือไม่ หรือว่าเป็นเพียงแค่การเปลี่ยนวิถีเปลี่ยนมุมมอง คือเป็นแค่การทำแบบฝึกหัดทางปัญญา หรือว่าเราจะไปแก้ไขสรรพสิ่งที่ก่อความทุกข์ร้อน ผมยังเห็นว่าบางเรื่องกระทำลงไปแล้วก่อความทุกข์ร้อน บางเรื่องก่อความร่วมเย็น เราคงไม่ได้พูดกันเกินเลยไปนักว่าลึกๆ ที่สุดแล้วมนุษย์ก็ปรารถนาชีวิตที่มันสงบ สันติและมีความสุขในการอยู่ร่วมกัน ถ้าเราถือว่าตรงนั้นเป็นจุดหมายดาวของคนในการอยู่ร่วมกันทางสังคม กระบวนทัศน์ก็อาจจะมียะในเรื่องของ การทำ ‘ความเข้าใจ’ โลก และนำไปสู่การ ‘ปรับปรุง’ โลกด้วย...” (ดร.เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเมือง, 27 มิ.ย.2545)

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า จนกระทั่งปัจจุบัน ในการให้คำนิยามและอธิบาย “กระบวนทัศน์” ภายใต้ความคิดระดับสากลและในระดับของสังคมไทย มีแนวโน้มไปในทิศทางใหญ่ๆ เดียวกัน คือการมองเห็น รับรู้ เข้าใจ กระทั่ง “ค้นพบ” ซึ่งความเป็นจริง ด้วยสายตาหรือทัศนะใหม่ และความเปลี่ยนแปลงในวิถีปฏิบัติของประชาชนหนึ่งใด อันเนื่องมาจากการมองเห็น ฯลฯ หรือการค้นพบดังได้กล่าว อันหมายถึงการดำเนินการในทางวิถีปฏิบัติอย่างสอดคล้องไปกับความเป็นจริงอันใหม่ที่รับรู้ (แม้ว่าโดยจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม) ไม่ว่าจะโดยการซึมซับเข้ามาในทางความคิด คุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ และแบบแผนพฤติกรรมที่รองรับ

การปรับเปลี่ยนในทางกระบวนทัศน์จากแบบเดิมซึ่งมีวิทยาศาสตร์แบบกลไกที่เพ่งความสำคัญไปยังตัววัตถุธรรมแต่อย่างเดียว ซึ่งเป็นภววิสัยเป็นตัวแทน นั้น กำลังก้าวข้ามพรมแดนดังกล่าวไปสู่การยอมรับความสำคัญ(หรือการดำรงอยู่) ของจิตใจ หรือด้านนามธรรมที่เป็นอัตวิสัยอย่างที่กำลังดำเนินอยู่ ในยุคปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนในทางกระบวนทัศน์มีลักษณะนี้ ส.ศิวรักษ์ ได้นำเอามาประมวลเอาไว้ว่า

“บทสรุปที่ได้จากนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ก็คือ จำต้องหาข้อแตกต่างขั้นพื้นฐานระหว่างความรู้ที่รับรู้ได้โดยตรง กับที่รับรู้ได้โดยอ้อม ความรู้อย่างแรกอาจใช้วิธีปรนัย โดยที่ความรู้อย่างหลังไม่จำต้องถูกจำกัดโดยวิธีดังกล่าว ครั้นว่า จะใช้วิธีอัตนัยหรืออัตวิสัย(subjective) ก็ถือกันว่าไม่ถูกต้องตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ บัดนี้จึงมีการใช้ถ้อยคำอย่างใหม่ ว่าเป็นการใช้หลักการหาเหตุผลให้เหมาะกับแต่ละเรื่อง แต่ละโครงการ (projective) คำๆ นี้บ่งว่าความรู้ที่ได้ ไม่ใช่ได้มาโดยการรับรู้โดยตรง แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะได้มาด้วยการคิดคะเนเอาเป็นการส่วนตัว หากเกิดจากการคิดค้น ตั้งเป็นโครงการเอาไว้ในความคิด แล้วสรุปออกมา โดยหาเหตุผลสนับสนุนเท่าที่จะทำได้ แทนการรับรู้ได้โดยตรง

“สำหรับนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ ได้ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์อย่างใหม่ตามขั้นตอนต่างๆ ดังนี้ คือ

1) ใช้หลักปรนัย ในแวตวที่อาจรับรู้ได้โดยตรง เพราะมนุษย์ส่วนมากมีอายตนะที่จะรับรู้สภาวะสัจยอย่างหยาบได้โดยตรง แต่แวตวดังกล่าวเป็นเพียงส่วนย่อยอันเล็กน้อยมาก จากส่วนทั้งหมดของธรรมชาติ

2) ใช้หลักการใช้เหตุผลในแวดวงที่ไม่อาจรับรู้ได้โดยตรง คือจำต้องตั้งเป็นโครงการด้านความรู้ขึ้น (projective knowledge) แล้วนำมาประยุกต์ใช้กับธรรมชาติที่ลึกซึ่งละเอียดอ่อน แต่ธรรมชาติยิ่งลึกซึ่งละเอียดอ่อนเท่าไร หลักแห่งเหตุผลก็ใช้ได้ยากเท่านั้น โดยเฉพาะในเรื่องกาลและอวกาศ(space-time) และปรากฏการณ์ที่ย่อยลงไปจากปรมาณู (sub-atomic phenomena) เลยจำต้องละหลักเหตุผลไปใช้สิ่งซึ่งอยู่เหนือเหตุผล (supra-rationality)

ในวงการวิทยาศาสตร์อย่างใหม่ มักเน้นไปที่พัฒนาการด้านเพิ่มพูนความชำนาญเพื่อการวิเคราะห์(development of analytical skills) เพื่อขยายแวดวงแห่งการรับรู้ทางอ้อม เพราะการรับรู้โดยตรงนั้นจำกัดตายตัวเสียแล้ว และเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักวิทยาศาสตร์ฝรั่งรุ่นใหม่ที่มีหัวก้าวหน้าด้วยว่า ความรู้ที่รับรู้ได้โดยทางอ้อม จากวิธีที่เหนือเหตุผลนั้น ไม่จำกัดอยู่แต่ทางตะวันตก ได้มีการรับรู้มาแล้วแต่อดีตสมัย ในหลายๆ ดินแดน โดยศาสดา ครู อาจารย์ ฤาษี นักบุญ(saints) หรือนักภวนาที่เข้าถึงธรรมชาติโดยรหัสยานัย(mystics) (ส.ศิวรักษ์, *ลोकคราบทพัฒนธรรมฝรั่ง*, 2530)

พร้อมๆ กับที่พรมแดนความรู้ทางอ้อมดังกล่าวจะขยายตัวเปิดเป็นพื้นที่ของการสร้างองค์ความรู้อย่างใหม่ จึงได้กลายเป็นเหตุผลความจำเป็นของการที่จะต้องมีการสร้างสรรค์นวัตกรรมในทางภาษาใหม่ๆ ขึ้นมาอธิบายหรือใช้เป็นถ้อยแทนสาระความจริงอย่างใหม่ที่ถูกค้นพบและสื่อสารแดงออกมา ซึ่งเป็นสิ่งยากลำบากที่จะทำความเข้าใจกันด้วยภาษาภายใต้กระบวนทัศน์แบบเดิม เนื่องจากกระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ ได้นำพาเราออกมาอย่างไกลห่างจากวิธีการทางวิทยาศาสตร์แบบเดิมของกระบวนทัศน์เก่า ตลอดจนท่าทีต่อความรู้และการหาความรู้อย่างสิ้นเชิง โลกภาววิสัย (objective world) นั้นไม่มีอยู่อีกต่อไป ด้วยการสังเกตนั้น ผู้สังเกตและปรากฏการณ์ที่ถูกสังเกตได้กลายเป็นหนึ่ง มิได้แยกเป็นสองเครื่องมือทั้งหมดที่มนุษย์ใช้ในการสังเกตอันได้แก่อายตนะ (ประสาทสัมผัสรับรู้) ตลอดจนสมมติฐานและวิธีคิด ที่กล่าวโดยรวมก็คือ "จิต" ผู้สังเกตนั้นได้เข้าไปหลอมรวมกับเรื่องราวที่ค้นพบจากการสังเกตอย่างแยกไม่ออก ความจริงอันปรากฏขึ้นเช่นนี้จึงกลายเป็นแรงกระตุ้นให้มีการตื่นรนชวนขวายในทางถ้อยคำภาษา กระทั่งอาจเป็นความเรียกร้องต้องการ "การปฏิบัติ" ในทางนิรุกติศาสตร์เอาเลย

รูปการณ์ทำนองนี้ก็คล้ายกับที่เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงใช้ความหมายในทางอริยวินัย ในการสร้างความรู้ขึ้นใหม่ขึ้นในหมู่ชนจำนวนมากแต่ครั้งกระโน้น (วิระ สมบูรณ์, *อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21*, ปาฐกถาเสมอพรึงพวงแก้ว ครั้งที่ 6, 2543)

กระบวนทัศน์ใหม่ทางการเคลื่อนไหวด้านสังคมในรอบ 36 ปี

วันเสาร์ที่ 1 มิถุนายน 2545 เวลา 15.00 – 18.00 น ณ ป้ายเสวนาถาวร

จัดโดย โครงการบูรณมิติกระบวนทัศน์ใหม่(Critical Mass for New Paradigm)

ผู้นำการเสวนา: ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ

นพ.วิชัย โชควิวัฒน์

ดร.อุทัย ดุลยเกษม

อ.จรัล ดิษฐาอภิชัย

อ.เทพศิริ สุขโสภา

โครงการวิถีทรรศน์

คณะกรรมการอาหารและยา(อย.)

มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

ศิลปิน

ดำเนินรายการ: วิศิษฐ์ วังวิญญู

สถาบันขวัญเมือง

อนุสนธิจากการจัดประชุมสัมมนาเรื่อง “ความรับผิดชอบทางจริยธรรม เป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ” ณ สำนักกลางนักเรียนคริสเตียน สะพานหัวช้าง เมื่อปี พ.ศ.2509 อันได้กลายเป็นดังจุดเปลี่ยนผ่านของขบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสังคมโดยคนหนุ่มคนสาวในประเทศไทย ก่อนหน้านั้นออกไป ขบวนการเคลื่อนไหวมีลักษณะเป็นกลุ่มอิสระหรือตัวบุคคลที่มีความตื่นตัวและเรียกร้องต้องการการแก้ไขปัญหาของสังคมร่วมสมัย ไปตามทิศทางต่างๆ ตามที่ถนัดและความสนใจในเวลานั้น การที่ได้มีโอกาสมาร่วมประชุมสัมมนากันระยะหนึ่ง โดยมีประเด็นเรื่อง ศาสนธรรมกับการพัฒนาประเทศเป็นจุดร่วม ได้ทำให้แต่ละบุคคล/กลุ่มอิสระได้แลกเปลี่ยนและขยายความรู้ของแต่ละคนหรือกลุ่มให้กว้างขวางขึ้น และพัฒนามาเป็นการรวมตัว หรือประสานร่วมมือกันทำกิจกรรมที่มีความสนใจไปในทิศทางเดียวกัน อย่างน้อยการถือกำเนิดขึ้นของ **สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา** ตลอดจน **ปริทัศน์เสวนา** ก็นับได้ว่ามีเหตุปัจจัยอันเนื่องมาแต่การประชุมสัมมนาดังกล่าว ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องเอ่ยถึงการก่อรูปขึ้นมาบางส่วนขบวนการนิสิตนักศึกษาที่นำไปสู่การเรียกร้องรัฐธรรมนูญในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ในที่สุด

มาบัดนี้การจัดประชุมสัมมนาดังกล่าวได้ล่วงเลยมาแล้วเป็นเวลา 36 ปี บรรดาบุคคลและกลุ่มอิสระซึ่งเคยได้เข้าร่วมกิจกรรมครั้งนั้น แม้จะแยกย้ายกันไปตามฐานะและหน้าที่รับผิดชอบที่มี แต่ส่วนใหญ่ยังคงติดตามเฝ้าดูหรือมีประสบการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งในปัจจุบันนี้ จึงน่าจะถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลอันมีค่า โดยหากท่านเหล่านั้นจะได้ถ่ายทอดบอกเล่า กระทั่งให้ข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบการเคลื่อนไหวทางสังคมในอดีตกับปัจจุบันในรูปแบบของการเสวนาวิสาสะ ก็จะเป็นประโยชน์ในฐานะบทเรียนสำหรับผู้สนใจในเรื่องราวดังกล่าว โดยเฉพาะเพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ภายในสังคมไทยต่อไป

วิเศษ: ในเรื่องของ “กระบวนทัศน์ใหม่” นี้ เท่าที่ผ่านมามีบทบรรยายงาน ตลอดจนผลการศึกษาวิจัยเพื่อรวบรวม ภาพกระบวนทัศน์ออกมามาก่อนบ้างมาก ปัจจุบันนี้ในโลกมีหนังสือตำราว่าด้วยเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ อาจจะมีเป็นหลัก 1,000 เล่มแล้ว ไม่ใช่แค่จำนวน 10 หรือจำนวน 100 เท่านั้น โดยเมื่อก้าวลงไปสู่รายละเอียดของสาขาวิชาต่างๆ เราก็จะพบว่า เรื่องของกระบวนทัศน์ใหม่ได้กลายมาเป็นองค์ความรู้สำคัญ ที่มนุษย์นำมาคิดค้นพัฒนาอย่างต่อเนื่องอยู่ มากมาย โดยเบื้องต้นที่สุด ผู้ที่พูดเรื่องนี้อย่างเด่นชัดและรวบรวมเป็นเรื่องรายย่อจะได้แก่ ฟรีดริช คอปร้า (Fritjof Capra) หนังสือเล่มแรกที่คนรู้จักก็คือ *เต๋าแห่งฟิสิกส์* (The Tao of Physics) และอีกเล่มหนึ่งคือเรื่อง *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ* (The Turning Point) ทั้งสองเล่มนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว

คอปร้ากล่าวว่า กระบวนทัศน์ของฟิสิกส์เดิมมีสมมติฐานหลักในทางปรัชญามาจากความคิดของ เรเน เดส์คาร์ทส์ (Descartes, Rene) โดยมีอิทธิพลต่อเนื่องมาถึงนักวิทยาศาสตร์คือไอแซค นิวตัน ทั้งปวงนี้ก่อเกิดเป็นกระบวน ทัศน์ของโลกแบบกลไก ทำให้มนุษย์เรารู้สึกเห็นว่าสิ่งต่างๆ ดำรงคงอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ความรู้ต่างๆ ที่คิดค้นกันต่อๆ มา ล้วนแล้วแต่สถาปนาขึ้นมาบนฐานความรู้ทางฟิสิกส์ทั้งสิ้น ฟิสิกส์จึงนับว่าเป็นความรู้ชั้นรากฐานที่สุด จากฟิสิกส์ขึ้นมาสู่เคมี เคมีมาสู่ชีววิทยา ประมวลขึ้นเป็นแบบแผนโลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ สำหรับผู้ที่ได้อ่านหนังสือเรื่อง *แผนที่คนทุกข์* ย่อมจะ ทราบว่าผู้เขียนคือ ซูมาร์กเกอร์ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “สังคมศาสตร์พยายามจะเป็นวิทยาศาสตร์ตามกระบวนการศึกษา แบบวิทยาศาสตร์ให้มากที่สุด” ด้วยเหตุผลที่ต้องการความเป็นวิทยาศาสตร์ให้มากที่สุด เศรษฐศาสตร์จึงกลายเป็นวิชาที่อ้าง ตนว่าเป็นวิทยาศาสตร์โดยอาศัยคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือ และใช้การเรียนรู้เชิงประจักษ์ แต่ต่อมาภายหลังจากการที่ได้ศึกษา เชิงฟิสิกส์ลึกลงไป เราก็ค้นพบความจริงว่าอนุภาคที่เล็กที่สุดนั้น เมื่อผ่าลงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งเล็กของเล็กที่สุดนั้น สารมิได้ มีสภาพเป็น “ก้อน” อีกต่อไป หากเป็นสภาวะแห่งความสัมพันธ์โยงใย กล่าวคือตัวตนพื้นฐานของวัตถุไม่ใช่ก้อนแข็ง แต่เป็น สนามที่โยงใยสัมพันธ์ อันถือเป็นจุดเริ่มกำเนิดของฟิสิกส์กระบวนทัศน์ใหม่ วิทยาศาสตร์แขนงต่างๆ จึงได้เกิดการ ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ซึ่งรวมไปถึงความรู้ที่เกิดแต่การประยุกต์แบบแผนเชิงวิทยาศาสตร์มาใช้ด้วย ในปัจจุบันสังคม ศาสตร์ก็เริ่มมีการพูดถึงกระบวนทัศน์ใหม่กันมากขึ้น แม้ว่าเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจะเริ่มปรากฏมาก่อนคอปร้าพูดถึง เรื่อง กระบวนทัศน์ใหม่ในทางฟิสิกส์แล้วก็ตาม ดังที่ในลำดับต่อจากเวทีย่อยคราวนี้ โครงการบูรณมิตกระบวนทัศน์ใหม่จึงได้ จัดให้มีการเสวนาในหัวข้อ “กระบวนทัศน์ใหม่ทางเศรษฐศาสตร์” เพราะเหตุว่ากระบวนทัศน์ใหม่ซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วภายใน องค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ โดยได้ส่งผลกระทบถึงองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเดิมพยายามจะเป็น วิทยาศาสตร์ ครั้นเมื่อเกิดกระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์จึงจำต้องค้นหากระบวนทัศน์ใหม่ของตนด้วย เหมือนกัน

หากจะพูดถึงกระบวนทัศน์เก่าอีกแง่หนึ่ง ในการศึกษาสังคมศาสตร์กระแสหนึ่งซึ่งไม่ได้เอาวิทยาศาสตร์ เป็นฐาน แต่เอาวิธีการค้นคว้าความรู้เป็นฐาน เราก็คงพบว่าได้มีการเคลื่อนจากสิ่งที่เรียกว่า Modern ไปสู่ Post Modern และขณะนี้ก็มี Post Post Modern ขึ้นมาอีก ในตัว Post Modern ได้มาตั้งคำถาม 3 อย่างกับความรู้กระแสหลักเดิมที่มี โครงสร้างภาษาความรู้แบบตายตัวและเป็นกลไกในแง่ของความรู้ สังจะ และอำนาจ คือการตั้งคำถามว่า สิ่งนั้นเป็นสัจจะ อย่างเดียวหรือที่ผู้เชี่ยวชาญต่างๆ บอกไว้ว่า การพัฒนาเป็นอย่างไร เศรษฐกิจที่ดีต้องเป็นอย่างไร สุขภาพที่ดีต้องเป็นอย่ างไร ทั้งหมดต้องดำเนินไปในแบบเดียวกัน หมายความว่าอำนาจทั้งหมดตกอยู่ในมือของผู้เชี่ยวชาญ แล้วประชาชนคนสามัญ จะทำอะไรจึงจะดีความ หรือในภาษา Post Modern ใช้คำว่า “ช่วงชิงวาทกรรม” ให้ความรู้เหล่านั้นเป็นความรู้ของเขา มีการปะทะสังสรรค์กันกับนักวิชาการอย่างเท่าเทียม ไม่ให้ความรู้และอำนาจนั้นตกอยู่แต่ในมือของนักวิชาการ รัฐบาล หรือตกอยู่ที่กลุ่มผลประโยชน์กลุ่มเล็ก ๆ ที่มีอำนาจไปทั่วโลกอีกต่อไป นี่นับเป็นข้อปลุกย่อยอีกอันหนึ่ง

ในขณะที่สิ่งที่ได้กล่าวถึงมาทั้งหมด เคลื่อนไหวไปในขบวนการของความรู้ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผมมองเห็น จากข้อจำกัดของตัวเองซึ่งอาจจะมากกว่านี้ก็ได้ การเปลี่ยนแปลงโยกย้ายทางความรู้จะมีผลต่อการเคลื่อนไหวทางสังคม

อย่างไร วิทยาการที่น้อยอยู่นี้มีความเกี่ยวพันกับการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบของแต่ละท่านมากหรือน้อย และลึกซึ้งอย่างไรก็อยู่ที่แต่ละท่าน ดร.เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ (ยุค ศรีอารีระ) ก็เป็นนักคิดท่านหนึ่งที่คัดค้านคว่ำมาโดยตลอด ตั้งแต่ยุคการต่อสู้เพื่อความยุติธรรม กระบวนการประชาธิปไตย จนมาถึงปัจจุบัน ท่านมีความมั่นคงสม่ำเสมอทำงานทางความคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีวิถีทรรศน์ ที่เป็นหน่วยงานที่ทำงานตีพิมพ์หนังสือแนวคิดใหม่ๆ พรหมแดนความรู้ใหม่ๆ และก็มีแนวโน้มการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ชัดเจน คุณหม่อวีย์ โชควิวัฒน์ และ ดร.อุทัย ดุลยเกษม คุณเทพศิริ สุขโสภา ก็อยู่ในกลุ่ม "ปรีทศน์ เสวนา" ที่ถกเถียงหาความรู้กันมาเมื่อกว่า 30 ปีก่อน ทุกวันนี้ก็อาจจะยังถกเถียงกันอยู่ คุณหม่อวีย์ตอนนี้ทำงานอยู่ที่สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา อ.อุทัยเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ คุณเทพศิรมีบ้านเป็นวัดอยู่ที่หน้าวัดอุโมงค์ใครไปเชียงใหม่ไม่เคยไปพักบ้านคุณเทพศิริถือว่าไม่ใช่คนในวงการ ซึ่งคุณเทพศิรียุ่บนอกกระบวนโรงเรียนมานานและคลุกคลีอยู่กับคนรุ่นใหม่มาโดยตลอด ต่อจากนี้ไปขอเชิญ ดร.เทียนชัย เปิดประเด็นก่อนเป็นท่านแรก

ดร.เทียนชัย: ผมไม่ค่อยแน่ใจนักว่าเหตุการณ์เมื่อปี พ.ศ.2509 นั้น จะเกี่ยวกับ "กระบวนทัศน์ใหม่" อย่างไร หรือไม่ อันที่จริงน่าจะเป็น "กระบวนทัศน์ของคนรุ่นนั้น" มากกว่า ผมคิดว่ากระแสหลักของคนหนุ่มสาวรุ่น 14 ตุลา 2519 เป็นไปในแบบสังคมนิยม ไม่รู้ว่าผมเข้าใจถูกหรือผิด โดยจับจากกระแสหลักหากเราพิจารณาจากจำนวนนักเคลื่อนไหวในช่วงนั้น อิทธิพลความคิดหลักคือการแสวงสังคมนิยมที่ค่อนข้างซ้าย ถ้ามีคำว่า "ปฏิวัติ" ก็จะเพิ่มสีสันขึ้นอีก เพราะยุคนั้นไม่ค่อยมีใครชอบ "ปฏิรูป" เท่าไร จะมีกลุ่มผู้ปฏิรูปอยู่บ้าง เช่น ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ นั่นท่านเป็นคนรุ่นนั้น

หากจะต้องให้คำจำกัดความของ "กระบวนทัศน์ใหม่" ผมมีความเห็นว่ามันน่าจะเกิดอยู่ในรุ่นนี้ โดยความรู้สึกของผม กระบวนทัศน์ใหม่น่าจะเป็นสมัยนี้ เป็นรุ่นนี้ เป็นประวัติศาสตร์ช่วงนี้ หลังจากยุคทุนนิยม ยุคสังคมนิยมไร้คำตอบ ไม่มีคำตอบจากทั้งสองฝ่าย ทั้งสายทุนนิยมที่มีพัฒนาการสืบทอดมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงสังคมนิยม ซึ่งก็ไม่สามารถให้คำตอบได้ชัดเจนได้ เมื่อทั้ง 2 สายให้คำตอบได้ไม่ชัดเจน จึงได้เกิดกระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งกระบวนทัศน์ใหม่นี้มีพัฒนาการมาจากคำว่า "Post" ทั้งหลาย ผมไม่รู้ว่ามี Post อะไรบ้างแล้ว อาจจะเริ่มต้นจากคำว่า late เพราะ capitalism มันเป็นช่วงปลายชีวิตของระบบทุนนิยม และมีคำซึ่งอธิบายปลายชีวิตของระบบทุนนิยมด้วยทฤษฎีจำนวนหนึ่ง อย่างเช่นคำว่า De-industrialization "การหดตัวของยุคอุตสาหกรรมที่เคยรุ่งเรือง" แล้วก็มาตามด้วยคำว่า Post จำนวนมาก ไม่ทราบว่ามี Post อะไรบ้าง Post science, Post modern และในบรรดา Post ทั้งหลายที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน

หากจะตั้งคำถามกับผมเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ เนื่องจากผมมาจากสายคิดซึ่งเป็นพวก late capitalism คือทุนนิยมช่วงล่าสุด ซึ่งคำตอบจะไม่ใช่ socialism อีกต่อไป แต่คำตอบคือ chaos หมายความว่าในยุคซึ่งทุนนิยมก้าวเข้าสู่ยุคแก่และความตาย ย่อมเกิดปรากฏการณ์อันหนึ่งคือทั้งโครงสร้างของระบบตั้งแต่ยอดจนถึงรากเหง้า ตั้งแต่ระบบครอบครัว (family system) เรื่อยไปจนถึงระบบโลก ตกอยู่ในภาวะ chaos ในทุกระดับด้วยกัน ภาวะนี้เป็นพื้นฐานของความยุ่งยากอย่างมหาศาล เพราะเป็นระบบใหญ่ที่ซับซ้อน เมื่อยิ่งซับซ้อนก็ยิ่ง chaos มากขึ้น โดยคำว่า chaos นี้ผมใช้คำว่า "กลียุค" ในสังคมไทย เพราะว่าคำสองคำนี้ใกล้เคียงกันมาก สองคำนี้เป็นคำๆ เดียวกัน จาก chaos แล้วก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า uncertainties ความไม่แน่นอน ไม่รู้ว่าจะไรคือคำตอบของปรากฏการณ์นี้ และปรากฏการณ์นี้จะนำไปสู่อะไรในอนาคตข้างหน้า ทำให้คำตอบที่เคยถูกใช้อยู่ ซึ่งก็คือวิทยาศาสตร์ ซึ่งเคยถูกตีความ สามารถให้คำตอบต่อประวัติศาสตร์ในช่วงที่ผ่านมาค่อนข้างชัดเจน หรือแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ที่ผ่านมาได้ ที่เราเรียกว่าวิทยาศาสตร์แบบแยกส่วน เริ่มถึงจุดอดตัน และให้คำตอบไม่ได้อีกต่อไป เนื่องจากระบบทั้งทั้งระบบ เป็นเรื่องซับซ้อนกว่ากระบวนการแก้ที่เน้นการแก้ที่จุดใดจุดหนึ่ง และก็ไม่รู้แม้กระทั่งว่าจะแก้อย่างไร จนกระทั่งเกิดคำถามขึ้นมาว่า จริงๆ แล้วมนุษย์สามารถ หรือว่าไม่สามารถเข้าไป "จัดการ" ระบบซึ่งกำลังจะพังให้ฟื้นขึ้นได้ ความสามารถอันนี้กลายเป็นสิ่งที่ท้าทายความเข้าใจนี้ ยิ่งเราพยายามมากเท่าไรที่จะไป "จัดการ" หรือเข้าไป "ควบคุม" สิ่งต่างๆ ก็อาจจะทำให้เกิดภาวะ chaos ที่รุนแรงมากขึ้นก็เป็นได้ ตัวอย่างง่ายๆ

เปรียบเหมือนกับระยะที่คนป่วยแล้วกำลังจะตาย หากไปยึดชีวิตของคนที่กำลังจะตาย เขาคนนั้นก็ตายอย่างทุกข์ทรมานมากขึ้น นี่ก็คือสภาวะหนึ่งที่ปรากฏขึ้นในสังคม เป็นวิกฤตการณ์ของระบบ วิกฤตการณ์ของความไม่สามารถที่จะหาคำตอบได้

ในท่ามกลางความปั่นป่วน สับสน และความวุ่นวายทั้งหลายที่เกิดขึ้น มีทฤษฎีที่อ้างว่าเป็น กระบวนทัศน์ใหม่ได้กำเนิดขึ้น

อันที่ 1. เป็นทฤษฎีฟิสิกส์ที่ชัดเจน คือทฤษฎี chaos เพื่อตอบคำถามโดยตรงว่าในภาวะซึ่งโลก-สังคม-ระบบธรรมชาติ ทั้งหมด มีลักษณะเป็น “กลียุค” หรือ chaos คุณจะหาทางออกอย่างไรในการเผชิญภาวะการณั้ นั้น จึงได้เกิดฟิสิกส์ที่เรียกว่าทฤษฎี chaos ขึ้น และทฤษฎีอื่นนั้นก็บอกว่าในสภาวะ chaos นั้นมี order อยู่อันหนึ่ง จะต้องหา order out of chaos ให้ได้ หากหาไม่ได้เราก็จะวุ่นวายอยู่ นี่ก็คือฟิสิกส์ซึ่งถูกสถาปนาขึ้น เป็นความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ที่พยายามจะอธิบายปรากฏการณ์ chaos

อันที่ 2 คือ ฟริตซ์ จอป คาปรา ที่พยายามเสนอ “กระบวนทัศน์ใหม่” พยายามที่จะเชื่อมแนวคิดตะวันออก-ตะวันตก โดยเอาวิทยาศาสตร์และฟิสิกส์สมัยใหม่มาเชื่อมกับแนวคิดตะวันออก แบบเต๋า แบบพุทธ พยายามให้คำตอบ โดยบอกว่ำนั่นอาจจะเป็นวิถีในการอธิบายโลกหรือการสร้างสิ่งที่เรียกว่า กระบวนทัศน์ใหม่

และ อันที่ 3. มีพัฒนาการมาจากสายนิเวศ ส่วนที่อ้างว่าเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ค่อนข้างชัดเจนคือสายนิเวศแนวลึก ซึ่งถือว่าเป็นพัฒนาการการเข้าใจโลกใหม่ โดยการตีความว่าทั้งหมดของโลกเป็นหน่วยที่มีชีวิต โดยใช้ทฤษฎี GAIA หมายความว่าทั้งหมดของโลกสังคมเป็นหน่วยที่มีชีวิตและประกอบเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวกัน นี่ก็พื้นฐานความเชื่ออันหนึ่ง แนวคิดนี้มีความเชื่อมโยงกันไปถึงนิเวศสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงไปถึงกลุ่มสังคมนิยมเก่าบางส่วนด้วย ที่เรียกว่า Eco-Socialism ซึ่งเป็นการผสมระหว่างแนวคิดในเชิงสังคมนิยม แนวคิดในเชิงนิเวศ ประกอบกันขึ้นมา

ผมก็ยังไม่แน่ใจว่าผมจะให้คำจำกัดความในเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่นี้อย่างไร แต่คิดว่าเรื่องนี้เป็นปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน คำตอบคงต้องทิ้งไว้กับอนาคต เพื่อชี้ว่าอะไรและเป็นอย่างไร เพราะในภาวะ chaos นี่เป็นการเปิดเงื่อนไขของการ “เกิดใหม่” ในแง่ ความคิด แนวทาง ยุทธศาสตร์อยู่ ภาวะนี้น่าจะไปกระตุ้นให้ผู้คนค้นคิดหาทางออกให้กับประเทศ ให้กับสังคม หาทางออกในทางกระบวนกร โดยส่วนหนึ่งคงจะต้องทิ้งไว้สำหรับอนาคต ว่าคำตอบเหล่านี้จะลงตัวมากน้อยแค่ไหน ในแง่ความเป็นจริง ในแง่ของการเคลื่อนไหว

น.พ.วิชัย: ที่ผมต้องพูดต่อตรงนี้ก็เพราะเห็นว่าจำเป็นที่เราจะต้องโยนไปถึงการประชุมสัมมนาเมื่อปี พ.ศ.2509 เพราะเมื่อเหลียวดูแล้วก็พบว่าน่าจะเป็นผมกับจรัส (ดิษฐาภิชัย) เท่านั้นที่อยู่ในยุคนั้น และคนที่สำคัญที่สุดก็เป็น อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ อ.โกศล ศรีสังข์ ซึ่งท่านไม่ได้มานั่งอยู่ในที่นี้ เพราะฉะนั้นก็เป็นรุ่นถัดมาคือรุ่นผม รุ่นจรัส ก็คงจะมาพูดตรงนี้

ก่อนอื่นคงจะขอตอบคำถามเมื่อสักครู่นี้มีผู้ถามขึ้นมาเสียก่อนว่า “กระบวนทัศน์ใหม่” (Paradigm) คืออะไร ผมเองก็ไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ เข้าใจง่าย ๆ ว่าหมายถึงระบบคิด กรอบแนวคิด หรือแนวคิดหลัก ๆ นั่นก็คือ “กระบวนทัศน์” ส่วน “บุพนิมิต” ถ้าจะดูจากเขาแปล มาจากคำว่า critical mass ผมเข้าใจว่าหมายถึง กลุ่มคนที่มีแนวคิดในการที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรต่าง ๆ ซึ่งมีจำนวนมากพอ จนกระทั่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เหมือนกับที่เราเคยเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กับการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น น้ำแข็งหากจะหลอมตัวจะต้องได้รับความร้อนเข้าไปถึงขีดหนึ่ง ซึ่งเป็นการสะสมเชิงปริมาณ แต่พอถึงจุด critical point น้ำก็จะเปลี่ยนจากน้ำแข็งกลายเป็นน้ำเหลว ความหมายของ critical ก็คืออันนี้ critical mass คือการที่มีคนร่วมขบวนการต่าง ๆ จำนวนมากพอจนกระทั่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นมาได้ นี่ก็คือความหมายที่เข้าใจ

เหตุการณ์เมื่อปี พ.ศ.2509 นั้นน่าจะเล่าย้อนไปในิดหนึ่ง ในความเห็นของผมนั้นผมถือว่าเป็นจุดหักเห เป็นเหตุการณ์ที่ในทางภาษาการแพทย์เรียกว่าเป็น land mark เป็นจุดเปลี่ยน หรือเป็น critical event เป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำ

ให้เกิดเรื่องราวต่างๆ ติดตามมา เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เพราะว่าการสัมมนาครั้งนั้นเป็นครั้งแรกที่เกิดขึ้นหลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ยึดอำนาจ สฤษดิ์ทำรัฐประหารเมื่อปี พ.ศ.2500 แต่ก็ยังไม่ขึ้นครองอำนาจ ให้จอมพลถนอมครองอำนาจก่อน แล้วตัวเองไปรักษาตัว ไปผ่าตัดเพราะว่าจอมพลสฤษดิ์ตี้มเหล้ามาก สมัยก่อนเหล้ามันก็ไม่ค่อยมีคุณภาพเท่าไร ทำให้ดับแข็ง ทำให้เส้นเลือดแข็ง เมื่อเส้นเลือดแข็งแล้ว ก็ทำให้เกิดเส้นเลือดอุดตันที่หลอดเลือดอาหาร เป็นเหตุให้อาเจียนเป็นโลหิตสดๆ และก็อาจจะเสียชีวิตเลย เมื่อเส้นเลือดที่อุดตันเป็นเส้นโลหิตดำ พอเวลาเส้นเลือดแตกนี้ก็ไม่มียาล้างเนื้อที่จะไปหลุดตัว ทำให้เลือดออกไม่หยุด เท่าที่ผมทราบประวัตินี้ ตอนขึ้นเครื่องบินจะไปออสเตรีย ก็มีการอาเจียนเป็นเลือดสดๆ ออกมา เกือบจะไปไม่รอด แต่ว่าแพทย์ที่เก่งที่สุดคนหนึ่งที่เคยเป็นคนดูแล และในที่สุดก็ไปผ่าตัดกลับมาร่างกายก็แข็งแรงขึ้น เขาก็ต่อเส้นเลือดให้เส้นเลือดจากตับ bypass ไปที่เส้นเลือดดำในช่องท้อง ก็ทำให้เส้นเลือดอุดตันที่โง่งหายไป แต่ว่าตับที่เสื่อมไปแล้วไม่มีทางคืนสภาพ สมัยก่อนเรื่องการเปลี่ยนตับก็ยังทำไม่ได้เพราะฉะนั้นตับก็จะเสื่อมลงเรื่อยๆ พอถึงขีดสุดในปี 2506 จอมพลสฤษดิ์ตาย เพราะว่าตับหมดสภาพจอมพลถนอม กิตติขจรจึงได้ครองอำนาจสืบต่อมา จนกระทั่งปี 2509 ก็มีการรวมตัวกันเป็นครั้งแรก เพราะว่าในสมัยก่อนมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งก็มีกิจกรรมภายใน เมื่อแยกกันก็ทำให้ขาดพลัง แต่ว่าในปี 2509 ที่มีการจัดสัมมนา เป็นการรวมตัวกันทางความคิด โดยทุกมหาวิทยาลัยมีโอกาสมาร่วมกัน นี่เองคือจุดสำคัญจุดที่หนึ่ง

จุดที่สองก็คือ ปี พ.ศ.2509 เป็นจุดเชื่อมระหว่างนักศึกษาปัญญาชน และบุคคลที่เรียกว่าเป็นวีรบุรุษของสังคมไทย คนสำคัญที่มาร่วมงานอย่าง อ.ป๋วย อึ้งภากรณ์ ซึ่งนักศึกษาจะรู้สึกเลยว่า อ.ป๋วย ท่านเหมือนกับเป็นวีรบุรุษที่เราจับต้องไม่ได้ เราไม่มีทางที่จะเอื้อมไปถึง แต่ปรากฏว่าท่านมานั่งประชุมร่วมกับพวกเรา มานั่งหัวเราะกับพวกเรา มาเป็นประธานในช่วงสุดท้าย คนอย่าง ดร.ดิเรก ชัยนาม ซึ่งเราก็เคยได้ยินชื่อ ที่สำคัญอีกท่านหนึ่งที่มาปรากฏการณ์คือ อ.สัญญาธรรมศักดิ์ ผมคิดว่าจุดนั้นทำให้เกิดการเชื่อมต่อ ในสมัยนั้นผมเรียนวิทยาศาสตร์ปี 2 กำลังข้ามฝากไปเรียนที่ศิริราช เป็นนักศึกษาที่ไม่เคยคิดฝันว่าจะได้มีโอกาสฟังอาจารย์ป๋วยพูดจริงๆ หรือ ฟัง อ.สัญญาพูดจริงๆ ก็รู้สึกว่าเรามีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการที่จะสร้างประวัติศาสตร์หรืออะไรก็แล้วแต่ ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ ทำให้เกิดความมั่นใจขึ้นมา ไม่รู้สึกว่าตัวเรานั้นเป็นเศษธุลีดินในสังคม

จุดที่สามก็คือว่า การรวมตัวในครั้งนั้น ผู้ที่เป็นคนต้นคิดต้องฉลาดมาก ตรงนี้คิดว่าน่าจะต้องมีการศึกษาว่าเขาคิดกันอย่างไร แล้วจึงได้ออกมาเป็นอย่างนั้น ไม่เพียงแต่การรวมตัวกันในลักษณะที่นักศึกษาทุกสถาบันมารวมตัวกันแล้วก็ในแง่ของนักศึกษาปัญญาชน แล้วก็นักที่มีบทบาทสำคัญในสังคมมีโอกาสมาพบปะกันแล้ว เขาเลือกหัวข้อเรื่องดีมากคือเลือกเรื่อง “ความรับผิดชอบทางจริยธรรมเป็นความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ” เพราะว่าเรื่องการพัฒนาเป็นนโยบายหลักของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์แล้วก็สืบเนื่องมาถือว่าเป็นยุคพัฒนาการ ถ้าเราอ่านงานของจิตร ภูมิศักดิ์ จะเขียนเสียดสีเรื่องยุคพัฒนาไว้เป็นอันมากเลยทีเดียว อันนั้นก็เป็นเรื่องของการพัฒนาจริงๆ เป็นนโยบายหลัก เป็นการวางแผนนโยบายอย่างเป็นระบบตั้งแต่ปี 2503 เป็นต้นมา แผนแรกเริ่มใช้ปี 2503-2504 จอมพลสฤษดิ์ก็ดำเนินการเรื่องวางแผนพัฒนาประเทศขึ้น เป็นยุคพัฒนาการ ในงานสัมมนานั้นจึงได้หยิบเรื่องพัฒนาขึ้นมาพูดจากัน ทำให้รัฐบาลถ้าจะต้องการสะกดกันหรือหยุดยั้งการประชุมครั้งนี้ ก็จะไม่มีเหตุผลเพียงพอ หัวข้อเรื่องจึงเป็นการหยิบยกเอาเรื่องศาสนธรรม จริยธรรมสถาบันทางศาสนาเข้ามารวมกัน ตรงนี้เป็นจุดที่สำคัญมาก เพราะสำหรับนักศึกษา ปัญญาชนต่างๆ อย่างเดียว หากไม่มีเรื่องความคิดทางศาสนา ทางศีลธรรมจริยธรรมเข้ามาเป็นตัวเกื้อหนุนก็จะขาดพลัง จึงนับเป็นเรื่องที่ชาญฉลาดของผู้ที่จัดเรื่องนี้มาก

เรื่องที่ทำให้เกิดพลังอย่างมากก็คือว่า พอพบกันครั้งนั้นก็นับว่าโชคดีที่ อ.สุลักษณ์ กลับมาเมืองไทยพอดี มาปรากฏตัวในสังคมไทยเขียน *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ก็มีคนอ่านอยู่หยิบมือเดียว แล้วก็อ่านไม่ค่อยรู้เรื่อง อ่านแล้วเข้าใจยาก แต่พอมาสัมผัสตัว อ.สุลักษณ์ กลายเป็นวีรบุรุษของวงสัมมนา เพราะว่าใครจะพูดอะไรก็แล้วแต่ ถ้า อ.สุลักษณ์ ยกมือ

ขึ้นหรือย่นขึ้น คนก็จะรอดูว่า อาจารย์จะพูดอะไร เราจะไต่บันความคิดที่ค่อยๆ พุดง่าย ๆ คือเราเตรียมฟังได้เลยว่าเพชรจะร่วงออกมา เพชรจะร่วงกราวออกมาจากปากของ อ.สุลักษณ์ นี่เป็นภาพที่ผมเองรู้สึก และเชื่อด้วยว่าหลาย ๆ คนคงรู้สึกอย่างนั้น

จากจุดนั้นก็ทำให้เกิดการประชุมสัมมนาอื่นๆ สืบเนื่องต่อมา ทำให้พิภพ ธงไชย ได้เจอ อ.สุลักษณ์ และหลาย ๆ คนได้ไปเจอกันแล้วก็ก่อตัวมีกิจกรรมมาต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ *ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา* ไม่ว่าจะเป็นชมรมปริทัศน์เสนา ฯลฯ ผมเชื่อว่าความต้องการที่นักศึกษาปัญญาชนอยากจะต้องรู้เพื่อสังคมที่ดีกว่า เพื่อบ้านเมืองที่ดีกว่า ดังที่ ดร.เทียนชัยพูดถึงนั้นว่าเอ๊ะ คืออะไร ผมคิดว่าบางทีเราไม่รู้หรอกว่าคืออะไร แต่เชื่อว่าเราอยากทำให้เกิดสิ่งที่ดีกว่า เรื่องนี้เป็นความใฝ่ฝันของผู้คนทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวที่มีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของประเทศ เป็นความรู้สึกที่จะสร้างสังคมที่ดีกว่า และเราอยากจะมีส่วนร่วมตรงนั้น เมื่อมีความคิดนี้ขึ้นก็ต้องมีกิจกรรม หากว่าไม่เกิดการรวมตัวกันขึ้น ในปี 2509 คนทั้งหลายก็คงไม่มีโอกาสมาเจอกัน แล้วช่วงเวลาที่เจอกันก็ยาวนานพอเพียง คือ 3 วัน ช่วยหล่อหลอมความคิดความรู้จักคุ้นเคยกันพอสมควร รู้ว่าใครมีความคิดอย่างไร และกล้าแสดงออกมากน้อยขนาดไหน มีความฉลาด มีศิลปะในการแสดงออกอย่างไร ในวันที่สัมมนาก่อนจะเลิกหนึ่งคืน ผมจำไม่ได้แน่ว่ามีมีการแสดงละครด้วย ดูเหมือนจะเรื่อง “ก่าแพง” และก็เป็นครั้งแรกที่ผมรู้สึกว่าไม่เหมือนกับละครที่เราดูทางโทรทัศน์ แต่เป็นละครที่เหมือนกับว่ามีชีวิต กระตุ้นความคิดให้พลังและสร้างความประทับใจได้มากๆ สะท้อนความคิดออกมาในรูปของศิลปะ จึงเป็นการดึงเอาความคิดในทางการเมือง ความคิดในการสร้างสรรค์ประเทศมารวมกับเรื่องของศิลปะและศาสนา จึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างลงตัวในครั้งนั้น

วิศิษฐ์: การสัมมนาเมื่อปี พ.ศ.2509 โยงมาถึงปัจจุบันอย่างไร ในแง่ของกระบวนการทัศน์เก่า-ใหม่

น.พ.วิชัย: เราต้องมองอดีตให้ชัด แล้วอดีตก็จะสะท้อนถึงปัจจุบัน ทำให้แลเห็นถึงอนาคตต่อไปได้ ผมพยายามจะฉายให้เห็นภาพปี 2509 เพราะผมเชื่อว่าหลายคนที่นั่งอยู่ที่นี้ไม่มีโอกาสได้เห็น ถามว่ายุคนั้น พ.ศ.2509 พวกเราอยากเห็นอะไร คำตอบกว้างๆ ก็คืออยากเห็นสังคมที่ดีกว่า ที่เป็นรูปธรรมกว่านั้นก็คือเราต้องการโค่นล้มเผด็จการ เพราะยุคนั้นเป็นยุคเผด็จการครอบงำ เป็นยุคที่เผด็จการทหารครอบงำ เครื่องมือที่ใช้ต่อสู้ก็คือประชาธิปไตย เราต้องการประชาธิปไตย ในการที่จัดสัมมนาขึ้นมาให้ได้และก็จัดต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ถ้าหากว่าไม่มีเหตุการณ์ครั้งนั้น นักศึกษาปัญญาชนต่างๆ ก็คงจะทำแต่ทำก็คงไม่ส่งผลมาถึงปัจจุบัน คือความพยายามในการต่อสู้คงจะล้มลุกคลุกคลาน ยกตัวอย่างเช่น หากมองย้อนไปในยุคนั้นก็จะเห็นว่ามีการวาทะที่นักศึกษาร่วมกันทำ วารสาร *เจ็ดสัปดาห์* เป็นความพยายามร่วมมือกันที่นักศึกษามารวมตัวกันเอง ซึ่งก็เป็นไปอย่างล้มลุกคลุกคลาน แต่พอมีอย่าง *ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา* ก็คล้ายๆ กับมีคนมาจัดการให้นักศึกษามารวมตัวกัน หรือชมรมปริทัศน์เสนา เกิดขึ้นในลักษณะที่มีคนอย่าง อาจารย์สุลักษณ์ไปขอใช้โบสถ์เก่าจากสมเด็จพระสังฆราช (ในสมัยนั้นยังเป็นสมเด็จพระศาสนโสภณ) พวกเราก็ไปกราบท่านด้วยกัน แล้วพวกเราก็มาร่วมกวาดโบสถ์ด้วยกัน เป็นต้น สิ่งนี้ได้เกิดขึ้น และผมเชื่อว่าเป็นการสร้างรากฐานและมีการเคลื่อนไหวต่อเนื่องกันมาจนในที่สุดก็นำไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาฯ 2516

พอถึง 14 ตุลานี้ยิ่งกว่า critical mass เหตุการณ์ 14 ตุลาถือเป็นนิมิตจริง ๆ เลย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ขยายขอบเขตไปทั่วประเทศ การเปลี่ยนแปลงตรงนี้หยุดยั้งไม่ได้แล้ว หลังจากนั้นก็ต่อเนื่องมาเรื่อยๆ สิ่งที่เราทำกันมาพอเรามองย้อนกลับไปแล้วเราจะพบว่าสิ่งที่เราเรียกร้องต่อสู้ตลอดมาและเราก็คิดว่าสิ่งที่เราฝันจะนำมาใช้ตอบปัญหาได้ จะแก้ปัญหาได้ จะสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่าได้ แล้วเราก็มืดหัวงตลอดมา เราจะพบว่าสิ่งที่ได้มาไม่ได้แก้ปัญหาอย่างที่เราคิดหรอก ยกตัวอย่างเช่นเหตุการณ์ 14 ตุลา เราต้องการรัฐธรรมนูญ ก่อนหน้านั้นมีรัฐธรรมนูญแล้วคือรัฐธรรมนูญปี 2511 ออกมาโดยที่จอมพลสฤษดิ์มีความพยายามที่จะหน่วงเหนี่ยว ตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญใช้เวลาร่างเกือบ 10 ปีเศษๆ คนที่ไปขมวดจนกระทั่งรัฐธรรมนูญออกมาได้คือคุณทวี บุณยเกตุ เข้าไปเป็นประธานสภา แล้วก็ทำให้รัฐธรรมนูญนี้ออกมา

โดยเร็ว เพราะไม่เช่นนั้นแล้วจะร่างอีก 20 ปีก็ได้ เมื่อมีรัฐธรรมนูญออกมาในปี 2511 ก็มีการเลือกตั้งในปี 2512 นักศึกษาก็อยากจะมียุทธศาสตร์ก็เข้าไปสังเกตการเลือกตั้ง พอจอมพลถนอมปฏิวัติตัวเองตอนปี 2514 เหตุการณ์ที่เราพยายามเรียกร้องต่อสู้ไม่ได้ผล ในที่สุดก็นำไปสู่ 14 ตุลา พอ 14 ตุลาเราก็ได้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2517 ออกมา แล้วถามว่ารัฐธรรมนูญปี 2517 แก้ปัญหาได้ไหม รัฐธรรมนูญที่ไผ่ผั่นก็แก้ปัญหไม่ได้ ในที่สุดก็เกิดการล้มกระดานปี 2519 หลังจากนั้นก็ต้องสู้กันมาเรื่อยๆ อย่างในเหตุการณ์พฤษภาทมิฬปี 2535 จนกระทั่งได้รัฐธรรมนูญปี 2540 ก็ยังมีปัญหาอยู่ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราผั่นทั้งหลายถามว่า สิ่งที่ได้มานั้นได้ตามความผั่นไหม คำตอบคือไม่ได้อย่างผั่น ถ้ามองย้อนไปถึงสิ่งที่เราต่อสู้มานั้นแปลว่าล้มเหลวหมดใช่ไหม คำตอบคือไม่ใช่ เพราะว่าถ้าเปรียบเทียบกันแล้ว ถึงแม้สิ่งที่เราไผ่ผั่นว่าจะแก้ปัญหาก็ได้เบ็ดเสร็จ แล้วก็แก้ปัญหาก็ไม่ได้เบ็ดเสร็จ แต่แก้ปัญหาก็ได้ส่วนหนึ่ง และทำให้เกิดสังคมที่ดีกว่าเก่า ถ้าเอามาเปรียบเทียบอย่างไม่มีอคติถามว่าบ้านเมืองเจริญขึ้นไหม ตอบได้ว่าเจริญขึ้น เช่น ทางการแพทย์ชัดเจน คนชอบพูดว่าเดี๋ยวนี้คนอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่แย่มากความจริงไม่ใช่ คนอายุยืนขึ้นชัดเจน คนตายยากขึ้น คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นโดยรวม เรื่องการศึกษา ส่วนใหญ่ดีขึ้น เรามีระบบตรวจสอบมากขึ้น มีระบบกรรมการสิทธิมนุษยชน นี่คือการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ดีขึ้น คนอย่างผมเขาตั้งมาเป็นเลขาฯ อ.ย. ได้อย่างไร ผมว่าแปลก นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมา เพราะฉะนั้นผมยังคิดว่าสิ่งที่เราผั่น อาจจะไม่ใช่เหมือนผั่น แต่โดยภาพรวมแล้วดีขึ้น

ผมเห็นว่ามาถึงปัจจุบันนี้เราจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นถึงสภาพปัญหาสังคมของบ้านเมืองว่าเป็นอย่างไร แล้วเราจึงปรับกระบวนการทัศน์ให้เหมาะสม สภาพการณ์ของยุคปัจจุบันในความเห็นของผมคือ

1. ปัจจุบันเป็นยุคของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เราปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ วิทยาศาสตร์-เทคโนโลยีก้าวเข้ามาในชีวิตของเรา และเป็นตัวกำหนดชีวิตของเราอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ เราคงไม่อยากขี่ม้ามาที่นี้หรือ หรือเรายังคงไม่อยากเดินมา คุณอุทัย (อุทัยเกษม) ก็ต้องขึ้นเครื่องบินมา บอกให้นั่งรถไฟก็ไม่อยากแล้ว คุณเทพศิริ (สุโขทัย) ก็ไม่อยากเดินมาจากเชียงใหม่เหมือนกัน ต้องขึ้นเครื่องบินมา นี่คือการกำหนดจากเทคโนโลยี และวิทยาการเหล่านี้ก็กำหนดหน้าไปมากเลย เช่น สมัยก่อนที่เรียนชีววิทยา เราก็ดูปลาฉลาม ฯลฯ ดูอะไรต่างๆ ศึกษาอย่างค่อนข้างผิวเผินมากหากเทียบกับปัจจุบัน ถึงวันนี้เรียนกันในระดับโมเลกุล สมัยก่อนสอนว่าเมื่อลิ้มตาขึ้นมาเห็นภาพ จอตาคนเราเหมือนกับฟิล์มถ่ายรูป ทำให้เกิดภาพ แต่ในปัจจุบันเราสามารถอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางชีวเคมีประมาณ 20 ปฏิบัติการซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่เราลิ้มตาและเห็นภาพ ว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งทอดมาอย่างไรเราจึงเห็นภาพได้ การอธิบายโดยละเอียดอย่างนี้ทำให้ในกรณีที่มีปัญหา เราสามารถค้นเข้าไปได้ถึงปัญหาเฉพาะจุด แล้วแก้ไขที่จุดนั้น นี่ก็กลับไปหาเรเน เดส์คาร์ทส์ ถึงแม้เราจะบอกว่า เดส์คาร์ทส์ ผิดหรือนิเวศน์ผิด แต่ความจริงก็คือโลกทุกวันนี้ยังคงถูกรอบงำด้วยความคิดของเดส์คาร์ทส์ -นิเวศน์ อยู่ ทฤษฎีฟิสิกส์ขณะนี้ยังวนเวียนอยู่ใน 2 ทฤษฎี เขากำลังพยายามจะหาทฤษฎีเดียว (Unified Theory) เพื่อใช้เป็นทฤษฎีที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ของโลก จักรวาล ทุกสิ่งทุกอย่าง โดยอาศัยทฤษฎีเดียว ถ้าเป็นของเล็กๆ อธิบายในระดับโมเลกุล ระดับที่เล็กลงกว่าโมเลกุล แต่พอใหญ่ขึ้นต้องเป็น Quantum Theory เขาพยายามที่จะเอา 2 ทฤษฎีดังกล่าวมารวมกัน แต่จนปัจจุบันนี้ยังไม่สามารถค้นหากฎทฤษฎีที่จะมาตอบได้ทุก ๆ ปัญหา แต่แม้กระนั้นกระบวนการความเคลื่อนไหวทั้งหมดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เทคโนโลยีความเจริญต่างๆ รุดหน้าต่อไป นี่คือนิยามวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี

2. ยุคของข้อมูลข่าวสาร ดังที่เขาบอกว่าโลกเรากำลังเคลื่อนเข้าสู่ "คลื่นลูกที่สาม" คลื่นลูกที่หนึ่งจากยุคดึกดำบรรพ์มาเป็นยุคเกษตรกรรม แทนที่มนุษย์จะไปไล่ล่าสัตว์ ก็หันกลับมาเพาะปลูกแทน นี่คือนิยามยุคเกษตรกรรม คลื่นลูกที่สองก็คืออุตสาหกรรม เพราะว่าลำพังการเพาะปลูกอย่างเดียวไม่ไหวแล้ว ก็ต้องเข้ามาในโรงงาน แต่ยุคปัจจุบันคือยุคข้อมูลข่าวสารและเป็นยุคที่มีอิทธิพลอย่างมาก สามารถกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ เวลาที่เราคุยกันแบบนี้ก็อย่างหนึ่ง แต่ถ้าโทรศัพท์มาถ่ายทอดการพูดคุยของเราจะเป็นอีกอย่างหนึ่ง บรรยายการเสวนาจะเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเราต้องระมัดระวังตัวมากขึ้น

3. โลกและสังคมยุคปัจจุบัน เป็นยุคของโลกาภิวัตน์ เป็นยุคที่โลกเชื่อมต่อกันถึงกันหมดด้วยเทคโนโลยี การเดินทางอาจจะใช้ความเร็วเท่าเดิม แต่ทว่าข้อมูลข่าวสารไปเร็วเท่ากับความเร็วของแสง เพราะฉะนั้นในโลกปัจจุบันเมื่อเกิดมีเหตุการณ์สำคัญ อย่างในกรณีตึกเวิร์ดเทรดด้อมที่อเมริกา คนไทยรับรู้ได้ภายในช่วงเวลาไม่นาน เราสามารถเห็นภาพเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น นี่คือนี่ที่เราปฏิเสธไม่ได้อีกเช่นเดียวกัน เกิดโรคระบาดอีโบล่าที่แอฟริกา เรามีความรู้สึกเหมือนกับว่าโรคนี้กำลังมาที่หน้าประตูบ้านเรา เพราะมีการออกข่าวทางทีวีที่อยู่ในห้องนอนของเรา นี่คือนิยามของโลกาภิวัตน์

4. คือโลกของการแข่งขันเสรี หรือโลกที่เขาพยายามบอกให้เราให้มีการแข่งขันเสรี ตรงนี้เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลกระทบร้ายแรงต่อสังคมไทย เราเปิดบีบีซีเอฟ ก็เพราะต้องการแข่งขันเสรีกับเขา เราให้เอสโกโลดิส ให้ห้างสรรพสินค้าต่างๆ เข้ามาก็เพราะกลไกการค้าเสรีที่บังคับเรา สมัยก่อนผมไปญี่ปุ่นประมาณปี 2520 กว่า ผมไปอยู่บ้านคนญี่ปุ่น ตกเย็นผมหิวจะเข้าไปกับแม่บ้าน แม่บ้านญี่ปุ่นไปซื้อข้าวตามร้านขายของชำใกล้บ้าน เพราะว่าร้านสรรพสินค้าใหญ่ๆ เกิดขึ้นได้ยาก ญี่ปุ่นจะเก็บภาษีร้านสรรพสินค้าใหญ่ๆ แพงมาก ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ร้านเล็กๆ ต้องไปแข่งกับร้านใหญ่ๆ แต่ว่าในปัจจุบันนี้กลายเป็นการแข่งขันเท่ากัน จึงได้เป็นปัญหาที่เกิดผลกระทบมากมายทีเดียว เช่น ในกรณีของสินค้าที่จะแข่งขันกัน เขาเอาเรื่องของคุณภาพเข้ามา เพราะพอพูดถึงคุณภาพ ทุกคนไม่ว่าจะรวยจะจนต่างก็อยากได้ของคุณภาพดีทั้งนั้น จึงเกิดเป็นผลกระทบ เมื่อโลกเป็นอย่างนี้เราจะสู้อย่างไร ก็ต้องปรับกระบวนการทัศนในการต่อสู้ ซึ่งในการปรับกระบวนการทัศนนั้นก็มีแนวทางอยู่ครับ แต่ว่ารอบนี้ขอพูดเพียงแค่นี้ก่อน

วิศิษฐ์: ผมอยากจะเชื่อมต่อจากสิ่งที่ ดร.เทียนชัย พูดมา 3 ประเด็นเรื่องฟิสิกส์ คือว่าฟิสิกส์ที่เป็นกระบวนการทัศน์ใหม่เป็น Chaos แต่ใน Chaos นั้นก็ค้นพบระเบียบใน Chaos นั้น คาปรั้า กำลังเชื่อมตะวันออก-ตะวันตกเข้าด้วยกัน และก็มีประเด็นของนิเวศวิทยาแนวโลกที่มองว่าโลกนั้นเป็นหน่วยเดียวที่มีชีวิตเชื่อมโยงกันไปหมด มองว่าตัวกระบวนการทัศน์แบบนั้นอยู่ในยุคสมัย โดยขณะนี้กระบวนการทัศน์ปลายทุนนิยม (late-capitalisms) แต่ Chaos ซึ่งเป็นกลยุทธ์ซึ่งมีความไม่แน่นอน มีความผันผวนและผันแปร ซึ่งเป็นโอกาสที่จะเกิดการสร้างใหม่ หรือเกิดคำตอบใหม่ด้วยเช่นกัน สำหรับสิ่งที่คุณหมอวิชัย กล่าวถึงการประชุมสัมมนาเมื่อปี 2509 นั้น คุณเทียนชัยไม่ได้เข้าไปนั่งอยู่ด้วย คุณหมอวิชัย ได้ตีความว่า ปี 2509 เป็นต้นมามีเมล็ดพันธุ์ของกระบวนการทัศน์ใหม่หรือไม่ การตั้งประเด็นเรื่องจริยธรรมกับการพัฒนานี้ ถ้าเรามองการพัฒนา ณ วันนี้ เราอาจจะมองว่าการพัฒนานับได้ว่ามากับกระบวนการทัศน์เก่า ที่เรียกว่า Modern ทั้งในทางเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ถ้าเราจะถามว่าการตั้งปัญหาในเรื่องทางจริยธรรมเป็นการถามในเชิงกระบวนการทัศน์ใหม่หรือไม่ อย่างไรก็ตามที่แน่ๆ ถ้าเรามองในแง่ Post Modern การถามแบบนี้เป็นความพยายาม ที่จะรื้อสร้างหรือถอดรหัส "การพัฒนา" ทำให้เห็นว่าการพัฒนาที่ว่าดี ๆ ๆ นั้น อาจจะไม่ใช่อย่างที่คิดก็ได้ จึงเป็นการถอดรหัสที่กลับไปหาประเด็นในทางจริยธรรม

ผมเคยคุยกับคุณประชา หุตานุวัตร เรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่ ซึ่งในลำดับต่อไปเราจะสัมภาษณ์ อ.สุลักษณ์ ในเรื่องนี้ด้วย คุณประชาได้บอกกับผมว่า อ.สุลักษณ์เป็นกระบวนการทัศน์ใหม่มาก่อนที่ ฟรีดริช ฮาปรั้าจะนำเอามาพูด เราจะเห็นภาพ อ.สุลักษณ์ (กล่าวในแง่ Post Modern อีกเหมือนกัน) พยายามรื้อโครงสร้างความเชื่อของสังคมในกระแสหลัก หรือแม้กระทั่งสังคมในกระแสทุนนิยม รื้อมาตลอด และพยายามเข้าไปในมิติของนิเวศวิทยาตั้งแต่ 30 กว่าปีมาแล้วใช่หรือไม่

คุณหมอวิชัยให้ภาพของสังคมสมัยใหม่ หนึ่งก็คือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นเราจะต้องก้าวไปข้างหน้า สองข้อมูลข่าวสาร สามคือโลกาภิวัตน์ สี่คือการแข่งขันเสรี การแข่งขันเสรีซึ่งมีผลกระทบอย่างร้ายแรง ถ้าโยงในแง่ขององค์ความรู้ฐานไปอยู่ที่เศรษฐศาสตร์ การแข่งขันเสรีซึ่งมีฐานของเศรษฐศาสตร์ที่พยายามจะเป็นวิทยาศาสตร์ มาจากความคิดหลักอันหนึ่งของกระบวนการทัศน์เก่าทางชีววิทยา คือการมองการอยู่รอดของสายพันธุ์ หรือปัจเจกที่เข้มแข็งที่สุด เป็นการให้ความชอบธรรมกับการแข่งขัน คือการที่คนถูกคัดออกไป ถูกมองว่าเป็นความถูกต้อง

ผมอยากฟังคำนิยามกระบวนทัศน์ใหม่จาก อ.อุทัยด้วย ซึ่งก็คงมีคำนิยามแตกต่างกันไปได้ ส่วนคำว่า "บุพนิมิต" คุณหมอวิชัยช่วยแปลไปแล้วระดับหนึ่ง เรามองว่าถ้าสังคมก้าวไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่เราจะมีเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาดีขึ้น การจะก้าวไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่ในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีคำว่า Critical Mass ทำอย่างไรที่เราจะทำให้มีคนจำนวนหนึ่งและมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงจำนวนวิกฤติที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดของสังคม เพราะฉะนั้นเป้าหมายของโครงการบุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่คือความต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม เพื่อสร้างเครื่องมือใหม่ที่จะหาคำตอบและแก้ปัญหาที่ในเวลานี้แก้ไม่ได้ อันนี้เป็นข้อสมมุติฐานที่เรามองอาจจะไม่ถูกต้องหมดก็ได้

น.พ.วิชัย: ผมเองเห็นว่า "กระบวนทัศน์" นั้นเป็นวิธีคิด เป็นเรื่องของตัวความคิด ไม่ใช่ตัวบุคคลหรือสังคม เพราะฉะนั้น อ.สุลักษณ์ไม่ได้เป็นตัวกระบวนทัศน์ใหม่ แต่ อ.สุลักษณ์มีกระบวนทัศน์ใหม่ว่าการพัฒนาที่บอกว่าพัฒนาทางวัตถุนั้น จำเป็นที่จะต้องนำเอาจริยธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ก็เลยบังเกิดเป็นการประชุมสัมมนาหัวข้อนี้ขึ้นมา ผมเห็นว่าเพื่อความชัดเจนเราต้องแยกสองประเด็นนี้ออกจากกัน

สังคมที่ฟังปรารภถามคืออะไรนั้น ซึ่งผมยังไม่พูดถึงนะ แต่การที่จะขับเคลื่อนอะไรก็ตามเพื่อไปสู่สังคมที่ดีกว่าที่เราต้องการ โดยที่สิ่งๆ นี้ต้องการกระบวนทัศน์ใหม่และต้องการกลุ่มบุคคลที่มีแนวคิดเรื่องกระบวนทัศน์ใหม่ และก็นำมารวมกันในจำนวนที่มากพอสมควร อันนั้นคือ "บุพนิมิต" ผมคิดว่าต้องแยกแยะให้ชัดเจนเสียก่อน

ดร.เทียนชัย: ที่เรียกว่าเป็น "บุพนิมิต" นี้ ผมไม่รู้ ผมแปลไม่ออก ผมเป็นคนไทยที่ไม่ค่อยรู้เรื่องภาษาไทย บุพนิมิตไม่รู้จะแปลออก หากคำอะไรมาแปลให้รู้เรื่องมากกว่านี้ก็จะดีขึ้น ("บุพนิมิต" แปลไม่ออก แต่ "พาราไดม์" แปลออก –เสียงหัวเราะ) ผมไม่มีความรู้สึกมากนักกับเหตุการณ์เมื่อปี พ.ศ.2509 ไม่ใช่ว่าผมเกิดไม่ทัน คือปีพ.ศ. 2509 เป็นเรื่องของ "กระบวนทัศน์เก่า" (Old Paradigm) เป็นเรื่องการต่อสู้เรื่องประชาธิปไตยกับการคัดค้านการพัฒนา ซึ่งผมก็เห็นว่ายังคงเป็น Old Paradigm อยู่ ผมจึงทิ้งไว้ตรงนั้น เพราะผมไม่คิดว่าเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ หากเราแยกไม่ชัด เราก็กำลังดำเนินไปสู่กระบวนทัศน์เก่าอยู่ กลายเป็นเหมือนกับเราบอกว่า "การพัฒนา" ที่ขับเคลื่อนมาเรื่อยๆ นี้ถูกต้องแล้ว ปัจจุบันมีวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีช่วยให้ก้าวไปไกลมากมายมหาศาลแล้ว ปัจจุบันนี้จะมีก็แต่เพียงนิดเดียวที่เป็นปัญหาคือเรื่องตลาดเสรี ถ้ามองเห็นอย่างนี้เราก็ไม่ต้องใช้กระบวนทัศน์ใหม่ แล้วเราจะหากระบวนทัศน์ใหม่ไปทำไมก็เอาปี พ.ศ.2509 เป็นตัวตั้งมาสู้เรื่องประชาธิปไตยกันต่อไปสิ เพื่อชาติบ้านเมืองจะได้เจริญรุ่งเรือง ผมทั้ง 2 ประเด็นนี้ไว้ก็แล้วกัน

ดร.อุทัย: ผมคิดว่าเราตั้งหัวข้อเวทีย่อยวันนี้อาจจะสับสนอยู่นะ เราพยายามจะบอกถึงกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรอบ 36 ปีที่ผ่านมา ซึ่งอาจจะเป็นหรือไม่เป็น "กระบวนทัศน์ใหม่" ในความหมายใดก็แล้วแต่ ที่ผมเห็นด้วยกับ ดร.เทียนชัยก็คือ เมื่อพูดเรื่องกระบวนทัศน์ ในที่นี้หมายความว่าปฏิกิริยาตอบสนอง (react) ทั้งหมดของเรามีต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงซึ่งเกิดขึ้นในรอบปี 2509 จนกระทั่งถึง 14 ตุลา 6 ตุลา ฯลฯ เรื่อยมา โดยที่เรามีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในตอนนั้นหลายเรื่อง เรา critical ในเรื่องของ mainstream development paradigm หรือ model ของตะวันตกเรา critical กับเรื่องของ military dictatorship เรา critical กับเรื่องของแนวคิดที่มุ่งหมายจะพิชิตจากระบบสังคมแบบเดิม ที่เน้นในเรื่องของความมั่นคง (security) ไปสู่ความมั่งคั่ง (prosperity) ผมคิดว่าตอนนั้นเรามีปฏิกิริยาตอบสนองอย่างนี้ แล้วก็บางทีสิ่งที่ อ.สุลักษณ์ทำนั้น ก็คือกลับไปหาของเก่า เช่นกลับไปมุ่งหวังด้วยซ้ำ แต่ว่าโดย framework ทั้งหมดที่เป็น paradigm (ซึ่งในความเห็นของผม paradigm คือทัศนคติมนุษย์เรามีต่อสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก) ซึ่งมีตัวใหญ่ ๆ อยู่ 2-3 ประการคือ

หนึ่ง เรามีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์อย่างไร

สอง เรามีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับว่า "How thing works" หรือสิ่งทั้งหลายในโลกทำงานอย่างไร ดังที่คาปรัพุดว่า ทุกๆ อย่างมีแนวโน้มที่จะให้ความสัมพันธ์กันและกันมากกว่าเพียงการแยกส่วน ดังที่เดส์คาร์ทส์ เบคอน หรือนิวตัน เคยพูดมาก่อน น้ำไม่ได้ประกอบเพียงแต่ ไฮโดรเจน สองอะตอม ออกซิเจนหนึ่งอะตอม เช่นเดียวกับที่ครอบครัวไม่ได้เป็นเพียงพ่อ แม่ ลูก ซึ่งคาปรัพุดบอกว่าความเป็นครอบครัวคือ "ความสัมพันธ์" ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก มากกว่า นี่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ความหมายก็คือว่า How thing works

และต่อไปก็คือ How thing changed เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในโลกได้อย่างไร ผมคิดว่าอันนี้แหละที่ทำให้ Paradigm ต่างๆ เคลื่อนย้ายไป (shift) (หากใครสนใจเรื่องนี้มีหนังสืออยู่เล่มหนึ่ง บัณฑิต อ่อนดำ กับ เสรี พงศ์พิศ เขียน คน ที่มองจากทัศนะของศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม กล่าวถึงศาสนาหลักๆ มีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับมนุษย์นี้ อย่างไรก็ตาม ไม่ต้องลงรายละเอียดในที่นี้ครับ อิสลามนั้นก็มีความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์อย่างหนึ่ง ทางตะวันตกก็เห็นว่ามนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ เป็นสัตว์สังคม อย่างที่เราเรียนรู้กันมานานี้แหละ) ผมเห็นด้วยกับ ดร.เทียนชัย คือ Paradigm นับตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา กลายเป็นตัวกรอบใหญ่ที่ครอบงำโลกมาจนถึงปัจจุบันยังไม่เปลี่ยนแปลง และเราเองในยุค 2509 เป็นต้นมา อาจจะมีปฏิกิริยาต่อระบบทุนนิยม(capitalism) แต่ต้องไม่ลืมว่าเรารับเสรีนิยม (liberalism) และตัวที่คุมอยู่ทั้งหมดในโลกปัจจุบันนี้นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ

หนึ่ง เสรีนิยม หรือ liberalism

เราต่อสู้เพื่อจะได้ความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็น elite democracy เรายังรับอยู่แม้กระทั่งตัวนี้ capitalism นั้นเรา react ต่อสู้ชัดเจนแต่ก็ยังอยู่กับเรา

สำหรับตัวที่สามที่คุมเราอยู่มากคือเรื่องของ Political Hegemony

สามตัวหลักๆ นี้ยังคุมโลกอยู่ทั้งหมด เป็น Paradigm หลักพื้นฐานที่กลุ่มของเราไปมีปฏิกิริยาตอบสนองกับเขา แต่ยังไม่เปลี่ยน เราอาจจะไม่ชอบทุนนิยม ไม่ชอบเรื่องการพัฒนา เอาเรื่องจริยธรรมเข้ามาโยงเกี่ยวข้อง แต่ว่าเราไม่เคยปฏิเสธเรื่องของเสรีนิยม (liberalism) เลยนะ แม้แต่ปัจจุบัน และเรื่องของ Political Hegemony เรามีปฏิกิริยาตอบสนอง แต่ว่าเราเน้นไปที่ทหาร ปัจจุบัน Political Hegemony ยังอยู่ แต่ว่าซับซ้อนมากกว่าเดิม อาจจะไม่มาทางกายภาพเหมือนกับที่จอมพลสฤษดิ์-จอมพลถนอมทำ ผมคิดว่าเรามีเพียงแค่ปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเหล่านี้ แต่ทั้งหมดไม่ได้เป็น New Paradigm กระบวนทัศน์ใหม่ ความหมายเฉพาะเจาะจงอย่างที่เราเห็นอยู่ ผมคิดว่าถ้าจะถามว่า Paradigm เปลี่ยนแปลงจากเก่าไปสู่ใหม่หรือไม่ ในระหว่างรอบ 36 ปีที่เรามีปฏิกิริยาตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางสังคม คำตอบคือไม่เคยเปลี่ยน

แต่ว่าในการเคลื่อนที่ของสังคมไทยนี้ ผมคิดว่าอาจจะแบ่งเป็นช่วงๆ ได้ และประเทศด้อยพัฒนาที่เคยเป็นข้าทาสของจักรวรรดินิยม จะเคลื่อนไปในเส้นทางพัฒนาทางสังคมคล้ายๆ กัน ยุคหนึ่งอาจจะเรียกว่า Nation Building ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องทางการเมืองค่อนข้างมาก หลังจากนั้นมาในยุคที่สองที่เรียกว่า National Development เป็นยุคพัฒนาประเทศ ของเราก็เริ่มจากปีพ.ศ. 2504 (ปีที่ "ผู้ใหญ่ลี" ตีกลองประชุมณะ) ตอนนั้นเริ่มตั้งแต่ ปี พ.ศ.2530 คือสมัยชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งแลเห็นชัดขึ้นในสมัยของคุณทักษิณ ชินวัตร คือเราเข้าสู่ยุค National Competition อย่างชัดเจน แต่นี่ไม่ได้เป็น Paradigm นะเพราะยังใช้สิ่งที่เดิมอยู่ทั้งหมด แต่ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เราเห็นอยู่ ผมจึงเห็นด้วยกับ ดร.เทียนชัยว่า เราอย่าสับสน ตัวกระบวนทัศน์หรือ Paradigm หลักยังไม่เปลี่ยนเลย แต่เราเห็นปรากฏการณ์บางอย่างเปลี่ยน สมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม เป็นช่วงของ Nation Building มาจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็น National Development มาสมัยนี้เป็น National Competition แต่ว่าตัวพื้นฐานหลักยังไม่เปลี่ยน เรายังอยู่กับมัน แล้วเรารับมาโดยไม่ตั้งคำถามด้วย โดยเฉพาะ liberalism และโลกทุกวันนี้มีปัญหาเกี่ยวกับโลกอิสลาม เพราะอะไร ก็เพราะว่าประเทศอื่นๆ ไม่ว่าเงิน ซึ่งเคย

struggle มากต่อเรื่อง liberalism การยิงกันตายฆ่ากันตายที่จตุรัสเทียน อัน เหมิน เป็นการต่อสู้ที่สำคัญในการข้ามพ้นหรือไม่พ้น แต่ถึงที่สุดจีนก็กระโดดเข้าไปรับ liberalism และหลายประเทศก็เป็นอย่างจีน แต่ว่าในโลกอาหรับ โลกอิสลามเขาไม่รับ liberalism เลย และเขาก็ไม่รับ capitalism เพราะฉะนั้นอเมริกาเลยใช้ Political Hegemony พยายามทำลายทุกอย่างดังในกรณีสงครามอ่าวเปอร์เซีย สงครามที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ที่เป็นอยู่ในอัฟกานิสถาน ผมคิดว่าโดยพื้นฐาน ผมเห็นด้วยกับ ดร.เทียนชัย

ดร.เทียนชัย: ผมคิดว่าประวัติศาสตร์ทางความคิดนั้นไม่จำเป็นที่จะเคลื่อนเป็นเส้นตรงไปเรื่อย ๆ พัฒนาการนั้นมีจุดที่จะถึงวง swing ในทางความคิด ซึ่งเป็นการท้าทายต่อทุก ๆ Paradigm เดิม

หากจะถามว่าอะไรคือ Paradigm เดิม ผมคิดว่ากลับไปในยุคที่เราเรียกว่า Enlightenment ที่เรามองโลกในชุดแบบความคิดอันนั้น ซึ่งมีความชัดเจนว่าจะเป็นอะไรบ้าง ตัวอย่างเช่น เราเชื่อว่ามนุษย์ต้องอยู่เหนือธรรมชาติ เราสามารถที่จะกำหนดพัฒนาการในสิ่งที่เราต้องการได้ เหมือนกับความเชื่อในเรื่องความยิ่งใหญ่ของวิทยาศาสตร์ที่กระแทกเข้ามาในความสำเร็จของเขาด้วย และมาถึงปัจจุบันคนจำนวนมากมายังเชื่อในความยิ่งใหญ่ของวิทยาศาสตร์ว่าจะนำโลกไปสู่ความสำเร็จไปเรื่อย ๆ แต่ในปัจจุบันได้เกิดการกระแทกกลับอย่างรุนแรงในกระบวนทัศน์หนึ่งซึ่งบอกว่าจริง ๆ แล้วมนุษย์ไม่ได้ยิ่งใหญ่กว่าธรรมชาติ ถึงเวลาที่มนุษย์ต้องหันกลับไปเรียนรู้และเคารพต่อธรรมชาติ ซึ่งสะท้อน (swing) กลับของกระบวนคิดที่เราใช้อยู่ หรือในยุคที่เราถือว่าเป็นกระบวนทัศน์เก่า คือยุคที่เราใช้เหตุผลนิยม พอมาถึงปัจจุบันผมคิดว่ากระบวนคิดแบบเหตุผลนิยมเริ่มถูกตั้งคำถามอย่างรุนแรงว่าตอบคำถามได้หรือไม่ แต่เหตุผลนิยมทั้งหมดที่เราสร้างขึ้นมามีทั้งหมดในสมัยโบราณเป็นเหตุผลนิยมที่อยู่กับการแยกโลกเป็นส่วน ๆ เป็นชุดทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมามีกรอบความเชื่อที่เชื่อว่าโลกแบ่งออกได้เป็น นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันเหตุผลนิยมชุดนี้กำลังถูกทลาย นำไปสู่ความพยายามที่จะสร้างกรอบวิธีคิดใหม่ซึ่งก้าวเกินกว่าเหตุผลนิยมชุดเดิม อันนี้เป็นพัฒนาการที่มันน่าสนใจ มีการทำลายพรมแดนทางด้านความรู้เดิมที่มีอยู่ให้กระแทกออกไป เช่น การเชื่อมระหว่างวิทยาศาสตร์-สังคมศาสตร์ ความเชื่อมระหว่างปรัชญาตะวันออก-ปรัชญาตะวันตกอีกครั้งหนึ่งของประวัติศาสตร์ ผมคิดว่านี่คือการเริ่มต้นกำเนิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่ากระบวนทัศน์ใหม่ หมายความว่าเริ่มที่จะกระแทกฐานคิดเดิมในเชิงปรัชญาและในเชิงการรับรู้ของเราต่อโลกที่เคลื่อนตัวมาถึงปัจจุบัน ผมคิดว่าโลกปัจจุบันในภาวะไม่ใช่เรื่องของอัตวิสัยที่เคลื่อนตัวอยู่ แต่มีภาวะวิสัยในตัวเองซึ่งชุดความคิดเก่าเริ่มตอบไม่ได้ เพราะหากตอบได้ผมคิดว่าจะไม่เกิดสิ่งที่เรียกว่า “กระบวนทัศน์ใหม่” ถ้ากระบวนทัศน์เก่าในเส้นทางทุนนิยมยังไม่ถึงทางตัน ก็ไม่จำเป็นต้องไปสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ หรือว่าเส้นทางสังคมนิยมที่เราเดินมา สมัยก่อนที่เราวิ่งไปหา ถ้าหากไม่ถึงทางตันก็ไม่จำเป็นต้องไปสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ ทำไม่ก็เพราะว่าตันจริงๆ เริ่มหาคำตอบไม่ได้ และต้องเริ่มปรับตัวอย่างครั้งใหญ่ ถึงเวลาที่เราจะต้องปรับกระบวนทัศน์ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ผมคิดว่าจุดเหล่านี้เองที่ทำให้เกิดคำว่า turning point ได้ ซึ่ง turning point จะเกิดขึ้นได้เมื่อทุกอย่างถึงทางตันและก็เกิดการ swing กลับอย่างรุนแรงในการค้นหาซึ่งอาจจะตรงกันข้ามกับระบบคิดในเชิงรากฐานทางปรัชญาของการรับรู้แบบเดิม

คุณเทพศิริ: ที่ผมมาที่นี่ ผมเป็นคนหัวขาคิดไม่ค่อยทันเขาตั้งแต่สมัยไหนๆ มาแล้ว แต่เผชิญที่ผมเป็นคนทำงานด้านศิลปะอะไรที่ผมรับมาผมจะสื่อกับคนวงกว้าง ผมถนัดไปทางนั้น อันหนึ่งที่ผมมา ผมดูรายชื่อแล้วเป็นคนรุ่นเก๋าผมที่ผินหวานกับชีวิต อายุก็ประมาณจะเกษียณกันแล้ว ผมอยากจะมาฟังแล้วพวกคุณก้าวหน้าไปถึงไหน บ้านนี้เมืองนี้ที่เราอยากเปลี่ยนแปลงมาในสมัยไหน เราผินมาถึงวันนี้คุณยังเปี่ยมหวัง หรือว่าคุณแข็ง คุณท้อ ที่อยากจะฟังคือตรงนี้ อยากดูบทสรุป อันนี้เพื่อจะได้เป็นบทเรียนว่าที่เราดำเนินชีวิตมาเราพลาดตรงไหน และผมเชื่อว่าจะมีคนฟัง ถ้าเกิดความรู้สึกท้อรู้สึกแข็งเราจะไม่แก้ที่ตรงไหน อันนี้เราใช้เป็นบทเรียน บางอย่างเราผินเราทำไม่ได้ ยังเป็นเรื่องที่ยังคาใจอยู่ อะไรที่เป็นตัวถ่วงดึงเราให้ไป

ไม่ถึงปลายฝัน นี่คือนี่ที่ผอมอยากจะมาฟัง เมื่อมาฟังๆ ดูแล้วเวลาแค่นี้คงไม่พอหรอก แต่อุ่นเครื่องก็หมดเวลาแล้ว งานแบบนี้ ความคิดแบบนี้จะต้องใช้เวลาอีกหลายระลอก ต้องคุยกันอีกอยู่เรื่อย ๆ

ในขณะที่ผมเป็นคนทำงานทางด้านสื่อจะนำไปเล่าต่อได้อย่างไร ผอมอยากได้แง่คิดจากเพื่อน ๆ จะไปเล่า ต่อในการเขียนหนังสือ เขียนนิยาย เขียนเรื่องสั้น ฯลฯ จะเขียนอย่างไร ถ้าว่าครูจะทำอย่างไร ผมหวังว่าคุณจะยังคุยกันอีก หลายชั้น ผมมาในฐานะคนร่วมรุ่น และมาในฐานะผู้ฟังด้วย

อ.จรัส: ประการแรก ผมไม่ได้ให้ความสำคัญกับ Paradigm เพราะว่า “กระบวนทัศน์” เป็นเรื่องของ การมอง การคิดต่อสิ่งต่าง ๆ ซึ่งผมไม่คิดว่าการมองหรือการคิดจะเป็นปัจจัยชี้ขาดในการทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม การเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นจะต้องเกิดมาจากความรู้สึก เกิดจากความทุกข์ยากในความเดือดร้อนของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นลูกจ้าง เกษตรกร ฯลฯ เรื่อง Paradigm เป็นเรื่องของความคิด เป็นเรื่องของปัญญา ที่ผมไม่ให้ความสำคัญก็เพราะเหตุ ที่ว่าไม่ใช่เรื่องของอุดมการณ์ Paradigm เป็นเรื่องของพวกสังคมนศาสตร์ รัฐศาสตร์ ที่จะคิดอย่างไรกับสิ่งนั้นๆ เช่นในอดีต เราคิดแบบนี้ แต่พอมาถึงวันนี้ทำไมเราจึงมาคิดอีกแบบหนึ่ง แต่ว่าจุดยืน อุดมการณ์ ยังคงเดิม เหมือนกับว่าคิดใหม่-ทำใหม่ ทำนองนี้ และผมขอเพิ่มเติมจากที่คุณหมอวิชัยพูด 2-3 อย่าง

ผมคิดว่า Paradigm นี้ ถ้าเราพูดในแง่ขบวนการการเคลื่อนไหวทางสังคม ในช่วง 36 ปีที่ผ่านมา ได้เกิด การเปลี่ยนแปลง หรือ shift หลายครั้ง ที่มาเสริมส่งมาเพิ่มเติม มีเหตุการณ์ที่ทำให้คนรุ่นผมเปลี่ยนการคิด โดยที่จุดยืนยังคง เหมือนเดิม อุดมการณ์ อุดมคติยังคงเหมือนเดิม แต่เราเปลี่ยนการคิดนั้นก็คือเหตุการณ์รัฐประหาร 17 พ.ย. 2514 เพราะเหตุ ว่าประเทศไทยตั้งแต่ปี 2501 ประเทศไทยเราก็เป็นเผด็จการทหารสมบูรณ์ และก็มีการร่างรัฐธรรมนูญเกือบ 10 ปี และก็ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2511 พวกเราก็รู้สึกว่ามีรัฐธรรมนูญ มีประชาธิปไตย เราก็เคลื่อนไหวกันก็คึกคักมากขึ้น พวกนักศึกษา ปัญญาชน นักคิด นักเขียน ปรากฏว่าจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคสหประชาไทย รู้สึกทน ระบบประชาธิปไตยแบบสภาไม่ได้ คือทนการพูดการโจมตีของพวกผู้แทนในสภาไม่ได้ เพราะมีเรื่องโจมตีไปถึงพ่อ แม่ เมีย จอมพลถนอมก็เลยทำรัฐประหาร พวกเราอดทนรอและเคลื่อนไหวเรียกร้องจนกระทั่งมีรัฐธรรมนูญ มีประชาธิปไตยอยู่ได้ 3 ปีกว่าๆ พอเกิด 17 พ.ย.2514 เราก็เปลี่ยนการคิด คนจำนวนไม่น้อยเปลี่ยนการคิดแล้ว บอกว่าการต่อสู้ทางสภา การไม่มีประชาธิปไตยแบบสภา การต่อสู้แบบที่ต้องการให้มีประชาธิปไตย มีเสรีภาพที่ทำมา เป็นสิ่งที่ไม่ได้ผล เราจะต้อง เปลี่ยนไปคิดไปเป็นแบบปฏิวัติ ผมเคยเปรียบเทียบกับโดยใช้ ทำ metaphor เหมือนเราหิวข้าวมา 10 กว่าปี พอเรากำลัง กินข้าวอยู่ก็ถูกคนมากระชากจานข้าว คำว่าขามข้าว เราก็แค้น หลังจาก 17 พ.ย.2514 รัฐประหารครั้งนั้นก็ทำให้บรรดา ผู้นำ นักศึกษา นักคิด นักเขียน คิดที่จะปฏิวัติ เริ่มสนใจ เริ่มเชื่อลัทธิสังคมนิยมมากขึ้นๆ ก่อนหน้านั้นมีไหม ก็มีนักศึกษา มีปัญญาชน นักคิดจำนวนหนึ่งก็สนใจลัทธิสังคมนิยม แต่ว่ายังไม่ได้คิดแบบตัดสินใจว่าเราจะต้องเดินแนวทางปฏิวัติ หลังจาก 17 พ.ย.2514 ถ้าเราจะใช้คำว่า “กระบวนทัศน์” ก็หมายความว่าเริ่มมีกระบวนทัศน์ใหม่อีกชุดหนึ่ง แต่ไม่ได้หมายความว่า ใหม่ถอดด้ามนะ ไม่ได้จะปฏิเสธระบบประชาธิปไตยสภา ประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน มีการเลือกตั้ง แต่ว่าคิดถึงเรื่องปฏิวัติ แล้ว หันไปสนใจสังคมนิยม ฯลฯ ก็ลุกขึ้นมาต่อสู้จนกระทั่งเกิดกรณี 14 ตุลาคม 2516

เหตุการณ์ 14 ตุลา ถ้าใครผ่านเหตุการณ์นี้มาก็จะรู้เลยว่านักศึกษาจำนวนไม่น้อยที่ยอมเป็นยอมตาย ในการต่อสู้ 14 ตุลาคม พอหลังเหตุการณ์ฯ ก็ไม่ได้คิดถึงประชาธิปไตยแบบสภาอะไรกันแล้ว จะคิดถึงเรื่องปฏิวัติ เริ่มศึกษา ค้นคว้า เริ่มนำเอาความคิดสังคมนิยม คอมมิวนิสต์ ปฏิวัติ มาใช้เป็นแนวทาง จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และก็เข้าป่ากันไป ครั้นพอถึงปี พ.ศ. 2522 ถ้าจะพูดในกระบวนทัศน์ของการเคลื่อนไหวด้านสังคมก็เริ่มเปลี่ยน อีกครั้งหนึ่ง เพราะว่าตั้งแต่ 2522-2523-2524 ได้เกิดกระแสที่นักศึกษาซึ่งได้เข้าป่า ออกจากป่ากลับคืนสู่เมือง ในเมือง ในกรุงเทพฯ เริ่มมีการตั้งกลุ่มองค์กรที่เรียกว่า NGO ในปี 2522-2523 พวกที่กลับมาจากป่า ก็ออกมาสู่สามัญ

การแสวงหาครั้งที่ 2 บ้างอะไรบ้างมากมายไปหมด ตรงนี้ก็เริ่มเปลี่ยนแล้ว เปลี่ยนจากที่เคยคิดแบบปฏิวัติ ที่เคยมีทัศนะแนวคิดทฤษฎี อุดมคติ อุดมการณ์ แบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ก็ย้อนกลับมาสู่ทางนี้อีก หากจะพูดว่าในช่วง 36 ปีที่มีการเปลี่ยนแปลง ถ้าเราใช้คำว่ากระบวนการทัศน์ (ผมยังไม่อยากใช้คำว่าเก่า-ใหม่) ก็นับได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงมาเป็นระลอกๆ นับตั้งแต่ปี 2509 ก็มีหนึ่ง เหตุการณ์ 17 พ.ย. 2514 รัฐประหารโดยจอมพลถนอม และ สอง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2522-2523 ที่นักศึกษาออกจากป่าและในเมืองเริ่มมีการตั้งกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน

พอถึงปีพ.ศ. 2538 ก็เริ่มเปลี่ยนอีกครั้ง เริ่มมีการคิดถึงการปฏิรูปการเมืองหลังจากกรณี พฤษภาทมิฬ 2535 จากเหตุการณ์เดือนพฤษภาทมิฬก็เริ่มมีความคิดปฏิรูปการเมือง อันที่จริงก่อนหน้านั้นก็มีคนพูดถึงเรื่องการปฏิรูปทางการเมืองบ้างแล้ว แต่ว่าเป็นเสียงพูดที่เบาบางมาก ไม่มีใครสนใจ จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี 35 หลังจากนั้นก็มีคนเริ่มคิดเริ่มพูดถึงการปฏิรูปการเมือง มาเป็นกระแสจริงๆ ก็ตั้งแต่คุณฉัตร วรจักร อดข้าวในเดือนพฤษภาทมิฬ 2537 ก็มีชุดความคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมือง ทางสังคมเข้ามาอีกชุดหนึ่งคือชุดปฏิรูป

หากจะให้สรุปก็คือว่าในช่วงตั้งแต่ 2509 จนถึง 2514 เป็นกระบวนการทัศน์ที่เคลื่อนไหวทางความคิดเป็นหลัก ไม่ได้เคลื่อนไหวมวลชนนะ แต่ก่อน 14 ตุลาคมหนึ่งและหลัง 14 ตุลาคม เป็นกระบวนการทัศน์ทางการเมืองเคลื่อนไหวมวลชน คือการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เป็นการเคลื่อนไหวมวลชน คือทำให้คนลุกขึ้นมาสู้ ซึ่งกระบวนการทัศน์แบบก่อน 14 ตุลา ไม่สามารถที่จะไปเคลื่อนไหวมวลชนได้ เพราะว่ากระบวนการทัศน์ก่อน 14 ตุลาคมนั้นเป็นเรื่องของสติปัญญา เรื่องเสรี หากประเทศเป็นประชาธิปไตยแล้วจะไปเคลื่อนไหวมวลชนก็ง่าย เหมือนกับปัจจุบันจะให้ไปเคลื่อนไหวมวลชนโดยใช้กระบวนการทัศน์แบบประชาธิปไตยก็ง่ายไม่มีคนมาใส่ใจ แต่ถ้าบอกว่า ภูเขากำลังถูกระเบิด ฟันธงที่ท่าประมงจับปลาในทะเลไม่ได้แล้ว ก็เกิดการเคลื่อนไหวขึ้น กระบวนการทัศน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นมาก็คือเรื่องปฏิรูปการเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 มาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะมีแต่กระบวนการทัศน์ปฏิรูปการเมืองเท่านั้น เพราะว่ายังมีกระบวนการทัศน์อื่นๆ มาเกี่ยวข้อง เพิ่มเติม เสริมหนุน นำ อย่างค่อนข้างหลากหลาย ผมฟังเมื่อสักครู่นี้ ดร.เทียนชัย พูดถึงกระบวนการทัศน์เก่า-ใหม่ กระบวนการทัศน์ปัจจุบันก็ยังเป็นเรื่องเก่า เพราะว่ากระบวนการทัศน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบอบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมแบบทุนนิยม เสรีนิยม การค้าเสรี ก็จริงอยู่ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าไม่มีกระบวนการทัศน์ชุดอื่นๆ อยู่อีกเลย จริงๆ ยังมีความคิดอีกหลากหลายมาก แล้วแต่ใครจะมี หรือจะไปเกี่ยวข้องกับหรือร่วมกับกระบวนการทัศน์นั้นๆ

ผมคิดว่าประเด็นนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะหากเราจะเคลื่อนไหวทางสังคม ในปัจจุบันนี้เราจะใช้กระบวนการทัศน์แบบไหน เพราะผมเห็นว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมปัจจุบันจะใช้กระบวนการทัศน์แบบที่ผ่านมา 100-200 ปีก็จะเคลื่อนไหวไม่ออกหรอก ฉะนั้นต้องขบคิดแสวงหากระบวนการทัศน์ที่สามารถเคลื่อนไหวทางสังคมปัจจุบันได้ ซึ่งความจริงมีเยอะ เช่นเรื่องนิเวศวิทยา สิทธิมนุษยชน ที่ผมจำเป็นต้องเข้าไปร่วมในกระบวนการนี้ เรื่องสิทธิมนุษยชน และยังมีคำใหม่อีกคำหนึ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นใน 4-5 ปีมานี้ คือกระบวนการสังคมนิยมแบบใหม่ (New Social Movement) ซึ่งแตกต่างกับขบวนการสังคมนิยมในอดีต 2-3 ประการ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเมื่อก่อน เป็นเรื่องของชนชั้น กรรมกร ชาวนา อาชีพ แต่เวลานี้ขบวนการทางสังคมแบบใหม่นามารวมกัน อย่างเช่นในการเคลื่อนไหวการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ คนทุกชนชั้น ทุกอาชีพมาอยู่ในขบวนการนี้หมด เขาจึงเรียกว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกลุ่มผลประโยชน์ชนชั้น อาชีพ แต่ว่าเป็นเรื่องของความรู้สึกนึกคิด หรือการมองเห็นปัญหาว่าเรื่องไหนเป็นเรื่องเดือดร้อน เรื่องเลวร้าย ที่กำลังจะทำลายสังคม ประเทศ หรือโลก คนก็มาร่วมกัน ในขบวนการสิ่งแวดล้อม สิทธิมนุษยชน ก็จะมีผู้คนที่หลากหลาย

ประการที่สอง ในอดีตขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีแนวคิดที่มุ่งไปยังการเมือง ในทางที่จะไปเปลี่ยนแปลงรัฐ มีอำนาจรัฐ เข้าไปยึดอำนาจรัฐ แต่ขบวนการสังคมนิยมแบบใหม่จะไม่สนใจเรื่องรัฐระบอบ สมมติว่าเราไปถามคุณจินตนา แก้วขาว คุณภิญโญ โชติรสเศรณี ว่าเขาสนใจที่จะไปมีอำนาจรัฐไหม (ซึ่งความจริงคุณภิญโญก็ถือว่าเขาไปแบ่งส่วนในอำนาจ

รัฐนิตหนอย) แต่ว่าคนเหล่านี้จะไม่สนใจ ไม่สนใจเรื่องอำนาจรัฐ จะเห็นว่ารัฐเป็นเรื่องของพรรคการเมือง เรื่องของรัฐบาล ฯลฯ แต่ว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าจำนวนมากมุ่งไปที่ที่จะเปลี่ยนแปลง ช่วงชิง เข้าไปมีอำนาจรัฐ

ผมขอฝากไว้ว่า ถ้าเราจะศึกษา อภิปราย ค้นหากระบวนการที่เคลื่อนไหวสังคมในเวลานี้ ก็ต้องต่อยอดที่ทำกันมา 36 ปี เพราะเราจะปฏิเสธทั้งหมดก็ไม่ได้ คือคนเราไม่สามารถตัดขาดกับอดีตได้ ก็ต้องมาเชื่อม ผสานกันไปก็อย่างที่ผมเคยพูดมาในหลายๆ ที่ว่าตั้งแต่ทศวรรษที่ 60 หรือ ค.ศ.1960 มานี้ โลกทั้งโลกเข้าสู่ยุคที่เรียกว่าไร้อุดมการณ์ (The End of Ideology) ยุคที่คนส่วนใหญ่ไม่สนใจเรื่องอุดมการณ์ ความคิดความเชื่อ แน่นนอนก็ยังมีความบางกลุ่มที่สนใจอยู่อย่าง เช่นอิสลาม เขาก็ยังสนใจอยู่ เพราะฉะนั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ 11 กันยายน มีคนสัมภาษณ์ผม ผมบอกว่าถ้าเป็นสมัยก่อนยุทธวิธีที่พลีชีพตัวเองมีหลายขบวนการ ไม่ว่าจะเป็นญี่ปุ่น คอมมิวนิสต์ ฯลฯ มีหลายขบวนการ เวลานี้เหลืออยู่ 2 ขบวนการเท่านั้นที่พร้อมจะพลีชีพ ในสิ่งที่เขาเห็นว่าถูกต้องก็คืออิสลามกับหมิพ ปัจจุบันนี้คนไม่เห็นความสำคัญของอุดมการณ์ เมื่อไม่เห็นความสำคัญก็ไม่สามารถที่จะมีความคิดต่อต้านความชั่วร้าย ความเหลวแหลกอะไรได้ ผมไปพูดที่ทบวงฯ กรณีที่นักศึกษาปัจจุบันติดยาเสพติด ไปเล่นพนันบอล หรือเรื่องเพศ เพราะว่าไม่มีอุดมการณ์ ระบบการศึกษาไม่ได้สอนให้คนมีความคิดเชิงอุดมการณ์ ก็ทำให้ไม่เป็นพลัง การเมืองที่สกปรกมากขึ้นที่เป็น money politic คือการเมืองต้องใช้เงินตราซึ่งเกิดขึ้นในขอบเขตทั่วโลก ก็เพราะว่าความเสื่อมสลายของอุดมการณ์สังคมนิยม ถ้ายังมีอุดมการณ์สังคมนิยมอยู่ ยังเป็นอุดมการณ์สำคัญหรือหลักของประเทศต่างๆ การเมืองแบบสกปรก ที่ต้องใช้เงินก็จะไม่มากมาย พัฒนาเฟื่องฟูเหมือนปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้นเวลาเราพูดถึง Paradigm ผมจึงอยากให้สนใจกันคิด ขบคิด หาอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบันด้วย

วิศิษฐ์: อ.จรัสจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง "กระบวนการทัศน์" เพราะจริงๆ อ.จรัสให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยความรู้สึกรู้จัก จะต้องประกอบด้วยการต่อสู้ และแบ่งยุคของการต่อสู้ออกเป็น 2 ยุคสมัยด้วยกัน คือยุคที่คิด แต่ไม่มีการเคลื่อนไหวทางสังคม คือยุคก่อน 14 ตุลา ส่วนก่อน 14 ตุลาที่จะเคลื่อนไหวตอนนั้นเริ่มมีการเคลื่อนไหวทางสังคม และได้ให้ภาพ 36 ปีของการขยับขับเคลื่อนไปข้างหน้า สิ่งที่อ.จรัสอยากเห็นไม่ว่าจะเคลื่อนไหวเรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่อย่างไรก็ตาม แต่ต้องการให้พูดถึงอุดมการณ์ด้วย ถ้าใช้ถ้อยคำอย่างเคร่งครัดกับศัพท์ว่า "กระบวนการทัศน์" นี้ อุดมการณ์จะเข้ามาเกี่ยวข้องหรือไม่ และถ้าเกี่ยวข้องจะเกี่ยวข้องอย่างไร ฝากให้ช่วยกันตอบปัญหานี้ด้วย

ดร.เอเซีย ผมเห็นด้วยกับสิ่งที่ อ.อุทัยเสนอมา ว่าเราไม่ได้ปฏิเสธ Liberalism เลย เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนอะไรต่างๆ ก็ย้อนกลับมาเป็นความคิดย่อยภายใต้ Paradigm เดิม ภายใต้กระบวนการทัศน์เดิม ผมขอเสนอประเด็นย่อยๆ ดังนี้ ว่าถึงแม้คนจะมีอุดมการณ์ก็ตาม ผมคิดว่าความเห็นด้วยของ อ.จรัสก็คือว่าปัญหาที่เกิดขึ้นหนึ่งก็เพราะคนรุ่นใหม่สูญเสียอุดมการณ์ ผมตั้งคำถามไปทาง อ.อุทัยว่า ถ้าคนรุ่นใหม่มีอุดมการณ์ก็ตาม แต่ก็ยังติดอยู่ในกระบวนการทัศน์เดิมจะโปรดหรือไม่

ดร.อุทัย ผมคิดว่าโดยทั่วไปเราใช้คำพวกนี้ในความหมายที่หลวมกันมาก ทำให้พูดกันคนละเรื่องเดียวกัน ผมเองพยายามจะโยงในเรื่องของสิ่งที่เรียกว่ากระบวนการทัศน์(Paradigm) คำที่น่าจะใกล้เคียงที่สุดก็คือ "ทฤษฎี" ในทางพุทธศาสนา ถ้าเรามี Paradigm ที่ไม่ตรงกับความเป็นจริงในธรรมชาติ มีกระบวนการทัศน์ที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงทางธรรมชาติ เหมือนกับภาษาวัดเรียกว่ามีมิจา ทฤษฎี ทศณะที่เราสัมผัสสิ่งทั้งหลายในโลก การที่เราสัมผัสทศณะที่เรียกว่าสัมผัสทฤษฎี ก็แปลว่าเรามี Paradigm หรือมีระบบคิด ระบบการมองสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะเรื่องธรรมชาติก็ดี ของมนุษย์ก็ดี การเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งที่ทำงานตามระบบของตัวเองอย่างถูกต้อง เราไม่ควรไปสับสนในเรื่องของพุทธศาสตร์ หลายเรื่องที่ อ.จรัสพูดเป็นเรื่องพุทธศาสตร์ที่เราจะผลักดันไปข้างหน้า เราทำอะไรหลายอย่างในขณะนี้ ในความรู้สึกรู้สึกของผมว่าเป็นการกระโดด

ถ้าใช้ตัวอย่างเดิมก็อาจพูดได้ว่า เราเกือบจะทิ้งเรื่อง "ทฤษฎี" กับเรื่อง "สังคมปะ" เรากระโดดไปสู่เรื่องของ "อาชีวะ" หรือการกระทำเสียมาก จริงๆ แล้วการกระทำ การผลักดันทั้งหมด ความเคลื่อนไหวทั้งหมด ที่เราเรียกว่า Social Movement ถ้าเทียบกับภาษาวัดก็คือเรื่องของ อาชีวะ จะไม่มีทางเกิดขึ้นมาได้ เพราะสมาคมอาชีวะต้องต่อเนื่องมากับเรื่องสมาคมสังกัปะและสมาทฤษฎี ส่วนในเรื่อง Paradigm นี่เป็นเรื่องของสมาทฤษฎีที่จะโยงกันให้เข้าใจง่าย ตรงนี้เองเมื่อลองมาพิจารณาดูว่าเราเปลี่ยนหรือไม่เปลี่ยน "กระบวนทัศน์" ก็ต้องดูที่คนที่เรามองสรรพสิ่ง ถ้าถามต่อว่ากระบวนทัศน์ที่เป็นจริงและสอดคล้องกับธรรมชาติจะเป็นอย่างไร ผมเห็นว่าประเด็นหลักที่เป็นองค์ประกอบของสิ่งที่ป็นธรรมชาติหลักๆ อยู่ 4 เรื่อง

1. ธรรมชาติจะต้องมีความหลากหลาย ต้องมี diversity อะไรที่ไม่หลากหลายจะไม่เป็นธรรมชาติ ก็คือไม่จริง ไม่ปกติ เพราะฉะนั้นกระบวนทัศน์หลายเรื่องที่เราไม่นั้นผิดเพราะว่าเราไม่ยอมรับความหลากหลายเอาเลย แปลกมากเลยนะ และกระบวนการที่เราเรียกว่า Globalization ในขณะนี้ คือกระบวนการทำลายความหลากหลายทั้งหมด กินเหมือนกัน แต่งตัวเหมือนกัน สร้างบ้านเหมือนกัน พูดจาเหมือนกันไปหมดแล้วในขณะนี้

ความหลากหลายนี้ไม่ใช่ความหลากหลายทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว เราต้องยอมรับความหลากหลายที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ ทำไมเราจึงยอมรับความหลากหลายในเรื่องของ สูง ต่ำ ดำ ขาว ได้ แต่เราไม่ยอมรับความหลากหลายทางความคิด ต้องให้คิดเหมือนเราเท่านั้นเราถึงจะรับ อันนี้ถือว่าผิดปกติ อันนี้เป็นประเด็นที่หนึ่งของเรื่องธรรมชาติ

2. สิ่งที่เป็นธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (interdependence) "น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอักษณาสัย" "ดินดีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินเย็นเพราะหญ้าบัง และหญ้ายังเพราะดินดี" ฯลฯ นี่เราเรียนกันมาตั้งแต่สมัยผมเป็นเด็กๆ ถ้าเรามองว่าทุกสิ่งทุกอย่างแยกส่วน ไม่มีความเชื่อมโยงซึ่งกัน นั่นไม่ใช่ธรรมชาติ เพราะผิดปกติ และสิ่งที่คาบิราพูดใน Web of Life ก็คือประเด็นนี้ พูดถึงความเป็นธรรมชาติและความเป็นปกติ นี่คือกระบวนทัศน์ที่เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งเคยเห็นทุกสิ่งทุกอย่างแยกกันอยู่เป็นเอกเทศ มนุษย์เราอยู่เหนือจักรวาลทั้งหมด มนุษย์กลายเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นๆ ถ้าหากเห็นอย่างนี้ก็ไม่ใช่ เพราะไม่เป็นปกติ ไม่เป็นธรรมชาติ

3. อะไรที่เป็นธรรมชาติจะต้องมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) คือเปลี่ยนแปลง เป็นอนิจจังนั่นเอง ธรรมชาติไม่ได้อยู่กับที่ แต่จะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามเหตุและปัจจัย อย่าไปยึดว่าต้องอยู่กับที่ จะเคลื่อนไปเร็วช้า มาก น้อย เป็นไปในบริบทรอบๆ ตัว

4. อะไรที่เป็นธรรมชาติสามารถจัดการตัวเองได้ (self regulated) ต้นไม้พินถึงกันแล้วก็ขึ้นมาเองได้ หญ้าทะเลปลากินเข้าไปแล้ว ตัวแปลงตอนทั้งหลายจัดการตัวเองได้ มนุษย์ก็จัดการตัวเองได้ เราไม่จำเป็นต้องไปครอบงำเสียทั้งหมด วิธีการนี้แหละที่คนเข้าใจกันน้อย เวลาเราเลี้ยงลูก สอนหนังสือนักเรียน ฯลฯ เราเข้าไปจัดการเขาหมดทุกเรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ยิ่งดีกว่าธรรมชาติอื่นๆ เพราะฉะนั้นจึงสามารถจัดการตัวเองได้

กระบวนทัศน์ถ้ามองให้สอดคล้องกับความเป็นธรรมชาติ คือ 4 เรื่องที่ว่ามานี้ แต่อาจจะมียละเอียดปลีกย่อยอีกมากมาย เราดูตรงนี้ก็รู้แล้วว่ากระบวนทัศน์ shift หรือยัง ปรับหรือยัง ในกระบวนทัศน์ของเราต่อสรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ

ทีนี้ในส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ก็มีอีกคือมิมิตต่างๆ เข้ามารองรับความเป็นกระบวนทัศน์อยู่ในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ มองมนุษย์เป็นอย่างไร ในทางพุทธศาสนาเราจะเห็นชัดเจนว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ แต่มนุษย์จะประเสริฐได้ก็ต่อเมื่อเกิดการเรียนรู้ได้ เราเชื่ออย่างนี้เลย ทางพุทธนี้เห็นชัดเจน กระบวนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องมนุษย์นี้ในทางพุทธ มนุษย์เป็นสัตว์ที่เรียนรู้ได้ ไปถึงที่สุดได้ ไปให้ถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

เมื่อวางกรอบไว้อย่างนี้แล้ว เราก็ลองย้อนดูอดีตที่ผ่านมา ในช่วงเวลา 30 กว่าปี เราตั้งคำถามกับหลายเรื่องเขี้ยว เราตั้งคำถามกับระบบทุนนิยม เราตั้งคำถามกับกระบวนการหรือแบบแผนการพัฒนาประเทศ เราตั้งคำถามกับ

เรื่องการปกครองแบบทหาร ฯลฯ แต่จริงๆ แล้วลองถามดูว่าทั้งหมดได้ไปเตะกับเรื่องเหล่านี้หรือไม่ ในพื้นฐานที่รองรับ สิ่งที่เป็นทฤษฎีเหล่านี้มันน้อยแค่ไหน ถ้าหากเราอาจจะวิเคราะห์ห้ครบ และการเปลี่ยนแปลง ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเปลี่ยนจากขาวเป็นดำ แต่ขึ้นอยู่กับว่าเราปรับวิธีวิเคราะห์แบบไหนด้วย คนที่ปรับวิธีวิเคราะห์แบบของเฮเกล เขาก็ไม่ได้บอกว่าจะเปลี่ยนจากขาวเป็นดำ เพราะว่าในตัวเองก็มีขาว ถ้าพูดในภาษาของเฮเกล ถ้ามี A อยู่ ก็ย่อมต้องมี -A อยู่ในนั้น เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดไปสู่สิ่งใหม่ก็ต้องเป็นในลักษณะเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพ (Qualitative Change) ไปสู่ B แต่ว่าก็ยังมีย -B อยู่ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยน shift ของ Paradigm ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเปลี่ยนจากดำเป็นขาว ไปเป็น คนละเรื่อง เพราะยังมีความต่อเนื่องกันอยู่ แต่ว่าไม่อยู่ในรูปเดิม เพราะเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพไป

ถึงตรงนี้ถ้าดูก็จะเห็นชัดพอสมควรว่า บางเรื่องนั้นก็เคลื่อนไป อาจไม่เกี่ยวกับจากหน้ามือเป็นหลังมือ แต่ผมว่าปรับเปลี่ยนไปมากในบางเรื่อง เช่นแนวคิดในเรื่องการพึ่งพาอาศัย ที่ผมนิยามว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นธรรมชาติ ระยะเวลาที่เราจะเห็นแนวคิดการเคลื่อนทางสังคมว่าได้ให้ความสำคัญกับเรื่องของ partnership หรือ networking มากขึ้น กว่าเดิม นี่คือการเคลื่อน จากเดิมที่อยู่โดดๆ ต่างคนต่างอยู่ สร้างองค์กรของตัวเองให้ใหญ่ขึ้น เหมือนต้นยูคาลิปตัส เดิมเป็น อย่างนั้น ทะเลาะกันเยอะ โดยเฉพาะฝ่ายซ้ายที่ทะเลาะกันมากที่สุด แต่ช่วงหลังมานี้เริ่มเห็นความสำคัญ เปลี่ยนจาก ต้นยูคาลิปตัสมาเป็นต้นไทรมากขึ้น มีการเห็นความเชื่อมโยงกันมากขึ้น networking จำเป็นขึ้น อย่างที่ อ.จรัสพูด ประเด็น บางอย่างให้ผู้หญิงเข้ามาร่วม เด็กเข้ามาร่วม กลุ่มต่างๆ เข้ามาร่วม ต่อสู้เรื่องระบบนิเวศ ฯลฯ ความคิดในบางเรื่องก็เริ่ม เปลี่ยน เช่นคำถามในเรื่องของ capitalism แต่เดิม ซึ่งเราตั้งคำถามกันมากขึ้น เราปฏิเสธ ซึ่งก็ไม่ใช่ของใหม่นะ กลับไปสู่ ที่เดิม เพราะคิดเดิมในอดีตของสังคมตะวันออก ไม่จำเพาะสังคมไทยอย่างเดียว เราให้ความสำคัญทั้งหมดในการดำเนินชีวิต อยู่ในเรื่องของความมั่นคง ว่ามันคงในชีวิต ในอาหาร ฯลฯ เป็นเรื่องของ Life Security แต่ตอนหลังเมื่อเริ่มกระบวนการ พัฒนาแบบใหม่ ก็ได้เคลื่อนไปสู่เรื่องของ Prosperity ความมั่งคั่ง สังคมมากขึ้น นี่ไปสอดคล้องกับความคิดพื้นฐานของทุนนิยม ตอนนี้แนวคิดเหล่านี้ได้เคลื่อนกับมาสู่เรื่องของ Security มากขึ้น มีการพูดกันมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นของในหลวงฯลฯ แนวคิดเหล่านี้เริ่มเข้ามาในกลุ่มความเคลื่อนไหวทางสังคม ในการที่จะทำเรื่องของเล็กแต่สวยงาม (small is beautiful) กลับเข้ามาใหม่ ก็มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการกันในส่วนนี้อยู่บ้างเหมือนกัน

ในเรื่องบางเรื่องถึงแม้ว่าจะดูเหมือนไม่เปลี่ยน แต่ว่าก็เปลี่ยนทางเนื้อหา สมมติว่าเรายังยอมรับ liberalism อยู่ ถึงแม้เรื่องส่วนย่อย เรื่องสิทธิมนุษยชน แต่ว่าเรื่องสิทธิชุมชน คือเปลี่ยนจากเรื่องที่รัฐเป็นใหญ่ กลายเป็นเรื่อง ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของสิทธิของชุมชน เหนือ "ทุน" ในชุมชนที่เขาได้อยู่ เราต้องไม่ลืมว่าในแต่ละชุมชน ในแต่ละ community นี้มี community capital อยู่อย่างน้อยก็มีย 3-4 ชนิดด้วยกันคือ

อันแรกคือเรื่องของ ecological capital ทุนระบบนิเวศ แต่ก่อนเป็นเรื่องของรัฐเอาไปทั้งหมด จะไปเอา เมื่อไรก็ได้ สำนัฯ แผ่นดิน สรรพสัตว์ ป่าไม้ทั้งหลาย ฯลฯ รัฐจัดการหมด ทั้งๆ ที่จริงแล้วสิ่งเหล่านี้เป็นทุน (capital) ของ ชุมชนแห่งนั้น หลังๆ มาแนวคิดก็คือชุมชนเขาเป็นเจ้าของทุน มีการเรียกร้องสิทธิในหลายๆ เรื่อง มีคนไปแปลว่าชาวบ้าน หาเรื่องวุ่นวาย ที่ป้อนอกกิติ บ้านกรุดกิติ เป็นเรื่องของความพยายามในการรักษาทุนด้านระบบนิเวศให้คงไว้ ที่จะนะ ฯลฯ พยายามที่จะรักษาทุนไม่ให้มันไหลออก เพราะที่ผ่านมาในกระบวนการพัฒนาเรา 40-50 ปีนี้ ทำให้ทุน ecological capital ของชุมชนไหลออกสู่ภายนอกเกือบหมด โดยคนข้างนอกมาเอาไปใช้ประโยชน์

อันที่สองที่อยู่ในชุมชน คือเรื่องของ Social Culture Capital ระบบการศึกษา และการสื่อสารมวลชนได้ ทำลายทุนอันนี้อ่อนกำลังลงไปเยอะ แต่ที่จริงแล้วเป็นจุดแข็งของสังคมไทย ตอนที่เราก่อเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจปี 2540 ASEM ให้ทุนก้อนใหญ่ผ่านธนาคารโลก ผ่านมาทางสภาการศึกษา ให้ทำวิจัยดูว่าผลกระทบของวิกฤตการณ์เศรษฐกิจที่ทำให้ นักเรียนไทยต้องออกจากโรงเรียนกลางคันไหม ไม่มีเลย เพราะอะไร เพราะทุนทางสังคม-วัฒนธรรมของเราเป็นตัวเอื้อ ตอนผมตกงาน ลูกผม ได้ลุงช่วยบ้าง พี่ชายผมช่วยบ้าง หลวงตาช่วยบ้าง อันนี้เป็นเรื่องของ Social Culture Capital แข็งอยู่

แต่เราก็หายไปเยอะแล้ว ก็มีคนเริ่มให้ความสำคัญกับประเด็นเหล่านี้ขึ้นมา มีความพยายามจะรวมกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเอง เคลื่อนไหวขึ้นมา

อันที่สาม ทูตสติปัญญา Wisdom Capital ตอนหลังเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น อะไรก็แล้วแต่ แต่ก่อนเราไม่สนใจเลย เพราะเราใช้ปัญญาของคนอื่นถ่ายทอดเข้ามา เราถ่ายทอดปัญญาจากวัฒนธรรมอื่นทั้งนั้นเลย ผมไปอยู่ที่วิทยาลัยลัทธิ ผมเห็นว่าวิถีคิดพื้นฐานอันนี้ลึกซึ้งมากนะ ผมเห็นคนปักยัดกินยอดไม้เป็นอาหาร สำคัญมากเลยเขียว คนปักยัดกินยอดไม้มัน กินกับน้ำพริกเครื่องเคียงทั้งหมด การกินยอดไม้มีความซับซ้อนมาก เพราะทำให้ต้นไม้โตขึ้น ถ้าคุณเด็ดยอดมา ต้นไม้ก็จะแตกยอดใหม่ออกมา แต่คนปัจจุบันตัดจริด กินบร็อคเคอรี่แล้วฟันต้นไม้ทั้งหมด ป่าไม้ถูกทำลายหมด ชัดเจนมากเลย

แต่ก่อนเขาตัดถนนจากนาโยนไปยังท่ามิหลา เจอภูเขาต้องหลบ เจอลำธารหลบ เจอเหวหลบ ถนนคดเคี้ยวมาก เขารักษาระบบนิเวศ แต่ทุกวันนี้ ตัดถนนเป็นสายตรง เห็นไหมทุกวันนี้ที่หาดใหญ่ ตัดถนนกันทางน้ำ น้ำท่วมฉับพลันหมด วิถีคิดแบบนี้แต่เดิมมีอยู่ชุมชนจึงอยู่ได้ ทุกวันนี้เลยพังกันหมด เราไปสนใจเรื่องทุนสุดท้ายคือทุน เรื่องเงิน ทุกวันนี้เราสนใจจะแก้ปัญหาเรื่องเงิน นี่ที่ Capitalism มาเห็นไหม Prosperity ไม่ว่าจะเงินมันคือทุกสิ่ง เงิน Zip พี่ชวน เงินมีชาวเขา พี่ชวน เงินกองทุนหมู่บ้านล้านบาทของนายกโคคา-โคล่านี้ ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องเงิน แต่ทุนทั้ง 3-4 อย่างที่ว่ามานี้ ถูกตัดออกจนหมดนะครับ เพราะฉะนั้นที่ถูกข่มทำอะไรก็ได้ ทำไปเพื่ออะไรก็เพื่อที่จะรักษาทุนเหล่านี้เอาไว้ เรื่องเบี้ยขูดขุม ความหมายก็คือเขาพยายามจะรักษาทุน เงินตราให้อยู่ภายในชุมชนไว้ ไม่ให้ไหลออกไปข้างนอก แต่ว่าผิดกฎหมายของธนาคารแห่งประเทศไทย ฯลฯ แต่แนวคิดทั้งหลายเหล่านี้จะเห็นได้ว่าการกลับมา ถามว่ามีการเปลี่ยนแปลง มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง

ส่วนในเรื่องของกระบวนการทั้งหมด ผมคิดว่าถ้าเราเห็นว่าทฤษฎีเราเป็นแบบนี้ เราคิดว่าถูกต้อง Paradigm เราถูกต้อง “กระบวนการทัศน์” ถูกต้อง ตรงกับความเป็นจริงในทางธรรมชาติ ผมเห็นว่าจากนี้ต่อไป (จริงๆ ก็เริ่มมาแล้วนะไม่ใช่) ว่าไม่มีอะไรให้เห็น มีหน่ออ่อนหลายอันที่เกิดขึ้น ผมคิดว่าข้างหน้าที่เราจะเคลื่อนต่อไปในความเห็นของผม ผมคิดว่า) ถ้าเราจับเรื่องประเด็นธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งเป็นสดมภ์หลักอันหนึ่งในเรื่องของกระบวนการทัศน์ คงจะต้องเน้นในเรื่องของ “กระบวนการเรียนรู้” เป็นเรื่องใหญ่ ทำอย่างไรให้ผู้คนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และแลเห็นความเชื่อมโยงของสรรพสิ่งทั้งหลาย อย่างที่ อ.จรัสพูด คนเริ่มเห็นกันมากขึ้น คนที่บ่อนอก คนบ้านกรูดเขาเริ่มเห็นความเชื่อมโยง แต่ก่อนเขาอาจมองไม่เห็นเรื่องโรงไฟฟ้า ฯลฯ โดดๆ นึกว่าไม่เกี่ยว หรือยกตัวอย่างบ้านผมที่อยู่นครปฐมขณะนี้ ผมอยู่ที่นั่นมา 20 ปีนะ ก่อนหน้านั้นน้ำไม่เคยท่วมเลย แต่ว่าพอไปถมที่อื่น มาสร้างแม็คโคร สร้างบิกซี น้ำไม่มีที่ลง เตี่ยมันมาท่วมบ้านผม แต่ก่อนเราไม่เห็นความเชื่อมโยง แต่เตี่ยนี่เราเห็นแล้ว ทางกันหนึ่งกิโลฯ นะ แต่ก่อนเป็นที่รองรับน้ำของนครปฐม เวลานี้ไม่มีที่รับแล้ว น้ำมาที่บ้านผมหมดแล้ว

ผมคิดว่าเรื่องของ “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งต้องหาหนทาง เพราะเรื่องนี้มีความหลากหลายมาก หาหนทางที่จะทำอย่างไรให้ผู้คนได้เรียนรู้ แล้วมาเห็นประเด็นเชื่อมโยงทั้งหลายได้ เพื่อที่จะมารวมพลัง อาจจะแยกกัน ไม่ต้องกลุ่มใหญ่หรือกรับ ถ้าเราทำ partnership ทำ networking แล้วให้เป็นเรื่องของการรวมหมู่ collective การเคลื่อนยังไปได้ แต่เป็นการเคลื่อนบนพื้นฐานความเข้าใจรับรู้ตรงกัน เพราะการเรียนรู้จะต้องมีหัวใจอันนี้

แต่เวลาผมพูดเรื่อง “การเรียนรู้” ผมต้องขยายความนิดหนึ่ง เพราะว่าเวลาพูดถึงการเรียนรู้ คนมักจะพูดถึงเรื่อง “การรับรู้” เป็นส่วนใหญ่ (หัวเราะ) ซึ่งเราทำกันเยอะนะ เราจะทำอะไรเราให้การรับรู้เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการรับรู้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ไม่ใช่การรับรู้อย่างเดียว แต่จะต้อง “เข้าใจ” ในสิ่งที่รับรู้มาด้วย ผมมักจะพูดเสมอเพื่อจะยกตัวอย่างอันนี้ว่า เรารับรู้การสูญบุหรืเป็นโทษต่อร่างกาย แต่ผมเห็นคนสูบบุหรืรู้ทุกเรื่อง คือรับรู้ว่าเป็นโทษแต่ก็สูบ กินเหล้าเป็นโทษแต่ก็กิน อันนี้เป็นเพียงการรับรู้ การเรียนรู้ต้องเข้าใจว่าการสูญบุหรืนะ แล้วทำไมถึงเป็นโทษละ

มีนิโคตินมาทำปฏิกิริยากับเอนไซม์ที่ไม่เหมือนกัน บางคนเป็นมาก บางคนเป็นน้อย เหมือนคนกินกุ้งนั้นแหละ กินแล้วแพ้ บางคนกินไม่แพ้ไม่ใช้กุ้งอย่างเดียว แต่เป็นกุ้งปะทะมีปฏิสัมพันธ์กับอะไร อย่างนี้ ต้องเข้าใจพวกนี้ก่อน และการเรียนรู้ที่แท้จริงเกิดขึ้นเมื่อเราปรับเปลี่ยน “ทักษะ” เราปรับเปลี่ยนทฤษฎี และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมบางอย่าง เลิกสูบบุหรี่ เลิกเอาเปรียบผู้อื่น เราเรียนรู้ว่าผู้ชายเอาเปรียบผู้หญิงเยอะนะ แต่เรายังทำอยู่เหมือนเดิม กระบวนการเหล่านี้เป็นหัวใจ สอดประสานเป็นตัวเดินเรื่อง และผมคิดว่าทำ partnership networking กระบวนการเคลื่อนทางสังคมอาจจะเป็น “ยุทธศาสตร์” ใหม่ อาจจะไม่เป็นเรื่องของกระบวนการทัศน์ใหม่อย่างแท้จริงเต็มรูปแบบนะ แต่ผมมองว่าเป็นยุทธศาสตร์ซึ่งขึ้นกับกระบวนการทัศน์พื้นฐานที่กำลังปรับเปลี่ยนไป

นพ.วิชัย: ที่จริงแล้วตัวผม เทพศิริ และดร.อุทัย ต่างก็เป็นสาวกของ อ.สุลักษณ์ ฉะนั้น “กระบวนการทัศน์” ไม่ค่อยต่างกันเท่าไร (หัวเราะ) จะมีความแตกต่างก็ในเรื่องปลีกย่อยเท่านั้น ผมคิดว่าที่ถามว่า “กระบวนการทัศน์” คืออะไรผมว่าสำคัญมาก ทั้งๆ ที่ อ.จรัสบอกว่าผมไม่สนใจ(=ไม่ให้ความสำคัญ) แต่ผมว่าทุกอย่างต้องเริ่มต้นที่สัมมาทฤษฎี ถ้าเราตีความคำใดคำหนึ่งให้ชัดเจนนะ เราอาจจะเห็นแตกต่างกัน แต่ถ้าเราเห็นมุมมองต่างๆ ชัดเจน เวลาคิดจะทำอะไรต่อไปก็จะชัดเจนตามมาด้วย ไม่เช่นนั้นจะเกิดความคลุมเครือตลอดแล้วก็สับสน คลุมเครืออย่างเดียวก็ยังมีดี แต่ถ้าสับสนด้วยจะยุ่ง ผมคิดว่าโดยสรุปคือ ดร.อุทัย เป็นคนในกลุ่มพวกเราที่คิดอะไรต่างๆ เขียนอะไรต่างๆ เป็นระบบกว่าเพื่อน ที่สรุปมาแต่แล้วยังพูดไม่หมด แต่พอพูดเราก็เข้าใจต่อเลยว่า อุทัยจะพูดอะไร จริงๆ แล้วกระบวนการทัศน์ก็เป็นเรื่องของทัศน์หรือมุมมองต่อ 3 เรื่อง อันที่หนึ่งต่อธรรมชาติ ต่อสรรพสิ่ง กลไกของสรรพสิ่งว่าเปลี่ยนแปลงอย่างไรทั้งหมด นั่นคือการเข้าใจธรรมชาติ อันที่สองก็คือทัศน์ต่อมนุษย์ ต่อคน ต่อผู้คน อันที่สาม คือ ทัศน์ต่อสังคม โดยสรุปจะมีอยู่ 3 อย่างด้วยกัน หลักๆ จะเป็นอย่างนั้น

ที่นี้ที่ว่า (กระบวนการทัศน์) เก่า ว่าใหม่อะไรต่างๆ ที่จริงคล้ายๆ จะแตกต่างกัน แต่พอฟังดูแล้วก็ไม่แตกต่างกันหรอก ภาษาอังกฤษจะมี 2 คำที่ใช้อธิบายความหมายนี้ มีคำว่า shift กับ คำว่า drift เช่น เชื้อไข้หวัดใหญ่จะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ถ้าเปลี่ยนแปลงมาถึงจุดหนึ่ง จะเกิดสายพันธุ์ใหม่ขึ้นมา แต่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมไม่มาก เขาเรียก antigenic drift คือตัวยีนส์มีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก แต่ก็เกิดเป็นสายพันธุ์ใหม่ขึ้นมา จะเกิดการระบาดของโรคนี้ เพราะว่ามันจะไม่ค่อยมีแรงต้านทาน แต่จะระบาดไม่มากเท่าไร เพราะการเปลี่ยนแปลงยังไม่มาก ร่างกายคนยังจำได้ แต่ว่าถ้าเมื่อไรก็ตามเกิดการเปลี่ยนแปลงมากๆ เขาเรียก antigenic shift อันนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงเยอะ พอเกิดการเปลี่ยนแปลงเยอะ ไข้หวัดใหญ่จะเกิดการระบาดใหญ่ทั่วโลก flu ที่ตายกันหลังสงครามโลกครั้งที่สองไป 40-50 ล้านคน นี่คือการ shift ถ้าเราพูดถึง Paradigm shift ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง แต่ก่อนที่จะมา shift ก็จะมี drift มีการเปลี่ยนแปลงระดับต่างๆ แตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้าง ถ้าเราทำความเข้าใจตรงนี้ชัดแล้ว ก็จะเข้าใจว่าจริงๆ แล้วเราก็เข้าใจไม่แตกต่างกันหรอก เพียงแต่ว่าเราจะไปเน้นตรงจุดไหนเท่านั้นเอง

ผมยังคิดว่า ดังที่ ดร.อุทัยพูด เรื่องของธรรมชาติ เรื่องของมนุษย์ เรื่องของสังคม ปัจจุบันความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปมากด้วยวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี ตัวอย่างที่ยกขึ้นมาเรื่องสร้างถนนที่หาดใหญ่ เพราะอะไร ที่ต้องตัดถนนคดเคี้ยวหลีกหลบตรงโน้นตรงนี้ หลบภูเขา ก็เพราะเทคโนโลยีในเวลานั้นยังไม่ถึง แต่สมัยนี้เทคโนโลยีทำได้ ให้ข้ามเขาก็ทำได้ ถ้าเราไปในอเมริกา ถนน interstate highway ตัดตรงแนวเลย เจอเหวทำสะพาน เจอเขาเจาะ เพราะอะไรถึงตัดตรง เพราะเรื่องของ “ความเร็ว” ได้เข้ามาเปลี่ยน สมัยก่อนอย่างเร็วก็คือขี่ม้า ทางโค้งก็ไปได้ ทางคนเดินอย่างไรก็ได้ ใช้เกวียนโค้งอย่างไรก็ได้ เทพศิริเล่าให้ผมฟังว่าที่สุโขทัยเมื่อ 30 กว่าปีมาแล้ว เขาสร้างถนนใหม่ ถนนโบราณคดไปโค้งมา เขาตัดใหม่ ปรากฏว่าพอนำมาถนนทั้งหมดเลย ทำไมเขาต้องสร้างตรง เพราะวารถยนต์สมัยนี้ต้องวิ่งตรง ถ้ามีโค้งมากๆ คนก็ตายเยอะ อุบัติเหตุเกิดเยอะ เทคโนโลยีเปลี่ยนครับ เขาก็ต้องสร้างตรง แต่เทคโนโลยีการสร้างถนนไม่เก่งพอจะต้านทานน้ำได้ ถนนก็เลยพัง